

**EBU'L-MÜEYYED el-MUVAFFAK B. MUHAMMED
el-HÂSSÎ VE es-SELVE fî ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİ
(METİN VE İNCELEME)**

Nihal AŞAN

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri

Danışman: Doç. Dr. Süleyman GÖKBULUT

Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Uşak, Eylül 2016

ÖZET

EBU'L-MÜEYYED el-MUVAFFAK B. MUHAMMED
el-HÂSSÎ VE es-SELVE fî ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİ
(METİN VE İNCELEME)

Nihal AŞAN

Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı
Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eylül 2016

Danışman: Doç. Dr. Süleyman GÖKBULUT

İncelediğimiz metnin yazarı VI/XII yüzyılda yaşamış, Necmeddîn Kübrâ'nın (ö. 618/1221) talebesi, Kübrevî Tarîkatı mensubu olan el-Hâssî, henüz bilinmeyen mutasavvıflardandır. Harezm bölgesinde, Cürcan'da doğmuş, Horasan, Bağdat, Mısır gibi zamanın önemli ilim ve kültür merkezlerinde yaşamıştır. Döneminin mühim âlimlerindedir.

Tezimizin amacı zengin içeriğine rağmen, yeterince incelenmemiş olan *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* adlı Arapça eserin ışığında Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî'nin halvet ve halvetin şartları hakkındaki görüşlerini tespit etmektir.

es-Selve fî Şerâiti'l-Halve ile ilgili tezimiz giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde el-Hâssî ile ilgili kaynak ve araştırmalar yer almaktadır.

Birinci bölümde; el-Hâssî'nin yaşadığı dönem, hayatı, eserleri ve eserlerin içerikleri hakkında imkânlar elverdiğince bilgi verilmektedir.

İkinci bölümde *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*'nin, biri müellif nüshası olmak üzere bulabildiğimiz üç nüshanın tavsifi ve değerlendirmesi yapılmış, tanıtımı, muhteva ve değerlendirilmesi başlıklar altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise müellif nüshası olmadığı için metni tam olan en eski üç nüshayı karşılaştırarak *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*'nin tenkitli bir metni ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler; Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî, Tasavvuf, Halvet, Seyr ü sülûk.

ABSTRACT

EBU'L-MÜEYYED el-MUVAFFAK B. MUHAMMED
 el-HÂSSÎ AND HIS WORK *es-SELVE fî ŞERÂTÎ'L-HALVE*
 (TEXT AND REVIEW)

Nihal AŞAN

Basic Islamic Sciences

Social Sciences Institute Uşak University, September 2016

Advisor: Doç. Dr. Süleyman GÖKBULUT

The author of the text that we examined, el-Hâssî who lived in VI/XII century as the student of Necmeddin Kubrâ (died in 618/1221) and the member of the Kurevi Sect is one of the mystics who are not known, yet. He was born in Curcan of Harezmi region and lived in important centres of science and culture of the era like Khorasan, Baghdad, Egypt. He was one of the important scientists of the era.

The aim of the thesis is to define the seclusion and the conditions of the seclusion in Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî with reference to his Arabic work *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* that is not considered sufficiently despite its rich content.

This present theses on *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* consists of an introduction and three chapters. The resources and researches on el-Hâssî are referred in the introduction.

In the first part, el-Hâssî, the era, life and works, the contents of the works of him were stated in the first chapter as much as possible.

In the second chapter, three copies of *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*, one of is the author copy were described and assessed under the sub-headings of introduction, content and assessment.

In the third chapter, since there is not the copy of the author's text, the texts of the oldest three editions were compared and the critics of the *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* was provided.

Keywords: Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî, Mysticism, Seclusion, Seyer leech

UŞAK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı 144015032 No'lu öğrencisi Nihal AŞAN'ın "Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî'nin es-Selve fiŞerâti'l- Halve Adlı Eseri (Metin-İnceleme)." adlı tezi 30/09 /2016 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Yüksek Lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Doç. Dr. Süleyman GÖKBULUT	
Üye	: Prof. Dr. Sayın DALKIRAN	
Üye	: Yrd. Doç. Orhan PARLAK	
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Saliha ESEN	
Üye	: Yrd. Doç. Anas ALKAHVECİ	

Prof. Dr. Osman Nafiz KAYA
Enstitü Müdürü

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı Soyadı : Nihal AŞAN
Doğum Yeri ve Tarihi : Simav/ 26. 11. 1975
Lisans Öğretimi : Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Yüksek Lisans Öğretimi : Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi
Bildiği Yabancı Diller : Arapça, İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi

Çalıştığı Kurumlar : 7
DİB Ardahan/ Kütahya/ Uşak Mütürlüğü - K.K.Ö.
Adalet Bakanlığı Protokol Çerçevesinde, Cezaevi Din Hizmetleri
Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Sevgi Evleri Din Hizmetleri

Projeler :

İletişim

e-Posta adresi : (507) 1863894
: nihal_asan@hotmail.com

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

A- SESLİLER

□ : ı, i

□ : a, e

□ : u, ü

B- SESSİZLER

ج : z

ه : h

ح : h

ع : ‘

KISALTMALAR

b.	: bin (oğlu/oğul)
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
haz.	: Hazırlayan
h.	: Hicrî
Ktp.	: Kütüphane/Kütüphanesi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı
trc.	: Tercüme, tercümesi
trs.	: tarihsiz
vr.	: Varak
Yay.	: Yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok

ÖNSÖZ

el-Hâssî, Necmeddîn Kübrâ'nın (ö. 618/1221) mürîdi olmuş ve ondan etkilenmiş bir şahsiyettir. *es-Selve* adlı eserini de bunun neticesinde kaleme almıştır. Hassî, *es-Selve*'de tasavvufta *halvet*, halvetin şartları ve âdâbından bahsetmiştir.

Tasavvuf, hicrî II. asırda bir zühd hareketi olarak ortaya çıkmış ve zamanla gelişme kaydetmiştir. Öncelikle tasavvufun kendine özgü ıstılahları oluşmuş ve eserleri yazılmıştır. Bunlardan başlıcası “Halvet” ve onunla ilgili kavramlardır. Şeyh Ahmet Zerrûk'un târifine göre “Halvet” uzletten çok daha özeldir. Görünüm ve yapılış itibari ile itikâfın bir çeşididir. Birçok âlime göre halvetin sınırı yoktur. Mutasavvıflar Musa'nın kırk günlük sözleşmesi veya Peygamberin Hira'da hanımlarından ve ailesinden uzak bir ay kalması ve orucun da otuz gün olması ile halvet arasında bir bağ kurmuşlardır. Bahsedilen rakamlar mürîdin gittiği yola göre değişmekte ama en azı Peygamber'in itikâfında olduğu gibi on gündür. Burada amaç kalbi manevî pisliklerden temizleyip onu Hak ve hakîkate yönlendirmektir.

Öyle ise “Halvet” insanlarla ilişkiyi kesmek ve o müddet içerisinde mürîdin dünyevî işlerden kendisini uzak tutmasıdır. Rabb'ini kalben korkarak hatırlaması, gece ve gündüz O'nu anması için fikrini aklını dünya meşguliyetinden dinlendirmesidir. Bütün bunlar ârif olan bir şeyhin irşadıyla olmaktadır. Çünkü şeyhi, mürid cahil iken ona öğretip, gafil iken hatırlatmalıdır. Sakinse harekete geçirip vesveselerden uzaklaştırmalı ve nefsin temizlenmesine yardım etmelidir.

el-Hâssî kendisinin ilâhi bir lütufla Necmeddîn Kübrâ'nın hizmetine nail olduğunu, onun yanında pek çok defa halvete girip bazı gaybî fetihlere ulaştığını anlatırken şeyhinden nasıl istifade ettiğini *es-Selve*'de örneklerle anlatmaktadır. Bu eserinde Şeyhi Kübrâ'dan sıkça bahsederek ârif bir şeyhin önemine vurgu yapmaktadır.

Çalışmamız esnasında bize ışık tutan ve yol gösteren danışmanım Doç. Dr. Süleyman Gökbulut'a, hadis tahricinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocam Dr. Anas Alkahwajî'ye, metin tercüme ve nüshaları okuma safhalarında destek olan dostumuz Hasan Aljijakli'ye teşekkürü borç bilirim.

Nihal AŞAN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	İİ
ABSTRACT.....	İV
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	Vİ
ÖZGEÇMİŞ.....	Vİİ
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	Vİİİ
KISALTMALAR.....	İX
ÖNSÖZ.....	X
İÇİNDEKİLER.....	Xİ
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

eİ- HÂSSÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

1.1. eİ-HÂSSÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM.....	4
1.2. eİ-HÂSSÎ'NİN HAYATI.....	6
1.2.1. Künye ve İsmi.....	7
1.2.2. Doğumu Çocukluğu ve Âilesi.....	7
1.2.3. İlmî Şahsiyeti ve Hocaları	9
1.2.4. Şeyhleri	10
1.3. eİ- HÂSSÎ'NİN ESERLERİ.....	13
1.3.1. eİ-Fusûl fî İlmî'l-Usûl.....	13
1.3.2. Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakâik.....	15
1.3.3. es-Selve fî Şerâiti'l-Halve.....	18
1.3.4. Risâle İle'l-Hâim Adlı Eserin Farsça Tercümesi.....	18
1.4. YANLIŞLIKLA eİ-HÂSSÎ'YE ATFEDİLEN ESERLER.....	19
1.4.1. Menâkıb-ı Ali b. Ebî Tâlib.....	19
1.4.2. Şerhu'l-Kelâmi'n-Nevâbiğ.....	20
1.4.3. eİ-İbâne Fi'r-Reddi Men Şenea Alâ Ebu Hanife.....	21

İKİNCİ BÖLÜM

es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN İNCELENMESİ

2.1. es-SELVE'NİN YAZMA NÜSHALAR I.....	22
2.2. es-SELVE'NİN TAHKİKTE KULLANILAN NÜSHALAR I.....	24
2.3. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN KAYNAKLARI.....	27
2.3.1. Kübrevîlik ve Şeyh Necmeddîn Kübrâ.....	27
2.3.2. Cüneyd-i Bağdâdî'nin Sekiz Şartı.....	29
2.3.3. Bazı Tasavvufî Kaynaklar.....	32
2.3.4. Bazı Meşâyihin Sözleri.....	33
2.4. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN İÇERİK TAHLİLİ.....	34
2.5. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERDE HALVET ÂDÂBI.....	37
2.6. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERDE HALVET ŞARTLARI..	44
2.6.1. Beden Temizliği.....	44
2.6.2. Halvet.....	45
2.6.3. Devamlı Susma.....	50
2.6.4. Devamlı Oruç.....	51
2.6.5. Devamlı Zikir.....	52
2.6.6. Kalbi Şeyhe Raptetmek	55
2.6.7. Ancak Mecburiyet Halinde Uyumak.....	56
2.6.8. Yeme İçmede Orta Yolu İzlemek.....	58
2.6.9. Teslimiyet.....	60
2.6.10. Hâtıra Bir Şey Getirmemek.....	62
2.7. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE'DE NEFİS VE MERTEBELERİ.....	66
SONUÇ	73
BİBLİYOGRAFYA.....	75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN TAHKİKİ YAPILAN METNİ

GİRİŞ

Bu tezde, 579-634/1153-1236 yılları arasında yaşamış Ebu'l-Müeyyed Muvaffak b. Muhammed el-Hâssî'nin hayatı ile *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* adlı eserinin ışığında tasavvufî görüşleri ele alınmıştır. Ayrıca adı geçen eserin çeşitli yazmalardan istifade edilerek tahkiki yapılmıştır.

Müellif, *es-Selve*'de tasavvuf anlayışını şer'i ilimlerle temellendirmektedir. Ona göre, Kur'an ve hadis yolundan ayrılmadan, insanın akîdesi başta olmak üzere toplum ve ailesi ile ilgili hayatını düzenleyen fikhî hükümlerin yanında, insanın nefsinin yücelten ve temizleyen unsurların tamamı tasavvuftur. İçerik bölümünde temas edeceğimiz üzere onun ortaya attığı nazari hususlar da tamamen tecrübeye dayalı içsel müşahedelerdir. Kısaca el-Hâssî'nin teorilerine pratikleri yön vermektedir.

Çalışmamızı teşkil eden *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* adlı eserde, şeyh-mürîd arasındaki bağı, tarikatların bir takım sırlarını ve şüpheli perdeleri kaldırma şartlarını, sâlik için önerilerini, halvetin mânâ, âdâb, koşul, vasıf ve keyfiyetini kitab ve sünnete uygunluk açısından delillendirilmektedir. Bu delillerle öncelikle halvet kavramı açıklanmakta, halvetle ilgili şartlar, âdâb ve ameller bakımından bizlere kapsamlı bilgiler sunulmaktadır.

Necmeddîn Kübrâ'nın talebesi ve müridi olmuş el-Hassî tasavvuf tarihi ve düşüncesi açısından değerli görülmektedir. Pekçok alanda eser yazan dönemin bilindik âlimlerindedir. Önemli bilgi, îzah ve yorumlara sahip bu risalesinin gün yüzüne çıkartılıp tanıtılmasını amaçlayan çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde onun hayatı ve eserleri değerlendirmeye alınmaktadır. Eserin müellif nüshasına ulaşamadığımız için tahkiki, elimizdeki on dört nüshanın içerisinde metni bize göre en doğru olan üç nüshanın karşılaştırılması yapılmaktadır. Yurt içi ve yurt dışı ilgili kütüphanelerden temin edilen yazma nüshaların, tahkikte esas aldığımız hususları ve bunları karşılaştırırken takip ettiğimiz metodu ikinci bölümde belirtilmektedir. Üçüncü bölümde tahkikini yaptığımız metne yer verilerek varak numaralarını dipnotta gösterilmektedir. Arapça metin gücümüz nisbetinde en doğru şekilde oluşturulmaktadır. Âdet olduğu üzere eserdeki kavramların bazılarını

içeriğinde, bazılarını ise dipnotlar halinde açıklanıp, eserin kaynakları üzerinde durulmaktadır.

Öncelikle bu eser ve müellif hakkında, ülkemizde bilinen hiçbir çalışma yapılmamış olduğundan, doğru bilgiye ulaşma sıkıntısı ile karşı karşıya gelinmiştir.

el-Hâssî ve eserleri hakkında edindiğimiz sınırlı bilgilere, Hanefi âlimlerinin biyografileri konusunda yazılan ilk tabakat kitabı kabul edilen Abdülkadir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373), *el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî-Ta-bakât'il-Hanefiyye*¹ adlı eseri başta olmak üzere, İbn Kutluboğanın (ö. 879/1474), *Tâcü't-Terâcim*,² Ömer Rıza Kehhâle'nin (ö. 1987), *Mu'cemü'l-Müellifîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*,³ Hayreddin ez-Ziriklî (ö. 1396/1976), *el-A'lâm*,⁴ Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1338/1920), *Hediyyetü'l-Ârifîn*, *Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn*⁵ gibi biyografik eserlerden ulaşılabilmektedir. Ancak bu kitaplarda, el-Hâssî ve eserlerinden bahsedilmesine rağmen, *es-Selve*'nin adı bile geçmemektedir. Sadece, *es-Selve*'den Alman şarkiyatçı Carl Brockelmann'ın (ö. 1375/1956)⁶ Arap Edebiyatı Tarihi kitabı olan *Geschichte der Arabischen Litteratur* adlı eserde bahsedilmektedir.⁷

el-Hâssî ile ilgili ülkemizde tespit edebildiğimiz akademik bir çalışmaya rastlanılamamıştır. Sadece yabancı kaynaklardan, doğu bilimci Fritz Meier'in (ö.

¹ Abdülkadir el-Kureşî'nin (ö. 775/1373), **el-Cevâhirü'l-Mudiyye fî-Ta-bakât'il-Hanefiyye**, Abdulfettah Muhammed el-Hulv, I-III, Kahire 1978, c. II, s. 188.

² İbn Kutluboğa (ö.879/1474), **Tâcü't-Terâcim**, nşr. İbrâhim Sâlih, Dımaşk 1412/1992, c. I, sayı 1, s. 308.

³ Ömer Rıza Kehhâle (1905-1987), **Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye**, c. XIII, s. 52

⁴ Hayreddin ez-Ziriklî (1893-1976), **el-A'lâm**, c.VII, s. 333.

⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifîn, Esmâu'l-Müellifîn ve Âsâru'l-Musannifîn**, (Müellif nüshası esas tutulmak suretiyle istinsah ve tashihleri İbnülemin Mahmud Kemal İnal ve Avni Aktuç tarafından yapılmıştır), Maarif Basımevi, İstanbul 1955, İstanbul 1951. c. II, s. 483.

⁶ Carl Brockelmann (1868-1956), İslâm kültür tarihine dair bio-bibliyografik eseriyle tanınan Alman şarkiyatçısı ve Türkolog. Hamburg'un kuzeydoğusundaki Rostock şehrinde doğdu. Daha lisede iken dil öğrenme konusundaki olağan üstü kabiliyetiyle dikkati çekti. İbrânî, Ârâmî ve Süryânî dillerini öğrendi. 1886'da Rostock Üniversitesi'ne girdi; şarkiyat tahsilinin yanı sıra Yunanca, Latince, Arapça, Habeşçe, Türkçe, Sanskritçe, Ermenice'yi de öğrendi. Mısır tarihi ve Kuzey ve Güney Afrika dilleriyle de meşgul oldu. Eserleri. Kitap, makale, tanıtma, tenkit ve benzeri çalışmalarının sayısı 600'ü bulur. En önemli eserlerinden biri, *Geschichte der Arabischen Litteratur** (Weimar 1898-1902). Nuri YÜCE, **DİA**, c. VI, s. 335-336.

⁷ **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Sup. I, E. J. Brill, Leiden, Weimar 1937, s. 773.

1419/1998)⁸, “*Der Islam* adlı dergide yayınlanan “*Der unbekante schriftsteller el-Muvaffak el-Hâssî, Bilinmeyen Yazar el-Muvaffak el-Hâssî*”⁹ adlı makalesinde ve yukarıda bahsettiğimiz birkaç biyografik eserde bulduğumuz bilgilerin ışığında hayatı aktarılmaya çalışılmıştır.

Müellifin, ele aldığı konuları değerlendirışı, uslûbu ve kullanmış olduğu kaynakları onun tasavvuf tecrübesi hakkında bizleri aydınlatmaktadır. Geçmişteki tasavvufî ahlakın günümüzdeki anlayışla farklı ve benzer yönlerini görme imkânı veren bu eser bir köprü vazifesi görmektedir.

---

⁸ (1912-1998) İsviçreli şarkiyatçı. 10 Haziran 1912’de Basel kantonuna bağlı Gelterkinden’de doğdu. 1932’de Basel Üniversitesi’ndeki Semitische und Griechische Philologie und Assyriologie bölümüne kaydoldu, Rudolf Tschudi’nin tavsiyesiyle 1935 yılında araştırmalarda bulunmak üzere İstanbul’a gittiğinde Hellmut Ritter’in yanında yazmalar üzerine çalıştı. 1936-1937 öğretim yılında Rudolf Tschudi’nin yönetiminde hazırladığı *Die Vita des Scheich Abû Ishâq al-Kâzarûni* adlı teziyle doktor unvanını aldı. 1937’de İstanbul’a giderek oradan İran’a geçti; bir süre Tahran, İsfahan ve Şîraz’da kaldı. 1938’de Necmeddîn-i Kübrâ’ya dair hazırladığı bir çalışmayla Basel Üniversitesi’nden ödül kazandı. Aynı yıl tekrar İstanbul’a gitti ve tasavvufla ilgili yazmalar hakkında çalışmalarına devam etti. 1941’de, XII. yüzyılda yaşayan kadın şairlerden Mehsetî-i Gencevî üzerine hazırladığı çalışmasıyla doçent, 1946’da profesör oldu. 10 Haziran 1998’de doğum gününde Basel’de öldü. Hilal GÖRGÜN, *DİA* 2003. c. XXVIII.

⁹ Von Fritz Meier (Basel), *Der Islam*, Band 66, Heft 1, 1989.

BİRİNCİ BÖLÜM

el-HÂSSÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI VE ESERLERİ

Ölümünün üzerinden yedi yüz elli yıl geçmiş bir şahsın hayatı ile ilgili gerçek bilgilere ulaşmanın zorluğu malumdur. Müellifin Moğol istilâsının karışık dönemlerinde yaşamış olması muhtemelen hayatı ile ilgili bilgilerin karanlıkta kalmasına neden olmuştur. Bu kısımda ulaşabildiğimiz kadarı ile el-Hâssî'nin, hayatı, künyesi, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında bilgiler verilecektir.

1.1. el-HÂSSÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEM

el-Hâssî'nin hayatının büyük bir kısmı Cürcan¹⁰ şehrinin bulunduğu Harezm'de geçmiştir. Harezm, Ceyhun nehrinin döküldüğü, Aral gölünün güneyinde ve bu nehrin her iki tarafına uzanan arazinin adıdır.¹¹ Burası doğudan batıya ve güneyden kuzeye uzanan yolların kesiştiği noktadır.¹²

Eskiden beri Türklerin çok yoğun olarak buldukları Harezm'in merkezi Cürcan (Gürgân) Ceyhun'un solunda kalan en büyük şehir merkezidir. Harezm'in başkentliğini yapmış bu şehirde, yedinci asırda Türkler İslâmı kabul edince kırk mescit ve minare yapılmıştır. Necmeddîn Kübrâ'nın ve Harezm'in lideri Sultan Tekiş'in (567-596/1172-1200) türbeleri burada bulunmaktadır.¹³ Moğol istilasına

¹⁰ Bu şehrin asıl adının İslâm coğrafyacıları "Gürgenç" olduğunu söylemektedirler. Arapça "el-Cürcaniyye" Moğollar "Ürgenç" demektedirler. Bugün Küne "Köhne" Ürgenç denilmektedir. Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, s. 33. Bugün Gorgan olarak bilinen Cürcan, Hazar Denizinin güneydoğu köşesinden itibaren Mazenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eder. Farsça "Gürgan" dir. Harzemşahlar Devleti'nin başkenti Cürcan bir bilim ve sanat merkezidir. Şehirde on büyük vakıf kütüphane vardı. Burada âlim ve sanatçılar korunurdu. Ebu Mansur Hüseyin Ersbendî, Ebu Muhammed Hareki gibi kadı vâiz ve filozflar, başkent Cürcan'da toplanmışlardı. Aydın Taneri, "Cürcân", **DİA**, İstanbul 1996, XIV, ss. 321-323.

¹¹ İbrahim Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1984, s. 30.; Abdülkerim Özaydın "Harizm", **DİA**, XVI, İstanbul 1997, s. 217.'de "Harizm" olarak yazmıştır. Bazı kaynaklarda ise "Harezm" diye geçmektedir. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hasan Dursun Yıldız, Kervan Yay. İstanbul, 1981, ss. 440-456.

¹² Refik Özdek, **Türklerin Altın Kitabı**, Tercüman Yay., İstanbul 1990, c. II, s. 218.

¹³ Durmuş Tatlıoğlu, "Kubrevî Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi", **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 3, 1999, s. 194.

kadar ticaret, kültür ve siyaset sahasında sürekli büyüyen¹⁴ bu şehirde ülkeyi yöneten emirler, valiler burada oturur ve bunlara Harezms̄ah denirdi. Harezms̄ah Devleti kurulmadan önce burada Selçuklulara bağılı genel valiler bulunurdu. Bunlara da Harezms̄ah ünvanı verilirdi.

Harezms̄ahlar devleti tarih içersinde şöyle guruplandırılmaktadır.

1. İslamdan önce mevcut olan ve 995'e kadar Afrig Oğulları dönemi.

2. 995-1017 arası Me'mun Oğulları dönemi

3. Gazneli Mahmud'un 1017'de vali tayin ettiğı Altuntaş ile başlayan Harezms̄ahlar dönemi.

4. el-Hâssî'nin yaşadığı döneme rastlayan 1097'den itibaren gittikçe genişleyip imparatorluk olan Anuştigin Oğulları.¹⁵

el-Hâssî, Harzemşah Devletinin sınırlarını Horasan, Rey ve İsfahan'ı alarak genişleten Alâeddîn Tekiş¹⁶ zamanında doğmuştur. İran ve Maveraünnehir'i eline geçiren Sultan Alâeddîn Muhammed (596-617/1200-1220)¹⁷ ve Celâleddin Harezms̄ah (617-628/1220-1231) dönemine kadar Harezms̄ah'de yaşamıştır. Fakat dönemin hükümdarları ile el-Hâssî'nin herhangi bir ilişkisine kaynaklarda rastlanılamamıştır.

Seyhun ırmağından Dicle ırmağına kadar uzanan bu büyük Türk İmparatorluğu içten güçlü bir devlet olmadığı için uzun yaşayamamıştır. Birliğı bozulduğu için bu ülke Moğol saldırılarına maruz kalmıştır.¹⁸ 1220'den sonra Celâleddin Harezms̄ah zamanında Gürgânç Moğollar tarafından istilâ edilince¹⁹ canlarını kurtarıp Hindistan, Suriye ve Anadolu'ya kaçan pek çok âlim gibi el-Hâssî de memleketinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Harezms̄ahlar, Büyük Selçuklu Devleti ve Irak Selçuklu Devleti'nin siyasî ve medenî vârisidirler.²⁰ Dolayısıyla Harezms̄ahlar devrinde dinî cerayanlar da Selçuklu döneminin tabîi birer devamıdır. Büyük Selçuklular'da sünnî siyasetin devam

¹⁴ Aydın Taneri, **Harezms̄ahlar**, Tarihte İslam Devletleri Dizisi: 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993, s. 3.

¹⁵ Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, s. 33.

¹⁶ Niyazi Akşit, "Harezms̄ahlar" **A'dan Z'ye Kültür Ve Tarih Ansiklopedisi**, Yeni Şafak Yay., 2004, ss. 325-326.

¹⁷ Akşit, "Harezms̄ahlar" **A'dan Z'ye Kültür Ve Tarih Ansiklopedisi**, s. 326.

¹⁸ Akşit, "Harezms̄ahlar" **A'dan Z'ye Kültür Ve Tarih Ansiklopedisi**, s. 326.

¹⁹ Atâ Melik Cüveynî, **Târih-i Cihângüşâ**, haz. Mürsel Öztürk, Gazi Yay., Ankara 2013. s.152.; Taneri, **Harezms̄ahlar**, s. 46.

²⁰ Taneri, **Harezms̄ahlar**, Tarihte İslam Devletleri, s. 1.

ettirilmesi sonucu en yaygın Hanefilik ve Şafi'îlik mezhebi yerini almıştır. Şi'îlik ise Kum, Kâşân, Sebzvâr, Tûrşiz ve Rey'de hâkim olmuştur.²¹

Yâkut el-Hamevî, Harezmi'nin Hîve hariç tüm bölgelerinin Şafi'i olduğunu söylemektedir.²² Devlet adamları ve halk arasında ise Hanefilik mezhebi hâkimdir. Bu durumda el-Hâssî'nin de kuvvetle muhtemel Hanefî olduğu düşünülebilir. Sultan Nâsır Davud'un annesi Harezmi'li idi ve kendisi de Hanefî mezhebi mensubuydu.²³ el-Hâssî aynı mezhep mensubu olan sultanın ülkesine sığınmayı tercih etmiş olmalı ki Sultan Nâsır Salahaddîn Dâvûd'a (ö 656/1258) hediye ettiği bir eserinin önsözünde sultana methiye yazmaktadır.

Harzemşahlar sülalesinin Türk olduğuna şüphe yoktur.²⁴ Ayrıca, amme hukuku sahasında Orta Asya menşeli Türk hâkimiyet anlayışının uygulanması, İslâmî âdetlerden ve şer'i hukuktan başka, örfî bir hukukun gelişmesi Harezmişahlar devletinin tipik bir Türk Devleti olduğunu göstermektedir.²⁵ Kaynaklarda El-Hâssî'nin Türk asıllı olup olmadığı ile ilgili elimizde net bir bilgi mevcut değildir. Fakat Cürcan, Türklerin yoğun olarak yaşadığı bir bölge olması hasebiyle onun da bir Türk şahsiyeti olabileceğine ihtimal verebiliriz.

O dönemde Harezmişahlar Devleti'nin resmî dili Farsça idi. İlim ve din hayatında, Farsça'nın yanında Arapça²⁶ da önemini her zaman korumuştur. Arapça'dan çok *Farsça* bilen Harezmişahlar, XII. yüzyıldan itibaren Arapça yazılmış ilme ve tarihe ait eserleri yeniden Farsça'ya çevirmişlerdir. el-Hâssî'de bu akıma dâhil olmuş ve şeyhinin yazdığı Arapça eser *Risâle İle'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim*'i Farsça'ya çevirmiştir.

1.2. el-HÂSSÎ'NİN HAYATI

Bu bölümde el-Hâssî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti, hocaları ve şeyhleri hakkında bilgi verilecektir.

²¹ Fuat Köprülü, "Harizmişahlar", **İA**, V/1, 284.

²² Yâkut Hamevî, **Mu'cemül-Buldân**, haz. Ferdinand wüstefeld, İntişârât-ı Esedî, Tahran, 1965.

²³ Yılmaz Öztuna, **İslâm Devletleri**, Kültür Bakanlığı Yay., 1989, c. I, s.341.

²⁴ Kafesoğlu, **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, s. 38.

²⁵ Taneri, **Harezmişahlar**, s. 187.

²⁶ Taneri, **Harezmişahlar**, s. 182.

1.2.1. el-Hâssî'nin Künye ve İsmi

Çalışmamızda en çok zorlandığımız konu müellifin ismini tesbit etmektir. Türkiye'de mevcut olan on üçten fazla incelediğimiz yazmanın pek çoğunda müellif isminin şöyle yazıldığını tesbit ettik: Sadreddin Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak İbn Muhammed İbn el-Hasan el-Hâssî.

Bazı nüshalarda ise el-Mecd el-Hâssî Ebu'l-Müeyyed olarak rastladık. Manisa İl Halk Ktp. nr: 45Ak Ze 456/2'deki yazmada ise müellifin ismi şöyle geçmektedir: Sadreddin el-Muvaffak İbnü'l-Mücîd (المجد) el-Hâssî ama biz bu kelimenin hatalı olduğunu düşünüyoruz. Diğer nüshalara uyması için doğrusunun el-Mecd (المجد) olması gerektiğine inanıyoruz.

Kureşî'nin, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye* adlı eserinde el-Muvaffak b. Muhammed b. el-Hasan b. Ebî Said b. Ali el-Hâssî el-Harezmî olarak geçmektedir.²⁷

Elimizdeki nüshalardan yola çıkılarak müellifin isminin el-Muvaffak İbn Muhammed el-Hâssî el-Harezmî, lakabının da Sadreddin olduğu söylenilebilir. Bir diğer lakabı el-Mecd el-Hâssî veya Mecdüddin el-Hâssî'dir. Künyesi ise Ebu'l-Müeyyed'dir.

Doğu bilimci Meier'in tesbiti, bize göre doğruya en yakındır. O, müellifin ismini Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak el-Mecd olarak kaydetmektedir.²⁸

1.2.2. Doğumu, Çocukluğu ve Âilesi

VII/XIII. asırda yaşamış olan müellifimiz Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak el-Mecd, Harezm bölgesinden Hass köylü olup, 579/1183 yılının Sefer ayında, Hazar Denizi'nin güneyinde yer alan Cürcan'da doğmuştur.²⁹

Babasının adı kesin olarak bilinmemekle birlikte Muhammed b. el-Mecd veya Muhammed olarak geçmektedir. *es-Selve*'nin el yazmalarında her katoloğa göre bu

²⁷ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye*, c. II, s. 188.

²⁸ Meier (Basel), *Der Islam*, s. 314.

²⁹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, nşr. İbrâhim Sâlih, Dimaşk 1412/1992, c.I, Sayı: 1, s. 308.; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fi-Tab-bakât'il-Hanefiyye*, c. II, s. 188; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye*, c. XIII, s. 52, Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c.VII, s. 333.

iki isim farklılık göstermektedir. Bazı eserlerinde ise sadece Muhammed olarak geçmektedir. Hass köylü olması nedeni ile ona el-Hâssî denilmektedir.

el-Hâssî'nin ailesi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık. Çocukları ile ilgili ise *Dürerü'd-Dekâik* adlı eserinin girişinde kendi ve oğlu için Sultan'a yaptığı teşekkür yazısından bir oğlu olduğu anlaşılmaktadır.³⁰ Kutluboğa'dan, bu oğlunun isminin; el-Müeyyed b. el-Muvaffak b. Muhammed ve el-Müeyyed b. el-Muvaffak el-Hâssî diye geçtiğini, 640/1243 yılında yaşadığını ve iki kitab yazdığı bilinmektedir.³¹ Bazı kaynaklarda bu eserler yanlışlıkla el-Hâssî'ye atfedilmektedir.³² Zemahşeri için yazılmış olan *Nevabiğü'l-Kelîm* adlı şerh ve yine el-Müeyyed'in, İzzeddîn b. Abdusselâm'dan da (ö. 660/1262)³³ övgü aldığı *Nesrü'n-Nesr ve Şi'rü's-Şüarâ* (şâirlerin şiirleri ve nesirlerin nesirleri) adlı eser, aslında oğul el-Müeyyed'e aittir.³⁴ el-Müeyyed'e ait eserlerin tercümelelerinden onun büyük ihtimalle Mekke'de yaşadığı anlaşılmaktadır.

Çocukluk ve gençlik dönemini Harezmi'de geçiren el-Hâssî, hayatının bir döneminde Kübreviyye tarikatına intisab ederek Şeyh Musannif Hankâhî'nde ikamet etmeye başlamış ve *es-Selve* adlı eserinden de anlaşıldığı üzere Necmeddîn Kübrâ'nın hizmetine dâhil olmuştur.³⁵ Harezmi'de terbiye gören el-Hâssî, muhtemelen Kübrâ'nın ölümünden sonra Harezmi'den ayrılmış ve Hac görevi için Hicaz'a gitmiştir.³⁶

Daha sonra yaşadığı şehir Moğollar tarafından ele geçirilince memleketini terk etmek zorunda kalan el-Hâssî, Kara Kum Çölü'nü geçerek güneybatı istikametindeki Şehristâne'ye gelmiştir.³⁷

625/1228 yılı civarında Bağdat'ta olan el-Hâssî,³⁸ daha sonra Eyyubilere ait Suriye-Filistin bölgesinde ikamet etmeye başlamıştır.³⁹ Hayatının son yıllarında Mısır'a yerleşmiş ve 634/1236'de vefat etmiştir.⁴⁰

³⁰ el-Hâssî, *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakaik*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk. 6484, 2^b.

³¹ Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, c. I, s. 308.

³² Ziriklî, *el-A'lâm*, c. VII, s. 333.

³³ Abdu'l-'azizi b. Abdü's-selâm, Şafi'î mezhebinden, Kerak hatibi, Mısır kadısı olmuş âlim bir zattır. Hicrî 660 senesinde vefat etmiştir. Şirvanlı Mahmud, *Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi*, haz. Abdurrahman Özkan, Yay. Türk Dil Kurumu, Ankara 2009, s. 333.

³⁴ Kutluboğa, *Tâcü't-Terâcim*, c. I, s. 308.

³⁵ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 164-165.

³⁶ el-Hâssî, *es-Selve*, Manisa İl Halk Ktp. nr: 45 Hk 1157, vr. 30^a.

³⁷ Meier, *Der Islam*, s. 313.

1.2.3. İlmî Şahsiyeti ve Hocaları

el-Hâssî, birçok memleket dolaşmış, buralarda hem tasavvufî hayatla tanışmış, hem de zâhirî ilimler konusunda kendisini yetiştirmiştir. Bundan dolayı dönemin en iyi edebiyatçılarından sayılmış; uslûbu ile güzel yazılar ve şiirler yazmış, fıkıh, usûl, münazara ve hilafiyat sahalarında tanınan çok yönlü bir âlim olarak anılmıştır.⁴¹

el-Hâssî, ilim ve kültürel hayatın yoğun olduğu Harezmi'de Türk ve Hanefî olan iki hemşehrisinden ders aldığı *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakâik* adlı eserinde bahsetmektedir. el-Hâssî, retorik şiir uslûbunu Sekkâkî'den ve belâgat ilmini Mutarrizî'den almaktadır. *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakâik*⁴² adlı eserinde bahsettiği *-üstad, onun hizmetindeyken-* ifadesinden, ismini vererek Mutaarizî⁴³ için *“Allah her ikisine ihsan yağdırsın, mağfiretiyle kuşatsın”* duası ve methiyesinde bulunmaktadır. Bunlar Arap belâgatında çığır açmış dil bilimi âlimi, *“Miftâhü'l-Ulûm*’un yazarı Sekkâkî (ö. 626/1229)⁴⁴ ve Harezmi’nin büyük filoloğu *“el-Misbâh*’ın yazarı Mutarrizî’dir (ö. 610/1213).⁴⁵ *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakâik* adlı eserin tanıtımında bu konudan ayrıca bahsedeceğiz.

³⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye*, c. II, ss.188.

³⁹ Meier, *Der Islam*, s. 313.

⁴⁰ Bkz. Zirikli, “el-‘ilmî el-‘Irakî (Iraklı Âlimler fi Meani vel Beyan)”, *Mecellet el-Mecma'*, c. II, sayı 8, s. 281.

⁴¹ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye*, c.II., s.s.188-585; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, s. 52; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, İstanbul 1951. c. II, s. 483.

⁴² Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk. 6484, vr. 2^b

⁴³ el-Hâssî, *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakâik*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2^a.

⁴⁴ Bkz. Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr (b.) Muhammed b. Alî el-Harezmi es-Sekkâkî (ö. 626/1229). (1143) yılında Harezmi'nin merkezi Cürcâniye'de (Gürgenç) doğdu. Harezmişahlar Devleti'nin parlak döneminde yaşadı. Kelâm ve özellikle Mu'tezile kelâmı, felsefe, dil felsefesi, mantık, fıkıh ve usûlu, Arap dili, belâgat, edebiyat ve şiir alanlarında uzmanlığı ile bilinir. İsmail Durmuş, *“Sekkâkî”*, *DİA*, XXXVI, s. 334

⁴⁵ Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-Mutarrizî el-Harezmi (ö. 610/1213). Belâgat âlimi, Arap dili ve edebiyat âlimi diye tanınmaktadır. (538/1143) yılında Harezmi'nin merkezi Cürcâniye'de (Gürgenç) doğdu. Harizmişahlar Devleti'nin en parlak döneminde yaşadı. el-Muğrb adlı eserindeki bir kayıttan hareketle (“gvr” md) Harezmi Türkçesi'ni bildiği söylenmektedir. Büyük bir ihtimalle Türk asıllıdır. M. Sadi Çöğenli, *“Mutarrizî”*, *DİA*, XXXI, s. 375.

1.2.4. Şeyhleri

el-Hâssî'nin yaşadığı çağ tasavvuf tarihinin en hareketli dönemlerinden birisidir. O dönemde, hemen hemen her bölgede güçlü ve meşhur mutasavvıflar ve tekkeler mevcuttur.

Bugün İslâm dünyasındaki yaygın olan tarikat şeyhlerinin çoğu o devirde yaşamıştır. Bunlardan birisi de Horasan'daki Şehristâne'de bulunan Şeyh Musannif Hankâhî'nda,⁴⁶ el-Hâssî'yi tasavvufî hayatla tanıştıran “*es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*”de “şeyhim” diye bahsettiği⁴⁷ şeyh Necmeddîn Kübrâ'dır. Kübreviye tarikatının kurucusu olan Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hivekî 540/1145 yılında Harezmi/Hive'de dünyaya gelmiştir. Babası Şeyh Nâsireddîn Ömer b. Muhammed b. Abdullah (ö. ?), âlim ve sûfî bir kişidir.⁴⁸

Kübrâ, daha çok “Ebu'l-Cennâb”⁴⁹ künyesi ile meşhur olmaktadır. Gençlik yıllarında ilmî konulardaki kuvvetli zekâsı ve tartışma gücü dolayısıyla hocası ve arkadaşları tarafından takılan “büyük yumruk, şiddetli darbe ve büyük felâket” anlamına gelen “et-Tâmmetü'l-Kübrâ” lâkabıyla da anılmaktadır. Günümüzde “Tâmme” kelimesi unutulduğu için “Kübrâ” ismi kullanılmaktadır.

Kübrâ, yirmili yaşlarında, hadis tahsili için Harezmi'den ayrılıp Nişabur, İsfahan ve Hamdân'ı dolaşarak İskenderiye'ye gelmiştir. Burada önemli âlimlerden hadis dinlemiştir. O, 568/1173 yılında Hamedân'dayken Ebu'l Fazl Muhammed b. Süleyman b. Yûsuf el-Hamedânî (ö. ?)'den “*Kuşeyrî Risâlesi*” icâzeti olarak hadisin dışında tasavvufî ilgilenebilir.

Necmeddîn Kübrâ, Mısır'da yaşayan meşhur sûfî Ruzbihân-ı Kebîr el-Mısırî'nin şöhretini duymuş ve ona intisâb etmiştir. Şeyhinin yanındayken, onun kızıyla evlenmiş ve iki oğlu dünyaya gelmiştir. Daha sonra içindeki ilim aşkıyla şeyhinden izin alarak Tebrîz'e hadis okumaya gitmiştir. Orada Baba Ferec et-Tebrîzî (ö. 568/1173) ile karşılaşmış, ondan etkilenmiş ve onun yanında halvete girmiştir.

⁴⁶ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, s.165.

⁴⁷ Bkz. Manisa İl Halk Ktp. nr. 45 Hk 1157, vr. 20 a; Beyazid Ktp. Beyazıd, nr. 3372, vr. 37^a.

⁴⁸ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, s. 81.

⁴⁹ Tatlıoğlu, “Kubrevi Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s. 194.

Baba Ferec'in yanından ayrılarak Şeyh Ammar'a mürîd olan Kübrâ, icâzetini aldıktan sonra şeyhinin tavsiyesiyle Şeyh İsmail Kasrî'nin dergâhına gelmiş ve onun elinden Teberrük hırkasını giymiştir.⁵⁰ Kasrî'nin isteği üzerine Mısır'daki ailesini alarak Harezm'e dönüp orada tarikat faaliyetlerine başlamıştır.⁵¹

Harezm'de irşâd faaliyetlerine başlayan Şeyh Kübrâ'dan birçok kişi tasavvufî terbiye almış ve ona intisâb etmiştir. Bunların bir kısmı şeyhten icâzet alıp onun halifesi olarak çeşitli bölgelerde Kübreviyye tarikatını yaymaya çalışmışlardır. En çok zikredilen halifeleri Mecdeddîn Bağdâdî, Sa'deddîn Hammûye, Ali Lâlâ, Seyfeddîn Baharzî, Necmeddîn Dâye, Cemâleddîn Gîlî ve Mevlânâ Celâleddîn Bahâ-i Veled'dir. Bazıları ise Kübrâ'nın dergâhında kısa bir süre kalmış ve icâzet alacak dereceye yükselememişlerdir. Diğer bir kısmı ise şeyhlik icâzeti aldıkları halde ya tarikat hizmetine devam etmemişler ya da diğerleri kadar meşhur olamamışlardır.⁵²

el-Hâssî, Şeyh Kübrâ'nın yanında halvete giren, onun tasavvufî terbiyesine dâhil olan fakat şeyhlik icâzeti alıp almadığı hakkında bilgi edinemediğimiz mürîdlerindedir. el-Hâssî, "*Risâle İle'l-Hâim*"in Farsça tercümesine yazdığı giriş bölümünde, kendisinin ilâhi bir lütufla Necmeddîn Kübrâ'nın hizmetine nail olduğunu; onun yanında pek çok defa halvete girip bazı gaybî fetihlere ulaştığını anlatmaktadır.⁵³ Kübrâ gibi meşhur bir mutasavvıfın hizmetinde olmak ona şeyhinin himayesinde "Halvet" tecrübesi kazandırmıştır.

Kübrâ, bir taraftan irşâd faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan kendisinden sonrakiler için değerli eser ve risâleler yazmaktadır. Bu eserlerinden *Fevâihu'l-Cemâl ve Fevâihu'l-Celâl* tasavvuf tarihinde çok önemli yeri olan baş eseri olarak bilinmektedir. Kitab şeyhin bir takım manevî tecrübelerinin yazıya aktarılmasından oluşmaktadır. İçerik olarak sâlikî makamlar, hâller, vakıalar ve özellikle de halvet esnasında tecrübe edilen işitsel algılar ve renkli müşahedeler hakkında

⁵⁰ Tasavvufa ilgi duyan ancak henüz bir tarikata intisap etmemiş kimselere giydirilen hırkaya "teberrük hırkası" denir. "Muhîb kisvesi, muhîb hırkası" gibi adlar da verilen bu hırkayı giyenlerin sûfilere feyiz alacağı, onların edebini takınacağı, sonuçta da mürîdlik hırkasını giyecek bir seviyeye yükseleceği beklenir Sühreverdi, **Avârifü'l maârif**, s. 114.

⁵¹ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, ss. 77-87.

⁵² Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, ss. 121-168.

⁵³ Bkz. Necmeddîn Kübrâ, **Risâle il'l Hâim**, çev. Ebu'l Müeyyed el-Hâssî, haz. Tefvik Sübhâni, Sâzmân-ı İntişârat-ı Keyhân, Tahran, 1364, s. 4.; Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, ss. 164-165.

bilgilendirmektedir. Sûfler gaybî tecrübelerini genellikle gizlemeyi tercih ettikleri için, eserin tasavvuf tarihindeki yeri önemli görülmektedir.⁵⁴

Kübrâ'nın hacmi küçük olmasına rağmen tasavvufa girenlerin el kitabı olan *Usûlü'l-Aşere*'si ise *es-Selve*'nin başlıca kaynaklarından. Kübrâ bu eserinde Allah'a ulaşmanın üç farklı yolunu “tarîk-i ahyâr”, “tarîk-i ebrâr” ve “tarîk-i şuttâr” bağlamında açıklamış ve Kübreviye tarikatının on temel esasını belirtmiştir. Bu on esas şunlardır: “Tevbe, zühd, tevekkül, kanâat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murâkabe, rıza.” Bu eser İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) tarafından tercüme ve şerh edilmiştir.⁵⁵

Risâle İle'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim, Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909)'nin sekiz esasına dayanarak kaleme alınmıştır. Hâssî'nin Farsça tercümesini yazdığı *Risâle İle'l-Hâim'den* ileride ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğiz.

Bunların dışında eserlerinden *Âdâbü's-Sûfiyye*, *Sekînetü's-Sâlihîn* ve *Risâle-i Sefîne* ve *Rubaîler* bazılarıdır.⁵⁶

el-Hâssî'nin Kübrâ'dan başka bir mürşidi olup olmadığı hakkında net bir bilgiye ulaşamadık. Ama el-Hâssî, *es-Selve*'de Alaaddîn Sadrü'l-hisbe el-Hayyati (ö. [?])⁵⁷ adı ile tanınan “Şehitlerin İmamı” dediği, muhtemelen ölmüş bir şeyhinden de bahsetmektedir.

el-Hâssî, şeyhi Alaaddîn Sadrü'l-hisbe el-Hayyâtî'nin hizmetindeyken yaşadığı bir tecrübeden şöyle bahsetmektedir: “*Mürşidimin elbisesinin kolunun ucunda altın vardı. Altının, kolundaki kumaşı karartmış olduğunu farkedince, kendisi: -Şuna bakın bir saat zarfında beyaz elbiseyi nasıl karartmış. O zaman içinde devamlı dünyayı barındıran kalbi siz düşünün. Onu karartmamanız mümkün mü?- dedi.*”⁵⁸

Bu ifadeler el-Hayyati'nin, el-Hâssî'nin mürşidlerinden birisi olduğu kanısını doğrulamaktadır.

⁵⁴ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 102.

⁵⁵ Bursevî'nin bu şerhi yayınlanmıştır. Bkz. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat*, ss. 31-70.

⁵⁶ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, ss. 100-120.

⁵⁷ el-Hayyati Alaaddîn, el-Muhtesib, el-Kunye'deki lakabı Şeyhu-l İslâm, el-Hafız Ebû İshak'tan fıkıh öğrendi. İsmi Sedîd b. Muhammed ki, o da el-müellif el-Hâssî'nin şeyhlerinden birisidir. Alaaddîn Sadrü'l-hisbe el-Hayyati'ye dair bir ölüm tarihi bulamadım. *Der İslam*, s. 324'te Meier'de Hayyati'ye dair bir ölüm tarihi bulamadığını belirtmiştir. Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudriyye*, c. II, s. 305.

⁵⁸ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 40^a.

Onun şeyhlerinin hizmetinde iyi bir tekke eğitimi aldığını söyleyebiliriz. Oğlu *es-Selve*'nin girişinde babasını: “*Cemal-i İslam, hidâyet bayrağı, ümmetin şeyhi olan, sünnetin nâsırı, bid’ata engel olan, selefîn bâkiyesi...*” diye nitelendirmektedir. Eserlerinde, tasavvufî konu ve kavramlar hakkında açıklamalarda bulunmuş, görüş bildirmiş olan el-Hâssî için “tasavvufî duygu, düşünce ve yaşantıya katkısı olan âbid, zahid, salık bir sûfidir” diyebiliriz.

1.3. el-HÂSSÎ’ NİN ESERLERİ

Ülkemiz kütüphanelerinde, el-Hâssî’ye atfedilen eserlerin bazılarına ulaşabildik. Bizim çalışmamız olan *es-Selve*'nin müellif yazmasına ise ulaşamadık.

İncelemelerimiz neticesinde el-Hâssî’ye atfedilen dört eser olduğunu öğrendik. “*Menâkıb-ı Ali b. Ebî Tâlib*”, “*Şerhu’l-Kelâmi’n-Nevabiğ*” ve “*el-İbâne Fi’r-Reddi Men Şenea Alâ Ebu Hanife*” adlı eserlerin ise ona yanlılıkla ithaf edildiğini gördük. Ona ait olmadığını düşündüğümüz bu eserleri sonraki konumuzda açıklayacağız.

Aşağıda ayrıntılı bir şekilde bahsedeceğimiz diğer husus; eserlere ulaşmakta iki ana problemle karşılaşmamızdır. Bunlardan birisi aynı eserin farklı isimlerle kayıtlara geçmiş olmasıdır. Diğeri de el-Hâssî’nin, “el-Muvaffak” ismi ile benzer iki âlim şahsiyetin isminin karıştırılmasıdır. Bazı kaynaklarda bu şahıslardan birinin doğum tarihi ile müellifimiz olan el-Hâssî’nin doğum tarihinin birbirine karıştırılması dikkatimizi çekmiştir.

1.3.1. el-Fusûl fî İlmi’l-Usûl

el-Hâssî’nin usûlle ilgili eseri, “*el-Fusûl fî İlmi’l-Usûl*’dür.⁵⁹ Meier,⁶⁰ el-Hâssî’nin bu eserini, Arabistan’da olduğu süreçte yazmış olabileceğini belirtmesine rağmen, net bir bilgi bulunmamaktadır.

Bu eserin, İbn Kutluboğa, Kehhâle ve Zirikli gibi hemen hemen bütün kaynaklarda ismi geçmektedir.⁶¹ Retorik ve ilmî bir uslub ile yazılmaktadır. Meier,

⁵⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifin, Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, İstanbul, 1951, c. II, s. 483; Ömer Rıza Kehhâle **Mu'cemu'l-Muellifin**, Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, c. XIII, s. 52; İbn Kutluboğa, **Tâcü't-Terâcim**, İbrâhim Sâlih, Dımaşk 1412/1992, c. I, sayı 1, s. 308.

⁶⁰ Meier, **Der Islam**, s. 322.

Muvaffak'ın ihtilaflı anlaşmazlık kuralları ile ilgili başlıksız bu yazısını, “*Cevâid el-hilâf*”a benzetmektedir.⁶² Yirmi fasıla ayrılan Şehit Ali Paşa nr. 665, vr. 34 olan el yazmada metin, Besmele ve Allah'tan başarı istenerek başlanmakta sonra kitabın yirmi fasıldan oluştuğu bildirilmektedir;

"بسم الله الرحمن الرحيم ، وماتوفيقى إلا بالله، هذا الكتاب يشتمل على عشرين فصلا في جوايد الخلف".

son söz ise şöyledir: (تمت الفصول الخاصي).⁶³ el-Hâssî'nin bu yazısını nerede yazdığı ile ilgili elimizde net bir bilgi bulunmamaktadır.

Şehit Ali Paşa, nr. 665 el yazmasındaki kapak yazısındaki başlık şöyledir:

Kiteb fi Cev'âid el-Hilâf lişeyhi'l-İmam el-Hâssî,
"كتاب فى جواعد الخلف لشيخ الامام الخاصي"

Yirmi fasıl şu başlıklar altında işlenmiştir:

:

ماهية التحديث وطريق تعديته من موضع الإجماع إلى شورى لرأي

ماهية القياس (4b)

التلازم (5a)

توجيه النقص المحمول (9b)

تعديّة العدم من موضع الإجماع إلى شورى الرأي (10b)

تمثيلات الإجماع المركب (13b).

ماهية المناسبة (16a)

كون المناسبة موجبة للحظر (18b)

ماهية الأمر وأنه للوجوب (19b).

إفادة الأمر للوجوب والدليل على ذلك (22b)

اقتضاء النهي التحريم (24a)

إباحة الفعل وتحريمه (24b).

النفي للمكلف لا يخلو عن أحد الحكمين (26b)

ثبوت الصفة (الوصف) العام من نوع يوجب ثبوته على كل فرد من ذلك النوع (29a)

⁶¹ Abdülkadir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-Mudıyye*, c. II, ss. 188-585; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, Terâcimi Musannifi'l-Kütübü'l-Arabiyye, c. XIII, s. 52; Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, c. VIII, s. 333.

⁶² Meier, *Der Islam*, s. 321

⁶³ Bkz. *el-Fusûl fi İlmi'l-Usûl*, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, nr. 665 .

الأصل في الكلام هو الحقيقة والدليل عليه (29b)

الاستدلال ... النافي للضرار (29b)

الداعي والقدرة عليه لوجود الفعل (32 b)

الأصل اطلاع المكلف في دار الإسلام على أحكام الشرع (33a)

ثبوت الصفة (الوصف) للمسمى يوجب ثبوتها لعامة أفراده (33b)

إعدام (بطلان) القائل بالفصل [فصل ثبوت الوصف للمسمى على جميع أفراده] (34a)

Bu eserde usûl ile ilgili hüküm vermenin mahiyeti; istişareye geçme zamanı, kıyasın anlamı, mahiyeti, nâkıs bir ifade olduğunda nasıl bir yol çizileceği, icmâdan şûraya geçilmesi, mürekkeb icmâ temsîli, usûl-fıkıh (iki hüküm) arasında münasebet hazri (ikazı) gerektirir, münasebetin yasaklanma zamanı, ne zaman haram gerçekleşir, (naslardaki) emir sigasının mahiyeti, onun farziyet (vücub) ifade etmesidir. Emrin vücub (farziyet) ifade etmesi ve bunun delilleri, nehiy sigasının haramlığı gerektirmesi, asıl olan mükellefin İslam yurdunda dinin hükümlerini bilmiş olmasıdır gibi, konu başlıkları mevcuttur.

el-Hâssî'ye mâl edilen ve edilmeyen yazılar ve risâleler henüz tam olarak tespit edilememiştir. Bir gün “*el-Fusûl fi İlmi'l-Usûl*” adlı eserin de başka bir şahsa ait olduğu tesbit edilebilir.

1.3.2. Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakâik

el-Hâssî'nin teşekkür amacıyla yazılmış edebî bir eseridir. O dönemde birçok âlimin sığınma talebi ile sultanlara kendilerini tanıtmaları âdettendir. “*Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakaik*”de bu amaçla Sultan Nâsır Salahaddîn Dâvûd'a ithafen yazılmıştır.

Türkiye el yazmalar kataloglarında⁶⁴ “Sırların İncileri ve Hakikatlerin Pırlantaları” manasındaki *Dürerü'd-Dekaik ve Dürerü'l Hakaik*,⁶⁵ girişinden anlaşıldığı üzere Sultan Nâsır Salahaddîn Dâvûd'a ithafen yazılmıştır. Sultan Nâsır Salahaddîn Dâvûd 624-626/1227-1229 yıllarında babasının halefi Şam Sultan'ıdır.

⁶⁴ el-Hâssî, *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakaik*, Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, nr. 878; Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45Hk. 6484.

⁶⁵ Zirikli, “el-‘ilmî el-‘irakî”, *Mecellet*, c. II, sayı 8, s. 281.

Babası Hanefî mezhebi mensubu üçüncü Şâm Meliki İsa (577-624/1181-1227)⁶⁶ olarak da bilinmektedir. Sultan, 626-647/1229-1249 yıllarında Suriye'deki görevinden alınmış, Kerak Emirliğine geçirilmiş Melikü'n-Nâsır Salahaddîn-Davut'tur.⁶⁷ 656/1258 yılında Suriye'de vebadan ölmüştür.⁶⁸ Davud'un annesi Harezmlî ve Hanefî mezhebi mensubudur.⁶⁹ el-Hâssî belki de Hanefî olan Sultan'ı kendine yakın hissettiği için onun ülkesine sığınma amacıyla bu methiyeyi ona sunmuş olabilir.

el-Hâssî 625/1225 yıllarında Bağdat'ta yaşamaktadır.⁷⁰ Bağdat'ta yaklaşık on sene kalmış ise 633/1235'lerde Bağdat'ta bulunan Nâsır Davud'a kendisi de bu eseri vermiş olabilir.⁷¹

Eserin (1^a ve 1^b) ilk iki yerde Eyyubilere ithaf edildiği belirtilmiştir. Konunun hamdele salvele ve girişten sonraki bölümünde Nâsır Davud'a yazılmış bir methiye vardır:

“Göğsüm daralmakta ve dilim neredeyse konuşamamakta. Ancak iyilik yapan birisine karşı şükran duygusu iyilik gören kişi için olması gereken (kaçınılmaz) ve daimi bir görev gibidir. Çünkü Mevlana Sultan – Allah onu sonsuza kadar hakim kılsın- beni zengin nimet ve cömertliği ile ihsan etti ve oğlum da samimi sevgisi ile ve cömert nimetleri ile onurlandırdı... Bende bir karıncanın Süleyman'a hediyesinden farksız olan naçizane bu küçük hediyeyi takdim ediyorum...”

Akabinde âyetler gelmekte, retorik ve şiirsel anlatım kısaltmalarla tasvir edilmektedir.

Aşağıda eserin mukaddime, hamdele, salvele ve içerikle ilgili olan Arapça bölümlerinin bir kısmı verilmiştir.⁷²

مقدمة المخطوط: يقول العبد الضعيف العاصي، الموفق بن المجد الخاصي، خصه الله تعالى بمزيد

التوفيق، وهداه سلوك طريق التحقيق؛

⁶⁶ Öztuna, **İslâm Devletleri**, c. I, s. 341.

⁶⁷ Öztuna, **İslâm Devletleri**, s. 335.

⁶⁸ S. L. Pool, **Düvel-i İslamiyye**, trc: Halil Edhem, İstanbul 1345/1297, s. 90-92.

⁶⁹ Öztuna, **İslâm Devletleri**, s.341.

⁷⁰ Kureşî, **el-Cevâhirü'l-Mudîyye**, c. II, s. 188.

⁷¹ Öztuna, **İslâm Devletleri**, s. 341.

⁷² el-Hâssî, **Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakaik**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 1^b.

[بداية المخطوط]

الحمد لله على أن نظمني في سلك طالبي فضيلة الفضل ، ورافعي أعلام العلم ، وناصبي راية الرواية ، وساكني دار الدراية، وواضعي مآدب الأدب، وكاتبني دواوين الدين .....[الحمدلة]
والصلاة على من به علت سلام الاسلام، وقويت أيمان الإيمان .....[الصلاة على النبي ومدحه]
وبعد؛ فهذا أَظْرَفُ الظَّرْفِ، وطَرْفُ الطَّرْفِ، وَعَرَفُ العُرْفِ..... [وصف المخطوط]

Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk. 6484/1 adlı el yazmasındaki bilgilere göre eserin, Eyyubi himayesinde değil de 610/1213 yılında ölen Harezmi'nin büyük filoloğu Mutaarizî'nin (ö. 610/1213) himayesinde Harezmi'de yazılmış olabileceği ihtimali mevcuttur.⁷³ Çünkü el-Hâssî Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk. 6484/1, vr. 14b-43b. 25 satır, istinsah eden Ali b. el-Mehdi Bağdadî, istinsah tarihi 684/1285 olan yazmada girişten sonra (vr. 2^a)'da *Burhâned-din el-Mutarrizî ve bir sonraki cümlede Sekkâkî* (ö. 626/1229)" diye iki hocasından bahsetmektedir. Bu cümle şöyle başlamaktadır: "*Burhâned-dîn el-Mutarrizî 'nin hizmetindeyken...*"

(وهي تشتمل على أنواع بديع اللسان ،ولباب علمي المعاني والبيان، على ما لخصناها في خدمة مولانا العلامة .... برهان الدين المطرزي ...)

Cümlenin devamı şöyledir:

(وتلقفناها من سيدنا الاستاذ رنس الافاضل سراجالدين السكاكي، سقاهاالله صوب رضوانه وكساهما توب غفرانه.)

O, *Dürerü'd-Dekâik*'i Arap dilinin değerli bilgini büyük Türk dil bilimcisi Sekkâkî'nin eserine bağlı kalarak oluşturduğunu îma etmektedir. Buradan şu anlaşılmaktadır: el-Hâssî *Dürerü'd-Dekâik*'i her iki hocadan istifade ederek yazdığına göre ⁷⁴ eser, Sekkâkî öğretilerine dayanarak 610/1213 öncesinde Hârezmi'de dil âlimi Mutarrizî'nin kontrolünde derlenmiş ve 625/1228 yılından Mısır'da öldüğü yıl olan 1236 yılları arasında, bu coğrafyada bulunduğu sürece kendisine ve oğluna sağladığı imkânlar için bir şükran belirtisi olarak Eyyubi Sultan'ı Nâsır'a verilmiştir.

⁷³ el-Hâssî, *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakaik*, Manisa İl Halk Kütüphanesi, 2^a

⁷⁴ el-Hâssî, *Dürerü'd-Dekâik ve Dürerü'l-Hakaik*, Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, nr. 878, vr. 2^a.

1.3.3. es-Selve fî Şerâiti'l-Halve

“*es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*”⁷⁵ el-Hâssî'nin tasavvuf alanında yazdığı risâlelerindedir. Tasavvufî eserlerinde basit, yalın ve halka hitap eden bir üslup ile âdâb-erkân konularından, yolun başındaki sûfiye ise seyr ü sülûk sürecinde yaşanan tecrübelerden ve halvet koşullarından bahsetmektedir. Risâlelerinde âyet ve hadislerden bolca örnekler vardır. Eserin içeriği ile ilgili ileride detaylı bilgi verilecektir.

1.3.4. Risâle İle'l-Hâim Adlı Eserin Farsça Tercümesi

el-Hâssî'nin diğer tasavvufî eseri olan *Risâle İle'l-Hâim*'in⁷⁶ Farsça tercümesinin giriş bölümünde, kendisinin ilâhi bir lütufla Necmeddîn Kübrâ'nın hizmetine nail olduğunu; onun yanında pek çok defa halvete girip bazı gaybî fetihlere ulaştığını anlatmaktadır. O, şeyhinden “halvetin şartları” hakkında tasavvufî bir rehber hazırlamasını istemiş; şeyhi Necmeddîn Kübrâ da “*Risâle İle'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim*”i Arapça olarak telif etmiştir.⁷⁷ Daha sonra Kübrâ Arapça yazdığı bu eseri biraz daha sistematize ederek Farsça'ya “*Risâletü's-Sâiri'l-Hâiri'l-Vâcid İle's-Sâtiri'l-Vâhidi'l-Mâcid*”⁷⁸ olarak yeniden çevirmiştir. el-Hâssî, “*Risâle İle'l-Hâim*”i tekrar kendisi daha çok kişinin istifade edebilmesi için Farsça'ya çevirmiştir.⁷⁹ Bir diğer ihtimal de Harezmi'den kaçıp buraya sığındığında oradaki

⁷⁵ el-Hâssî'nin yazmış olduğu söylenen bu eser, aşağıda göstereceğim kaynak kitapların hiçbirinde bahsedilmemektedir. **el-A'lâm**, **Mu'cemu'l-Muellifin**, Hanefî Tabakatlarından Ebu'l Vefa Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed el- Kureşî (ö. 775/1373), **el-Cevâhirü'l-Mudiyye**, İbn Kutluboğa (ö. 879/1474), **Tâcü't-Terâcim**, Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin**, **Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, Kâtip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**'da El-Hâssî'ye ait bir es-Selve'den bahsedilmemektedir. Sadece Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Sup. I, E. J. Brill, Leiden, Weimar 1937, s. 773'de bahsedilmektedir.

⁷⁶ Bkz. el-Hâssî, **Risâle İle'l-Hâim**, Bursa Eski Eserler Ktp, Hüseyin Çelebi, nr.1184, vr. 99^a-168^a

⁷⁷ Bkz. **Risâle İle'l-Hâim'il-Hâif min Levmeti'l-Lâim**, haz. Tevfik Sübhânî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Keyhân, Tahran, 1364. Türkçe çevirisi için bkz. Mustafa Kara, **Tasavvufî Hayat**, Dergâh Yay., İstanbul 1996, ss. 77-95.

⁷⁸ Gökbulut, **Necmeddîn-î Kübrâ**, s. 110.

⁷⁹ Bkz. Necmeddîn Kübrâ, **Risâle ile'l Hâim**, çev. Ebu'l Müeyyed el-Hâssî, haz. Tevfik Sübhânî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Keyhân, Tahran 1364, s. 4.

misafirperverliğin bir parçası olarak şeyhinin medresesine bir hediye bırakmak istemiş olabileceğidir. Zaten kendisi de bu çeviriyi acele ve hazırlıksız yazdığını söylemektedir. Eser, Kübrâ'ninkinden daha düzgün çevrilmiş ancak bazı kısımlarında ilaveler ve değişiklikler yapılmıştır.⁸⁰

Eser tek bir nüshasıyla Bursa Hüseyin Çelebi kütüphanesinde, nr. 1184, vr. 154 b-168 a. Kayseri 754/1355 tarihli, istinsah edenin isminin belirtilmediği bir yazmadır. el-Hâssî'nin bu eseri 618//1221 ve 625/1228 yılları arasında yazmış olabileceğini tahmin etmektedir. Çünkü kendisi 625/1228 yıllarında Bağdat'ta bulunmaktaydı.

el-Hâssî, bu eserinin ön sözünde kendisini zayıf, günahkâr kul Muvaffak b. Mecid el-Hâssî diye tanımlayarak başlamaktadır:

"العبد المذنب العاصي الموفق بن مجد الخاصي، خصه الله بمزيد التوفيق وهداه للمستقيم من الطريق"

"*Risâle İle'l-Hâim*" Cüneyd-i Bağdadî'nin sekiz esasına dayanarak kaleme alınmıştır. Şeyh Kübrâ bunlara iki daha ilave ederek on esasa çıkarmıştır. Bu esaslar "Beden temizliği, halvet, devamlı susmak, oruç, devamlı zikir, teslimiyet, hatıra bir şey getirmemek, kalbi şeyhe rabt etmek." Şeyh Kübrâ'nın eklediği iki madde ise: "Mecburiyet halinde uyumak ve yeme içmede orta yolu izlemek"tir. "*Risâle İle'l-Hâim*" henüz sûfilik yolunun başında sâlikin yapması gereken en temel vazifeleri içeren bir risaledir.⁸¹ Eser her yönüyle "*es-Selve*" ile çok benzerlik göstermektedir.

1.4. YANLIŞLIKLA el-HÂSSÎ'YE ATFEDİLEN ESERLER

Bu bölümde, kütüphane kayıtlarında el-Hâssî'ye atfedilen ancak ona ait olmadığı tesbit edilen üç eserden bahsedeceğiz.

1.4.1. Menâkıb-ı Ali b. Ebî Tâlib

Muvaffak el-Hâssî, şu kişilerle çok karıştırılmaktadır. '*Câmiu mesânîdi Ebî Hanîfe*'nin⁸² yazarı Ebu'l Müeyyed Muhammed b. Mahmud b. Muhammed b. el-

⁸⁰ Meier, *Der Islam*, s. 314.

⁸¹ Gökbulut, *Necmeddîn-î Kübrâ*, s. 106.

⁸² Bu kitab, İmam Ebu Hanîfe'nin rivayetlerinin sonradan derlenmesi sonucu oluşturulmuş bir eserdir. Dünyanın değişik kütüphanelerinde İmâm'a nispet edilen onbeş adet

Hasan el-Harezmi (593-655/1197-1257) ile “Harezmi vaizi” diye bilinen Ziyauddin Ebü'l-Müeyyed el-Muvaffak el-Harezmi el-Mekki (ö. 568/1172).⁸³ Bu vaiz “*Menâkıb-ı Ali b. Ebî Tâlib*” adlı bir kitab yazmıştır. Bağdatlı İsmail Paşa (2/483), Zirikli ve Kehhâle⁸⁴ bu kitabı yanlışlıkla müellifimiz el-Hâssî 'ye mâl etmişlerdir. Kâtip Çelebi “*Keşfü'z-Zunûn*’da⁸⁵ bu eserlerin müellifi olarak el-Mekki’yi belirtmiş fakat el-Hâssî’nin ölüm tarihini (ö. 634/1236) el-Mekki’nin ölüm tarihi olarak yazmıştır.

1.4.2. Şerhu'l-Kelâmi'n-Nevâbiğ

Zirikli’nin el-Hâssî’yi, oğlu Müeyyed ile de karıştırdığı anlaşılmaktadır.⁸⁶ Zira Zirikli, oğlunun yazdığı “*Şerhu'l-Kelâmi'n-Nevâbiğ*”i⁸⁷ el-Hâssî’ye atfetmektedir. Ve yine oğluna ait olan “*Nesrü'n-Nesr ve Şi'ru's-Şüerâ* kitabını da⁸⁸ babası el-Hâssî’ye atfetmiştir.

---

müsned bulunmaktadır. Bunların tamamına yakınına yakınına *Ebü'l-Müeyyed el-Harezmi* (ö. 655/1257), '*Câmiu mesânidi Ebî Hanîfe*' adlı eserde toplamıştır. Ali Pekcan, *Ebu Hanîfe Müsned'i*, Yediveren Yayınları, Konya 2005.; İsmail Hakkı Ünal, **Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2010.

⁸³ Hanefî mezhebi fıkıh âlimi, edîb. Künyesi, Ebü'l-Müeyyed veya Ebü'l-Velîd olup ismi, Muvaffak bin Ahmed bin Muhammed'dir. Aslen Mekkelidir. Harezmi'e yerleşti. Mekki ve Harezmi diye nisbet edildi. Arabî ilimleri, meşhûr nahiv âlimi Zemahşerî'den öğrendi. Hanefî mezhebi fıkıh bilgilerinde ve hitâbette meşhûr oldu. Harezmi Câmiî'nde hatîplik yaptı. Birçok talebe yetiştirdi. Nasır bin Abdüsseyyid Matrizî, ondan lûgat ilimlerini öğrendi. Kıymetli eserler yazdı. İmâm-ı A'zam'ın üstünlüklerini anlatan “Menâkıb-ül-İmâm-il-a'zam Ebî Hanîfe” ve Hz. Ali'nin menkıbelerini anlatan “Menâkıb-ı Emîr-ül-mü'minîn Ali bin Ebî Tâlib” adlı eserleri meşhûrdur. Her ikisi de basılmıştır. 568 (m. 1172) yılında Harezmi'de vefât etti. Zeki Çıkmak, “Mekki” **İslâm Âlimleri Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, c. VII, s. 80.

⁸⁴ Kehhâle, **Mu'cemu'l-Muellifin** Terâcimi Musannif'l-Kütübi'l-Arabiyye, c. XIII, s. 52.

⁸⁵ Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. II, s. 1844.

⁸⁶ Bkz. Hayreddin ez-Zirikli, **el-A'lâm**, c. VII, s. 333.

⁸⁷ İbn Kutluboğa, **Tâcü't-Terâcim**, c. I, Sayı: 1, s. 308. Hayreddin ez-Zirikli, **el-A'lâm**, c. VII, s. 333.

⁸⁸ İbn Kutluboğa, **Tâcü't-Terâcim**, c. I, Sayı: 1 s.308.

1.4.3. el-İbâne Fi'r-Reddi Men Şenea Alâ Ebû Hanife

Yazarımızın adı ile isimlendirilen Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa 1567 no, 167a-174b'li yazma olan⁸⁹ “*el-İbâne Fi'r-Reddi Men Şenea Alâ Ebû Hanife*”⁹⁰ adlı eser de müellifimize ait olmayabilir. Çünkü eser İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe'ye hakaretlerden oluşan halka yönelik bir savunma yazısını içermektedir. Eserin başlığı “*وبه تمت كتاب الإبانة*” olarak tanımlanmaktadır. Fakat kütüphane kayıtlarına geçirirken “*el-ibâne fi Reddi Men Şenea âlâ Ebu Hanife*” başlığı ile kaydedilmiştir. Biz *Keşfü'z-Zünûn*'dan bu “İbâne'nin Surmârî'nin “İbâne'si olduğu anlaşılmaktadır.

اسم المؤلف: الإبانة في رد من شنع على أبي حنيفة

المؤلف: القاضي الإمام أبي جعفر أحمد بن عبد الله السرماري البلخي الحنفي .

مقدمة الكتاب: (الحمد لله الواحد الأحد.....

انظر: حاجي خليفة: كشف الظنون 1/1.⁹¹

Şehit Ali Paşa'daki yazmanın girişi:

قال مولانا الامام الاعاليم الاعلام صدرالدين الموفق بن محمد بن الخاص

diye başlıyor. Bu giriş el-Hâssî'nin eserlerindeki girişe çok benziyor. Meier'e göre “İbâne'ye başka yazarlarca çok not eklenmiş olduğundan bir karışıklık söz konusu olabilir.⁹²

⁸⁹ Kehhâle, **Mu'cemu'l-Muellifîn Terâcimi Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye**, c. XIII, s. 52; Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifîn**, c. II, s. 483.

⁹⁰ Bkz. Süleymaniye Ktp., Şehit Ali Paşa nr. 1567, vr.167^a-174^b; Nurosmaniye Ktp, nr. 003672, vr. 81^b.

⁹¹ **Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971. c. I s.1.

⁹² Meier, **Der Islam**, ss. 329-330.

İKİNCİ BÖLÜM

es-SELVE fî ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN İNCELENMESİ

Halvetteki teselli veya halvet şartları gibi anlamlara gelen “*es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*”, Brockelmann tarafından el-Hâssî'nin tek eseri olarak kaydedilmektedir.⁹³ Bu bölümde “*es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*”nin nüshaları ve kaynakları hakkında bilgi verilip eserin incelemesi yapılmaktadır.

2.1. es-SELVE'NİN YAZMA NÜSHALARI

es-Selve'nin çoğu ülkemizde olmak üzere on dört nüshasına ulaşabildik. Bunların bazılarının başının veya sonunun eksik olduğunu gördük. Tespit edebildiğimiz *es-Selve* nüshalarını şu şekilde tavsif edebiliriz.

1. Amasya Bayazıt İl Halk Ktp, nr: 05 ba 1826, İstinsah Tarihi Hicri (935/1528), müstensihî belli değil, yk. 84, st. 13, yazı türü: Nesih. Bu eserin deffeleri düşmüş, sırtı bordo renkte deri bir cildi vardır. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Baştan eksiktir.

2. Manisa İl Halk Ktp. nr: 45Hk1157, müstensih: Muhammed b.Muhammed Dede, İstinsah Tarihi: 993/1584, yk. I+57+III, st. 15, yazı türü talik olan eserin sırtı ve sertabı vişne renkli meşin, deffeleri desenli kâğıt kaplı miklebli ciltlidir. Söz başları kırmızıdır.

3. Amasya Bayazıt İl Halk Ktp, nr: 05 Ba 472/2, yk. 103b-137a, 19 st., yazı türü talik olan eser sırtı ve kenarları deri, kâğıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Söz başları kırmızı mürekkeple belirlenmiştir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

4. Manisa İl Halk Ktp. nr: 45 Hk 8096, yk. II+126+II, st.11, yazı türü: Talik. Bu eserin söz başları, cetveller kırmızı, çaharkuşe vişne rengi meşin ebru kâğıt kaplı, mukavva ciltli miklebli, sırtı, sertabı yırtık, ilk ve son yaprakları kurt yeniklidir. İbde Hz. Ali'nin bir şiiri bazı nakiller, arkada Kemal Paşa Zadedden bir nakil vardır. 1 a da Ahmet Reşide ait mülkiyet kaydı ve mühür, başka bir mühür (126 b de) vardır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir

⁹³ Carl Brockelmann, **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Sup. I, E. J. Brill, Leiden, Weimar, 1937, s. 773.

5 Manisa İl Halk Ktp. nr: 45 Hk 3620, yk. 43+VII, st. 13, yazı türü: Nesih. Eser, çaharkuşe vişne rengi meşin, miklebli, şemseli, kahverengi meşin ciltlidir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

6. Manisa İl Halk Ktp. nr: 45 Ak Ze 456/2, yk. 81b-131a, st. 20, yazı türü: Nesih Kırmısı. Eser, çahar kuşe vişne rengi, deffeleri şemseli kahverengi meşin kaplı, miklebli mukavva ciltlidir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

7. İstanbul Millet Ktp. Ali Emiri Koleksiyonu, nr. FE 214/3, yr. 11-60, st. 19, yazı türü: Arap-Talik olan eserin zeylinde aynı nazımın kaside-i mimiyesi vardır. Tasavvuf Etrafı meşin, yüzü ebru kaplı, mukavva, miklepli, şirazelidir. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

8. Kastamonu İl Halk Ktp. , Nr. 37 Hk 735/3, Vr. 104b-143b, st. 16, yazı türü Kıрма Nestalik olan nüsha zencirekli, miklebli, güve yenikli, meşin ciltli, keşideleri kırmızı ve siyahlıdır. . Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Eserin adı; es-Selak fi Serayitil-Halak ve konusu; İslâm Dini-Akaid ve Kelam olarak yanlış yazılmıştır.

9. Milet Ktp. Feyzullah Efendi, nr. 2142, vr. 11-60. Olan eserin müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Bu eserin ismi es-Salvati fi Şarayiti'l Helva olarak kaydedilmiştir.

10. Byz. Devlet Ktp. Beyazıd, nr. 3372, vr. 51.olan eserin Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

11. Byz. Devlet Ktp. Veliyüddin Efendi, nr. 1705, istinsah tarihi 833. vr. 71. olan yazmanın müstensihî, Yusuh b. İshak olarak geçmektedir.

12. Süleymaniye Ktp. Carullah el yazmaları, nr. 1019, vr. 42 olan yazmanın Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

13. Süleymaniye Ktp. Fatih el yazmaları, nr. 2649, vr. 82 olan nüshanın müstensihî Ali b. Muhammed, istinsah tarihi, 770/1396'dır. Müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir.

14. Dr. Muhammed Abdüddaim el-Cüнди el-İsnevi'nin tahkikidir. Bu tahkikte kullanılan yazma Osman el-Hadim tarafından hicri 819/1416 yılında Şeyh Abdüsselam b. Musa b. Ekber el-Acemi el-Mekki (785-846/1383-1442) nüshasından

yazıldığı onunda da musannifin nüshasından nakledildiği söylenmektedir. Bu kitabın 188 sayfalıktır.⁹⁴

2.2. es-SELVE’NİN TAHKİKTE KULLANILAN NÜSHALARI

Yaptığımız araştırmalar sonucunda “*es-Selve fî Şerâiti’l-Halve*” adlı eserin müellif nüshası hariç 14 nüshasına ulaşabildik. Meier, “*Bilinmeyen yazar El-Hâssî*” adlı makalesinde *es-Selve* ile ilgili bizim ulaşamadığımız dört adet nüshadan bahsetmektedir. Bunların üçü ülkemizde birisi yurt dışındadır. Esad Efendi nr. 1437, no: 13 el yazması; III. Ahmet Sarayı, nr.1416; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Arapça Yazmalar Kataloğu, c. III (1966), nr. 5222’deki yazmalardır.⁹⁵ Fritz Meier Yurt dışında, Giorgio Levi Della Vida: *Elenco dei manoscritti Arabi Islamicidella Biblioteca Vaticana*, Vatikan 1935, no. 299,2 diye bir nüshadan bahsetmektedir.⁹⁶

1.Tahkikte esas alınan ilk nüsha Manisa İl Halk Ktp. nr: 45 Hk 1157’de kayıtlı olan, müstensihî Muhammed b. Muhammed Dede ve 993/1584 yılında İstinsah edilen 57 varaklı nüshadır. Verdiğimiz rumuz (C)’dir. Bu, ülkemizde ulaşabildiğimiz metni okunabilen nüshalardan en eski istinsah tarihli olduğu için tercih ettiğimiz yazmadır.

Bu nüshada; mukaddime, yazarı tanıma sıfatları daha uzun, bazı âyetler ve hadisler eksik bırakılmış, sonradan eklenmiş haşiyeler burada diğer nüshalara göre fazla bulunmaktadır. Bu haşiyelerin bazıları Osmanlıca yazılmıştır. Büyük ihtimal istinsah eden Arap asıllı olmadığından kelimelerin teşkil yapılanlarında hatalar mevcuttur. Nüshanın sonunda yazılan tarih, rakamsal ve yazı olarak birbiri ile uyumlu değildir.

2. Tahkikte esas aldığımız ikinci nüsha yedi numaradaki Manisa İl Halk Ktp. nr: 45 Ak Ze 456/2 istinsah tarihi belli olmayan, nesih yazı ile yazılan 50 varaklık nüshadır. Verdiğimiz rumuz (İ)’dir. Bu nüshanın istinsah tarihi ve müstensihî belli değildir. Tercih nedenimiz, bize göre metin olarak diğer nüshalardan daha düzgün

⁹⁴ Bu eser daha önce Mısır’da Muhammed Abdüd Daim el Cündi el İsnevi tarafından tahkik ve talik yapılmıştır. Daru Cevamiil Kelim-17, Şeyh Salih el-Caferî Dirase, Kahire, 2007, no. 2007/14185, 1428 H.-2007 M. yılında tek bir kitap halinde basılmıştır. [Tel no:25898029](mailto:25898029@...),

⁹⁵ Meier, **Der Islam**, s. 312

⁹⁶ Von Fritz Meier (Basel), **Der Islam**, Band 66, Heft 1, 1989,s. 311

geçirilmiş olmasıdır. Yazı hataları az, gramer daha düzgün, şiirlerin yazma şekilleri ve tertipleri daha muntazam ve özenli yazılmıştır.

3. Tahkikte esas aldığımız üçüncü eser Dr. Abdüddaim'in talik yaptığı tahkikidir. Ancak bu kitabla ilgili pek çok mülahazalar sözkonusudur. Abdüddaim tek bir nüsha kullanarak bu çalışmayı yapmıştır. O da Mekke Ümmül-Kurâ Üniversitesinde mevcut olan nüshayla aynıdır. Ümmül-Kura'daki bu nüshanın adı: *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*'dir. Müstensih: el-Hâsibî İbnü'l-Mecdi'dir. Yazmanın sınıfı: Tasavvuf, elle yazılan sayfa sayısı: 50'dir. Bu nüshanın sonunda çok sayıda eksiklik ve hatalar mevcuttur.⁹⁷

Abdüddaim mukaddimesinde, bu nüshanın Osman el-Hadim tarafından (ö. 819/1416) Recep ayının başlarında Şeyh Abdüsselam bin Musa bin Ekber el-Acemi el-Mekki'nin nüshasından nakledildiğini, Abdüsselam'ın edebiyatçı ve ilk âlimlerden olduğunu ve bu ilmi, İbn Sıddîk ve el-Zeyn el-Merağî ve Şeyh el-Mecd Hasıbî'den aldığını fakat Hasıbî'ye ait bir bilgi bulamadığını bildirmiştir. Bizde el-Acemi'yi araştırırken İbnü'l-Mecd Hasıbî'yi onun şeyhleri arasında bulamadık. Abdüddaim'in mukaddimesinde el-Acemi'nin doğum tarihini 785/1383 olarak belirtmektedir. Tabakat kitaplarından öğrendiğimiz bilgiye göre Oğul olan el-Mecd el-Hâssî'nin, hicri 640 yıllarında yaşadığını biliyoruz. Bu durumda ikisinin aynı zamanda karşılaşması ve aradaki yüz otuz beş yıllık fark nedeni ile el-Acemi'nin bu nüshayı oğul olan el-Hâssî'den alması imkânsız görülmektedir. Ancak el-Acemi torun olan İbnü'l-Müeyyed'den dedesinin nüshasını almış olabilir Torunun ismi muhtemelen dedesinin ismi ile aynıdır veya dedesine nisbet edilmiş olmalıdır ki ona İbnü'l-Mecid denilmektedir.

Buna göre müellif Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak (el-Mecid) el-Hâssî 'dir. Anlaşılan müstensihi de el-Hâssî'nin oğlu Müeyyed'dir ki o, İbn el-Mecd el-Hâssî'nin kendisi veya oğludur. Abdüddaim'in kitabında, müellifin isminde bir yazı hatası vaki olmuştur. O, müellifinin ismini İbn Mecid el-Hasıbî olarak yazmıştır. Hâlbuki onun ismi İbn el-Mecd el-Hâssî 'dir. Bir başka ihtimal ise, İbn el-Muvaffak veya torunu, baba el Muvaffak'ın nüshasını ortaya çıkararak kişidir. Şu halde müellif olan baba Ebu'l-Müeyyed el-Muvaffak, nüshayı istinsah eden oğul el-Müeyyed İbnü'l-

⁹⁷ Ümmül-Kura Üniversitesi, Mahtûtât Bölümü, Dijital Kütüphane, web site: <https://uqu.edu.sa/>

Muvaffak (İbnü'l-Mecid) el-Hâssî 'dir. Ve muhtemelen de torun, dedesinin eserini izhar eden kişidir. Bu yazmayı Şeyh Abdüsselam el-Acemi, torundan almış olmalıdır. Müellifin ismindeki bu hata Mekke Ümmül-Kurâ Üniversitesi Kütüphanesi yazmalar bölümündeki nüshanın mukaddimesinde müellifin ismi, el-Hâssî yazılmasına rağmen Kütüphane, nüsha bilgilerini verirken Hâsıbî olarak yazmıştır. Onlar ile yazışıp müellifin isminin el-Muvaffak (el-Mecid) el-Hâssî olarak düzeltilmesini gerekli buluyoruz.

Verdiğimiz rumuz (ع) nüshasıdır. Tercih etmemizin sebebi Daim'in hatimesinde Osman el-Hadim'in bizzat müellif nüshasından aktarılan el-Acemi nüshası olduğunu söylemesidir. Biz bu eseri üçüncü nüsha gibi değerlendirip diğer iki nüsha ile metni karşılaştırdık.

Kitabın içindeki bazı ifadelerde yazım hataları ve tahrifler yapılmıştır. Bir kısım karakterler eksik aktarılmıştır. Abdüddaim hadislerin tahriçlerini eksik bırakmıştır. Hadislerin kaynaklarını, kitab, bap, sayfa no gibi bilgilerini vermeden öylesine yazmıştır. Eserde ismi geçen şahıs bilgilerini tam olarak vermemiştir. Farsça şiirler genelde eksik veya hatalıdır.

Araştırmalarımız sonucunda *es-Selve*'nin müellif nüshasını bulamadık. Bu nedenle istinsah tarihi belli ve bize göre tam metne sahip olan en eski üç nüshayı esas alarak en doğru metni ortaya koymaya çalıştık. Yapmış olduğumuz tahkikte şöyle bir metod izledik.

1. Metin farklılıkları, rumuzlar belirtilmek suretiyle dipnotta gösterilmiştir.
2. Nüshada ortaya çıkan eksiklikler için kelime veya cümlenin başına (_) işareti konulmuştur.
3. Nüshada ortaya çıkan fazlalıklar için kelime veya cümlenin başına (+) işareti konulmuştur.
4. Metinde geçen âyetler, harekeli ve Hafız Osman Hattı ile yazılmıştır. Geçtiği sure ve âyet numarası gösterilmiştir.
5. Metinde geçen hadislerin tahriçleri tam yapılmıştır.
6. Şahıslarla ilgili bibliyografik kaynaklar imkân nispetinde belirtilmiştir.
7. Tahkikte kullandığımız nüshaların varak ve sahife numaraları metnin görselliğini bozmaması için dipnotta gösterilmiştir.
8. Metnin bablarına başlık konulmuştur.

9. Bu çalışmanın tahkik bölümündeki dipnotlarda, eserin içinde geçen âyet, hadîs, kavram, şahıs bilgileri ve kaynaklar gösterildiği için, metin değerlendirmede bu bilgilere tekrar yer verilmemiştir.

2.3. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN KAYNAKLARI

Eserlerinde şer'î esasları titizlikle muhafaza eden el-Hâssî, seyr ü sülûk sürecini ve halvet şartlarını Kur'an ve Sünnet'e dayandırmak istemiş olmalı ki; hemen hemen her konu ve açıklamaya, konu ile ilgili âyet ve hadisi zikrederek başlamıştır. Onun bu usûlu, eserlerini şeyhinin çizgisinde oluşturduğunu göstermektedir.

el-Hâssî, *es-Selve*'de Necmeddîn-i Kübrâ için, “Şeyhim -Allah ondan razı olsun-“ gibi söylemler kullanmasına rağmen şeyhinin isminden sadece bir yerde zikretmektedir.⁹⁸ Eserinde genelde şeyhinden “*Rahmetli* müridim”⁹⁹ diye bahsettiğine göre eseri Necmeddîn Kübrâ'nın ölümünden çok sonra yazdığı anlaşılmaktadır.

2.3.1. Kübrevîlik ve Şeyh Necmeddîn Kübrâ

Harzemşahlar'ın kuruluş ve gelişme devri olan XII. yüzyılda, şer'î hizmetler ile mükellef din adamlarının yanında, tamamen ruhanî mahiyette yeni bir sosyal öge ortaya çıkmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda gittikçe artan bu yeni kuvvet, tasavvuf erbabının meydana getirdiği tarikatlardır. Eski sûfîler inzivaya çekildikleri yerlerde belli kişiler toplayarak tek başlarına bir hayat sürerlerdi. Bu yeni sûfîler ise, önemli merkezlerde büyük hankâhlar kurarak dervişleriyle beraber toplu bir hayat geçirmeye başladılar. Hankâhlar içinde mutfak, mescit hamam, kütüphane ve meskeni barındırırdı. Hankâhı kuran büyük sûfî öldüğünde, yerine halefi geçiyordu. Türbeyi barındıran hankâh, teşkilâtın merkezi ve kutsal mekân hüviyeti kazanıyordu.

Kerametleri dilden dile dolaşan bu sûfîler, etrafına çeşitli sosyal sınıflardan yüzlerce binlerce mürid toplamışlardı. Çeşitli yerlerde yayılıp teşkilatlanmayı

⁹⁸ el-Hâssî, *es-Selve*, Ktp.,Byzd, nr. 3372, vr. 37^a.

⁹⁹ el-Hâssî, *es-Selve*, vr.15^a.

başaran tarikatlara hükümdar ve devlet ileri gelenleri intisab edince bu nüfuz daha da güçlenmiştir. Harezmi'de XII. yüzyılda büyük sülûflerden Necmeddîn Kübrâ'nın da büyük şöhret kazandığı görülmektedir.¹⁰⁰ Aralarında saraya yakınlığı ile bilinen Mecdeddîn el-Bağdâdî (ö. 606/12209) ve Necmeddîn Dâye (ö. 654/1256), Mevlânâ Celâleddîn Bahâeddîn Veled (ö. 628/1231) gibi şöhreti malum şeyhlerin yanında el-Hâssî gibi ismi çok bilinmeyen nice değerli şahsiyet onun halifelerindedir.¹⁰¹

Kübreviyye'nin kurucusu olan Necmeddîn Kübrâ, 540/1145 tarihinde Harezmi'nin (günümüzde Ürgenç-Köhne'nin) Hîve köyünde doğmuştur. Medrese ilimlerinde özellikle hadis ilminde derinleşmiş bir şahsiyettir.¹⁰² Bir yolculuk esnasında İsmail Kasrî (ö. 589/1193)'nin dergâhında konaklayan Kübrâ'nın hayatında büyük bir değişiklik meydana gelmiş ve tasavvufa dâhil olmuştur. Kasrî, daha sonra kendisini Şeyh Ammâr-ı Yâsir el-Bidlîsî'ye (ö. 590/1194) göndermiştir. Seyr ü sülûkunun bir bölümünü burada geçiren Kübrâ, yine şeyhinin emri üzerine Ruzbihan Kebîr Mısrî (ö. 584/1188)'nin yanına gitmiştir. Harezmi'de irşadla görevlendirilmiş ve Moğollarla savaşırken şehit olmuştur. Kabri Türkmenistan'ın Köhne-Ürgenç şehrinde dir.¹⁰³

Doğuşu itibari ile Sünnî ve şer'î çizgide olan Kübreviyye tarikatı, iki asır sonra Nurbahşiyye ve Zehebiyye diye iki kola ayrılmıştır. Şî'îlik ve Nakşibendiyye'nin aynı dönemde daha aktif olması Kübreviyye'yenin sonunu hazırlamıştır.¹⁰⁴

Kübrevilikte tarikat silsilesi şöyledir: Cüneyd-i Bağdadî, Ebu'n-Necîb es-Suhreverdî (ö. 563/1168), Ammâr-ı Yâsir ve Necmeddîn Kübrâ'dır.

Kübreviyye'nin üç temel esası vardır. Tedrici olarak yemeği azaltmak, kâmil bir müridin iradesine tabi olmak ve Cüneyd-i Bağdadî'nin sekiz esasını yerine getirmektir.¹⁰⁵ Bu sekiz esastan ileride bahsedeceğiz.

Kübreviyye tarikatı daha çok Orta Asya'da yer edinmiştir. Kübreviyyeye mensup sülûflerin eserleri ise başta İran olmak üzere, Anadolu ve Hindistan

¹⁰⁰ Taneri, **Harezmişahlar**, ss. 178-179.

¹⁰¹ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, ss. 124-189.

¹⁰² Durmuş Tatlıoğlu, "Kubrevi Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi", **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 3, 1999. s. 196.

¹⁰³ Mustafa Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay., İstanbul 2011, s. 228.

¹⁰⁴ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, s. 180.

¹⁰⁵ Durmuş Tatlıoğlu, "Kubrevi Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi" **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 3, 1999. s. 197.

bölgesinde etkili olmuştur. Kübrâ'nın *Usûlü'l-Aşere* Risâlesi tarîkat terbiyesi, *Fevâihu'l-Cemâl* adlı eseri ise tasavvuf psikolojisi açısından çok önemlidir.¹⁰⁶

2.3.2. Cüneyd-i Bağdâdî'nin Sekiz Şartı

el-Hâssî'nin Cüneyd-i Bağdâdî çizgisinde sistematize ederek hazırladığı bu eseri, mutasavvıfların fikir ve yaşayışları hakkında değerli bilgiler aktarmaktadır. el-Hâssî *es-Selve*'nin ikinci babındaki konu başlıklarını ağırlıklı olarak Cüneyd-i Bağdâdî'ye atfedilen sekiz şart ile açıklamaktadır.¹⁰⁷

Cüneyd-i Bağdâdî, tasavvuf ilminin teşekkül sürecinde Bağdat'ta yaşamış ve kendisinden sonraki pek çok sûfî üzerinde etkili olmuş bir şahsiyettir. Cüneydiyye denilen bir ekolün öncüsüdür. Bu Cüneydî çizgi ile ilgili Hucvirî şöyle demektedir. “*Cüneydîler, Ebu'l-Kasım Cüneyd b. Muhammed'e tevellî ve intisâ... Onun yolu Tayfûriyye'nin aksine sahv esası üzerine kurulu idi. Mezheplerin en tanınmış ve en meşhuru, onun mezhebi ve yolu idi. Benim şeyhlerimin cümlesi Cüneydî idiler.*”¹⁰⁸

Tasavvufî kaynakların bazılarında mücâhede¹⁰⁹ ve mürîdlerin terbiyesi için Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz şartından söz edilmektedir. Bu sekiz şarttan ilk bahseden kişi sahip olduğumuz bilgilere göre Necmeddîn Kübrâ'dır. Şeyh Kübrâ, “*Fevâihu'l-Cemâl*” adlı eserinde mücâhedenin üç yolunu zikretmekte; bunlardan birincisi, mürîdin gıdaları yavaş yavaş azaltması; ikincisi, seçme ve irade gücünü şeyhin

¹⁰⁶ Kara, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, s. 229.

¹⁰⁷ Sözü edilen sekiz şart şunlardır. Devamlı abdestli olmak, devamlı oruçlu olmak, devamlı susmak, devamlı halvette bulunmak, devamlı zikretmek, devamlı şeyhe kalbî rabita ve bağlılık içinde olmak, devamlı olarak havâtırı defetmek, Allah'tan gelen şeye itiraz etmemek. Bu sekiz şart Kübrevî tarîkatının her döneminde etkili olmuştur. Kübrevî şeyhlerinin bazıları bunları tarikatın temel prensipleri arsında zikrederken, bazıları da zikrin ve halvetin şartları arasında saymıştır. Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, s.201.

¹⁰⁸ “Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/2, sayı 36, s. 175.

¹⁰⁹ Mücâhede, Mücâhede ise, içe dönük mücadele etme anlamına gelmektedir. Nefsin, Hakk'ın rızasını kazanma yolunda kullanılmasına Mücâhede denildiği gibi, nefse şehvet sütü emzirmeyi terk etmek; kalbi, istek ve şüphelerden uzak tutmak da Mücâhede olarak değerlendirilmiştir. İstilah olarak riyazet ve Mücâhedenin her ikisi de, nefsin isteklerine karşı durmak, onunla savaşmak, isteklerini yapmamak, yeme, içme, uyuma ve konuşma gibi tabii ihtiyaçları en alt düzeye indirme konularını içine alır. Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002, s. 256; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara Yayınları, İstanbul 2004, s. 448.

ihtiyârına terk etmesi; üçüncüsü ise Cüneyd'in bilinen sekiz şartını yerine getirmek olduğunu belirtmektedir.¹¹⁰ Bu sekiz şartı Necmeddîn Kübrâ şöyle sıralamaktadır:

*“Devamlı abdestli olmak, devamlı oruçlu olmak, devamlı susmak, devamlı halvette bulunmak, devamlı zikretmek ki bu da ‘lâilâhe illallah’ zikridir, devamlı olarak şeyhe kalbi raptetmek ve kendi tasarrufunu şeyhin tasarrufunda yok ederek ilm-i vâkiât konusunda ondan istifâde etmek, devamlı olarak hâvatırı nefy etmek, zarar da olsa fayda da olsa Allah’tan gelen hiçbirşey konusunda O’na itiraz etmemek ve O’ndan Cennet’i istemek veya Cehennem’den O’na sığınmak gibi arzuları da bir tarafa bırakmak.”*¹¹¹

Kübrâ *Fevâih*'te Cüneyd'in sekiz kuralını sıraladıktan sonra, *Risâle İle'l-Hâim*'de de benzer şekilde sıralamıştır: *“Beden temizliği, halvet, Allah azze ve Celle’yi zikir dışında devamlı susmak, devamlı oruç, devamlı zikir, teslim, havâtırı nefy etmek, kalbi şeyhe raptetmek.”*¹¹² Devamında bu kurallara iki tane daha ekleyerek ona tamamlamaktadır.¹¹³ Diğer iki kural ise dokuz ve onuncu maddede *“Uyku bastırdıktan sonra uyumak ve orta derecede yemek-içmek”* olarak işlenmektedir. el-Hâssî de bu iki maddeyi *es-Selve*'ye dâhil etmiştir.

Necmeddîn Kübrâ, *Risâle İle'l-Hâim* adlı kitabını, Cüneyd'e atfedilen bu sekiz talebe riâyet ederek sunmaktadır. Öğretilerin, işleyişi ve sıralanışı değişiklik arz etse de *Risâle İle'l-Hâim* ile benzerlik göstermesi, bize el-Hâssî'nin de bu kavrayışları şeyhinden almış olduğu bilgisine ulaştırmaktadır.

es-Selve'nin ikinci bölümünde iç ve dış temizlik olan on esasın bazılarının ismi ve sırasında değişiklik yapılırsa da sekizi Cüneyd'in sekiz şartı ile hemen hemen aynıdır. *es-Selve*'deki şartlar şöyledir:

“Beden temizliği, halvet, Allah Azze ve Celle’yi zikir dışında devamlı susmak, devamlı oruç, devamlı zikir, kalbi şeyhe raptetmek, teslim, havâtırı nefy etmek.” ve

¹¹⁰ Süleyman Gökbulut, “Cüneyd'in sekiz Şartı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, c. II, sayı 36, 2012, s. 201.

¹¹¹ Necmeddîn Kübrâ, **Fevâihu'l Cem'âl ve Fevâtihu'l-Celâl**, haz: Fritz Meier, Franz Steiner verlag, Wiesbaden, 1957, ss. 2-3.

¹¹² Necmeddîn Kübrâ, **Risâle İle'l-Hâimi-l Hâif min Levmeti'l –Lâim**, haz. Tevfik Sübhânî, İntişârât-ı Keyhân, Tahran, 1364. Şeyh Kübrâ'nın **Fevâih ve Risâle ile'l Hâim** adlı eserinin dilimize çevirisi için bk., Mustafa Kara, **Usûlu Aşere, Risâle ile'l Hâim, Fevâihu'l Cemâl (Tasavvufî hayat)**, haz., Dergâh Yay., İstanbul 1996.

¹¹³ Gökbulut, **Necmeddîn-i Kübrâ**, s. 227.; Kara, **Tasavvufî Hayat**, ss. 78-95.

sonradan eklenen iki şart “*ancak mecburiyet halinde uyumak, yeme içmede orta yolu izlemek.*”¹¹⁴

Konunun daha iyi anlaşılması için bu esaslara göre yazılmış *Risâle İle'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim, Risâletü's-Sâiri'l-Hâiri'l-Vâcid İle's-Sâtiri'l-Vâhidi'l-Mâcid, es-Selve fi Şerâiti'l-Halve* adlı üç eseri birbiriyle şu şekilde karşılaştırmayı uygun gördük.

el-Hâssî'nin Farsça çevirisini yaptığı Kübrâ'nın Arapça *Risâle İle'l-Hâimi'l-Hâif min Levmeti'l-Lâim* 'inde bildirilen esaslar:¹¹⁵

1. Beden temizliği
2. Halvet
3. Devamlı susmak
4. Devamlı oruç
5. Devamlı zikir
6. Teslimiyet
7. Hâtıra bir şey getirmemek
8. Kalbi şeyhe raptetmek
9. Ancak mecburiyet halinde uyumak
10. Yeme içmede orta yolu izlemek

Kübrâ'nın Farsça uyarladığı *Risâletü's-Sâiri'l-Hâiri'l-Vâcid İle's-Sâtiri'l-Vâhidi'l-Mâcid* 'inde bildirilen esaslar:¹¹⁶

1. Beden temizliği
2. Halvet
3. Devamlı susmak
4. Devamlı oruç
5. Devamlı zikir
6. Hâtıra bir şey getirmemek
7. Teslimiyet
8. Sadece Salihlerle birlikte olmak
9. Geceleri uyumamak

¹¹⁴ el-Hâssî, *es-Selve*, 18^a.; Meier, *Der Islam*, s. 325.

¹¹⁵ Bkz. *Risâle İle'l-Hâim'il-Hâif min Levmeti'l-Lâim*, haz. Tefik Sübhânî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Keyhân, Tahran 1364. Türkçe çevirisi için bkz. Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat İçinde*, ss.77-95. Sübhânî, bu eserin hem Arapça hem Farsça'sını neşretmiştir.

¹¹⁶ Meier, *Der Islam*, s. 325.

10. Yeme içmede orta yolu izlemek

el-Hâssî'nin *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*'sinde bildirilen esaslar:¹¹⁷

1. Beden temizliği
2. Halvet
3. Devamlı susmak
4. Devamlı oruç
5. Devamlı zikir
6. Kalbi şeyhe raptetmek
7. Ancak mecburiyet halinde uyumak
8. Yeme içmede orta yolu izlemek
9. Teslimiyet
10. Hâtıra bir şey getirmemek

el-Hâssî, *es-Selve*'de, kuralların altıncısından sonrakilerin sıralamasını değiştirmektedir. *Risâletü's-Sâir*'deki sekizinci madde örtülü kalmıştır. Buradaki *salihlere şeyhler de dâhil* edilmektedir.

Kısaca el-Hâssî'nin daha önce yaptığı *Risâle İle'l-Hâim*'in Farsça çevirisini, daha sonra *es-Selve*'de yeniden şekillendirdiğini görmekteyiz.

2.3.3. Bazı Tasavvufî Kaynaklar

el-Hâssî'nin *es-Selve*'de kullandığı bazı tasavvufî kaynaklar ise mürşidi Necmeddîn Kübrâ'nın eserleri olan “*Fevâih*”, “*Usûlü'l-Aşere*” ve “*Risâle İle'l-Hâim*”dir. Yazar, Kübrâ'nın “*Fevâihu'l-Cemâl*”deki seyr ü sülûk sürecinden alıntılar yapmaktadır.¹¹⁸ Halvetin esaslarından bahsederken ise “*Usûlü'l-Aşere*”deki esasları zikretmektedir. Kendisinin de Farsça tercümesini yaptığı şeyhinin “*Risâle İle'l-Hâim*”i ise, en çok kullandığı kaynaktır. Bu eser, *es-Selve*'nin ikinci bölümü olan “*inzivada yerine getirilmesi gereken kurallar*” ile aynı konu başlıklarına sahip olmakla beraber sıralamaları farklıdır.

¹¹⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr.18^a.

¹¹⁸ Meier, **Die Fewâ'ih al-Ġamâl wa-Fevâtiḥ al-Ġalâl des Nağm ad-dîn al-Kubrâ**, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1957, s. 15/36.; el-Hâssî'nin kötü düşünceleri savmak olan “*havâtır-ı şeytan*” maddesinde, şeyhi Kübra'nın bir gün halvette, sürekli inzivaya çekilmektense -kitap yazma- hâtırına gelmektedir. *Fevâih*'ten alıntı olan bu hikâye “*Havâtır*” maddesinde ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

el-Hâssî, konuları işlerken hiçbir şekilde şeyhinin tasviri ile yetinmemiş bilâkis kuralları kendisi bağımsız olarak ele almış ve bunu yaparken şeyhinin görüşleri çerçevesinde kalmıştır. Arapça olan “*Risâle İle’l-Hâim*”i Farsçaya çevirmiş, sonrada *es-Selve*’de yeniden şekillendirmiştir. Yine de “*Risâle İle’l-Hâim*”dekilerden bazı uzun bölümlerle burada da karşılaşmaktayız. *es-Selve*’de verilen örneklerle bunlar arasında pek çok benzerlikler mevcuttur.¹¹⁹

2.3.4. Bazı Meşâyihin Sözlere

el-Hâssî, *es-Selve*’nin kaynağı olarak, kendinden önce yaşamış bazı meşâyihin sözlerini ve düşüncelerini de aktarmıştır.

el-Hâssî, Cüneyd-i Bağdâdî dışında, Hasan el-Basrî (ö. 110/728), İbrahim b. Edhem (ö.161/777), Hall’âc-ı Mansûr (ö. 309/922), Sehl b. Abdullh et-Tüsterî (ö. 283/896), İbrahim Havvas (ö. 291/903)¹²⁰, Hâtemü’l- Asamm (ö.237/851)¹²¹, Hakîm Tirmizî (ö.?)¹²² gibi birçok mutasavvıftan alıntı yapmıştır. Bazen de “Şeyhlerden biri şöyle dedi.”, “Bazı hocalarım”, “Bazıları şöyle dedi”, “Bazı şeyhler” gibi ifadeleri isim vermeden zikretmektedir.

el-Hâssî, maksadın daha iyi anlaşılması için meseleleri şiir ve manzumelerle örneklendirmektedir. Çoğunlukla kendinden önceki sufilerin veya dönemin

¹¹⁹ Necmeddîn Kübrâ, **Risâle İle’l-Hâimi-l Hâif min Levmeti’l –Lâim**, haz. Tevfik Sübhânî, İntişârât-ı Keyhân, Tahran,1364, s. 58.; Esaslar bölümünden örneğin “*kalbi şeyhe raptetmek*” maddesinde yukarıda da bahsettiğimiz karıncanın hac ziyareti ile ilgili hikâyesi, “*Risâle’le’l-Hâim*”de de benzer şekilde yorumlanmıştır.

¹²⁰ İbrahim Havvas (ö.291/903): Sûfî Zâhidlerden Ebu İshak İbrahim b. Ahmed Havvas, Cüneyd ve Nuri’nin akranıdır. Tevekkül ve riyazet bahsindeki haz ve nasibi büyüktür. (ö. 291 /903) senesinde Rey’de vefat etmiştir. Bkz. Kuşeyrî, **Risâle**, s. 154.

¹²¹ Sûfî zâhidlerden Ebu Abdurrahman Hâtim b. unvan veya (Ulvân) Horasan şeyhlerinin büyüklerinden olup Hatim b. Yusuf Asamm adı ile tanınmaktadır. Şakik’in talebesi, Ahmed b. Hadreveyh’in üstadı idi. Derler ki: “O Asamm (sağır) değil idi, bir kere sağırmış gibi hareket etmiş, onun için sağır adını almıştır.” Bkz. Kuşeyrî, **Risâle**, s. 131.

¹²² “*es-Selve*” 44^a’da atıf için şu anlatı vardır. Muhammed b. Ali Tirmizî çok seneler mücâhede ile uğraşmasına rağmen kalbinin açılmaması üzerine nefsinden intikam için onu öldürmek amacıyla, ellerini ve ayaklarını bağlayarak kendisini Ceyhun nehrine atmıştır. Ama suda bağları çözülür ve kıyıya vurur. Bu ne talihsizliktir der ve ellerini dizlerinin arasına koyarak ağlamaya başlar. O sırada Allah onun kalbini açmıştır. Bu hâl kısa sürmüştür ama kokusu halâ durmaktadır. el-Hâssî, Tirmizî’nin Allah için nefsinde kızmasını anlıyor ama (Bakara, 2/195)’i örnek vererek “*Ellerinizi kendinizi tehlikeye atmayınız*” ayeti ile de Tirmizî’nin yaptığı onaylamıyor.

edebiyatçıların şiirlerini kullanmaktadır. Örneğin *es-Selve*'nin bir bölümünde şâirlerden Senâî (ö. 525/1131[?])'nin Farsça beyiti şöyledir:

Yaşamı arıyorsan ölmeden önce öl arkadaş.

*Çünkü İdris bizden önce böyle bir cennet sakiniydi.*¹²³

Fıkıh, usul, tasavvuf gibi pekçok ilme vakıf olan el-Hâssî'nin edebi yönünün de kuvvetli olduğu görülmektedir. Dönemin geleneği olan, ilmi meseleleri şiirlerle anlatım kuralını uygulayan el-Hâssî, eserini el-Harîri gibi Arap şairlerin beyitlerinin yanında Hallâc'ın (ö. 309/922)¹²⁴ Dîvan'ından beyitler ile süslemektedir.¹²⁵

2.4. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN İÇERİK TAHLİLİ

el-Hâssî'nin mukaddimesinde bahsettiği gibi bu eser, arkadaşlarının ve yakın dostlarının isteği üzerine¹²⁶ tarikata yeni girenler için “Halvetin şartlarını ve faydalarını” açıklamak üzere yazılmıştır. “*Arkadaşlarım benden böyle bir eser yazmamı isteyince ben de bıktırıcı olmayan bir uslub ile titizlikle açıklamaya fazlaca özen gösterdim. Gözlerin gözbebeklerine, akılların özlerine, sedeflerin incilerine işaret ederek ona -es-Selve fî Şeraiti'l-Halve- ismini koydum.*”¹²⁷

Bu eser bir rehber niteliğindedir. el-Hâssî meselelerin çözümünde kendi hatıralarını veya üstadlarının kullandığı hikâyeleri örnek olarak vermiştir. Her konuya, ilgili âyet ve hadislerle açıklık getirmiş, şiir unsurunu bolca kullanmıştır

Biz burada Manisa İl Halk Ktp. nr. 45 Hk 1157, vr. 57. olan nüshayı esas almayı uygun gördük. Bu yazmanın ilk kısmına sade bir besmele yazısı, sonra övgü dolu sıfatlar ve kısa bir hamdele ile giriş yapılmıştır. Mukaddime şöyledir:

¹²³ Senâî, **Dîvân**, (nşr. Müderris Razavî), Tahran 1341, s. 52.

¹²⁴ Ebü'l-Mugis el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî (ö. 309/922) 244'te (858) İran'ın Fars eyaletinde bulunan Beyzâ'nın kuzeydoğusundaki Tûr'da doğdu. Dedesi Mahamma Mecûsî idi. Sonraları anne tarafından Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin neslinden geldiği söylenerek kendisine Ensârî nisbesi verilmiştir. İbnü'n-Nedîm onun, halkının çoğunluğunu Araplar'ın meydana getirdiği Beyzâ'dan olduğunu ifade ettikten sonra babasının mesleğinden dolayı “Hallâc” diye tanındığını söyler. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, **DİA**, 1997, c. XV, s.377.

¹²⁵ Hallâc-ı Mansûr, **Divanu'l-Hallaç**, nşr. L. Massignon, (Journal Asiatique 1931), IV.

¹²⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, Manisa İl Halk Ktp. vr. 2^b.

¹²⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr.2^b.

“Şeyh İmam âlim, âmil, zâhid, âbid, cemâl-i İslâm, Hidâyet bayrağı, ümmetin şeyhi olan, gamı keşfeden, sünnetin nâsırı, bid’ata engel olan, bilenlerin kutbu, selefın bakiyesi olan, Sadruddîn Ebu’l-Müeyyed el-Muvaffak el-Hâssî Allah onu dünya ve ahiretinde mutlulukla kavuştursun.

Güçsüz âsi kul olan Ebu’l-Müeyyed el-Muvaffak İbnü’l-Muhammed el-Hâssî, Allah ona ve daha ziyade muvaffak etsin ve tahkik yolunda hidâyet etsin. derki: Sevgi ve iyilik tohumlarını mü’minlerin kalbine eken Allah’a hamd olsun.”

Bundan sonra oğulun ismi bazı yerlerde geçtiği için bu durum bazı karışıklıklara sebep olmuştur.

Burada söz konusu girişin el-Hâssî’nin oğlu, el-Müeyyed b. el Muvaffak’a ait olduğunu düşünüyoruz. Meier de bu eserin miras bırakılan bir eser olduğunu belirtmektedir.¹²⁸

Bu eser el-Hâssî tarafından yazılmış oğlu tarafından istinsah edilmiştir. Bize göre, Arapça yazılmış bu eser müellifin ömrü yetmediği için o öldükten sonra ortaya çıkarılmıştır. Çünkü eserin mukaddimesinden, yazarın kendisi tarafından değil oğlu tarafından ortaya çıkarıldığı anlaşılmaktadır.

Mukaddimesinde ise müellif, *“Biz diyeceğiz ki gaye bir, ulaşma yolu çeşitli. Bunlardan kim ibâdet yolunda yürürse, oruç, namaz, sadaka ve latif dualar, zikirler... Tabii maişetini kazanmakla beraber yolların en sağlamı odur”* sözleri ile devam etmektedir.

es-Selve, sistematik olarak yazılmış tasavvufi bir eserdir. Sûfinin seyr ü sülûk sürecinde yaşadığı deneyimleri, tekrarlı örneklerle vermektedir. Bir kavramı ya da konuyu açıklamaya başlarken yoğun bir şekilde konuyla ilgili âyet ve hadisler zikretmektedir. Müellif, bir sûfinin yolun başlangıcından sonuna kadar nelerle karşılaşabileceğini başlıklar halinde işlemektedir.

el-Hâssî, zamanın sûfîlerini beğenmemektedir. Onlara gerçek sûfliği, şeyhinden öğrendiği kavrayış ve öğretilerle anlatmaya çalışmaktadır. Bunu yapması için de bazı arkadaşlarının onu teşvik ettiğini eserin en başında söylemektedir.¹²⁹

¹²⁸ Meier, **Der İslam**, s. 313.

¹²⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 2^b.

Eser iki bölümden oluşan uzun bir önsözden sonra iki bab'a ayrılmaktadır. Önsözde Halvetin âdâb ve amellerinden bahsedilmektedir. el-Hâssî için “*es-Selve*”nin ana konusu olan “mücâhede ve riyazet” eğitiminde “Halvet”, çok önemlidir. Öncelikle halvetin İslâm ve tasavvuftaki dayanaklarına değinilmiştir. Biz ileride ‘Halvet’ maddesini ve *es-Selve*’deki Halvet’i müellifin ele aldığı şekliyle anlatmaya çalışacağız.

İlk bab -Halvet âdâbı- anlamına gelen “*أمثلة الخلوّة*” başlıklıdır. Bu kısımda, “*Usûlu’l-Aşere*” ve “*Fevâih*”ten birçok benzer konu işlenmekle birlikte bazı örnek hikâyelerden birebir alıntı yapılmıştır. Bu bölümün muhteviyatında halvetin önemi ve etkisi ile ilgili yol gösterici bilgiler on başlık halinde verilmiştir.

Eserin ikinci bab’ında ise inzivada yerine getirilmesi gereken kurallara yer verilmiştir. Bunlar da on kuraldan oluşmuştur. Müellif, bu on kuralı küçük farklarla da olsa, mahiyet itibari ile Cüneyd’in sekiz şartı bağlamında şeyhi Kübrâ’nın “*Risâle İle’l-Hâim*”inden esinlenerek yazmıştır.¹³⁰ Fakat eseri incelediğimizde el-Hâssî sadece Kübrâ’nın tasvirleriyle yetinmemiş bilakis daha fazla genişleterek, kuralları Kübrâ’dan bağımsız kendisi koymuştur. Fakat şeyhinin görüşleri çerçevesinden çıkmadan bunları gerçekleştirmiştir.

el-Hâssî ikinci kısmın baş tarafında zâhir ve bâtın temizlik yapılmadan kutsi ve Rabbanî huzura çıkılamayacağını, bunun da *on* esasla mümkün olabileceğini yazdıktan sonra bu *on* esası da ayrı ayrı zikretmektedir. Bu bölümde en çok “sükût, zikir ve teslimiyet” konularına yer vermektedir. “Zaruret halinde yemek” konusunu da geniş bir şekilde işlemektedir.

On kuraldan sonra nefsin dönüşüm şekilleri olan nefs-i emmâre, nefs-i Levvâme, nefs-i mülheme, nefs-i mutmaine, nefs-i râziyye, nefs-i merzıyye, nefs-i kâmile/sâfiyeden ayrıntılı bilgiler aktarmıştır.

Eser Senâî’nin ve Hall’âc’ın, (*سكوتٌ ثم صمتٌ ثم خرسٌ*),¹³¹ beyitleri ile sona ermektedir.

¹³⁰ Kara, **Tasavvufî Hayat İçinde**, s. 79-94.; Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Mustafa Kara, “Tasavvuf Kitâbiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûlü Aşere Geleneği”, **Hareket Dergisi**, sayı 11-12, 1980, ss.10-14.; Himmet Konur, “Makamlar ve Hâller”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 9, 1995, ss. 319-328.

¹³¹ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 55^b-56^a.

2.5. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERDE HALVET ÂDÂBI

Halvet kelime olarak, boş yer, uzlet, inziva, yalnızlık, tek başına yaşamak topluma karışmamak anlamlarına gelmektedir. Tasavvufta ise mâsivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah'a yönelmek, kendini ibâdete vermek¹³² ve hiç kimsenin bulunmadığı bir hâlde ve yerde Hak ile manen konuşmak, ruhen sohbet etmektir.¹³³

Halvet âdâbına Hâssî şu nedenle gereksinim duymuştur:

“İslâm basamakları kısalmış, şeriatın kaynakları sarsılmış, tarikatin yolu şüphelenmiş, günahkârlığın sabahu olmuştu. Sünnet geleneği yıkılmış, nefsi-i emmâre yeniden ortaya çıkmış, âlimler gerilemiş, tarikat yöntemleri silinip yok olmaya başlamış, tasavvufun ancak ismi kalmış, içi ve şartları boşaltılmış ve cahiller onu uzak hayaller olarak görmeye başlamıştı. Hâlbuki tasavvuf, hakikatlerin ve güzelliklerin madenidir. Bu sebepten İslâmî uhuvvet beni kıskırttı. Ben de bu sûfi cemaati savunup, güzel, saf ve beyaz tarafını desteklemeye gayret ettim. Bilhassa “yakîn” talebinde bulunan yol arkadaşlarım benden tarikatın bazı sırlarını yaymamı, hakikat üzerindeki şüphe maskesini keşfetmemi, halvetin şart ve faydalarını açıklayıp nefsin düşünce ve hilelerini belirtmemi istemişlerdir.

Maksat edilen bir olup ona erişilecek yollar çeşitlidir. Yolların her birindeki âdâb ve şartlar farklıdır. Tarikat yolunu seçmesi için her izleyenin gereken alâmet ve emâreleri bilmesi gereklidir. Bu yolu tercih etme sebebimiz Allah'a en yakın yolun, nefisten en uzak yol olmasıdır.”¹³⁴

Ona göre “halvet”, karanlık güneş ışığı girmeyen, dar bir odada zâhiri duyguları terkle başlayıp, halktan kesilip Hâlık'a (yaratıcıya) varmaktır. Bu kesilme, kalbten ruha, ruhtan sırta, sırdan tamamen yaratıcıya bir yolculuktur. “Halvet”, sıfatları değiştirmek, bir evden bir eve, (oradan) zatın tecelli makamına geçmek için bir vesile olup, bencillik mertebelerinden kulluk makamına, alışılmışlardan ayrılmak

¹³² Abdürrezâk Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004, s. 234.

¹³³ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, s. 156; Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, s. 249.; Selçuk Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, İstanbul 2004, s. 139.

¹³⁴ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 3^a-3^b.

ve zıtlıkları benimsemek yoluyla vuslata ulaştırmayı ihtiva ettiği için övülecek bir şeydir. Kısaca “Halvet”, nefsi, alışılmış olan âdetlerden söküp alışılmış olmayan adetlere geçirmekten başka bir şey değildir.¹³⁵ Hâssî’ye göre halvetin gayesi, kalbten dünya sevgisini çıkarıp, Hakk’ın nimetlerine şükredip, kendinden geçmek, nefis terbiyesini gerçekleştirerek kalbi nefsin zilletinden kurtarmak, kişinin dünya ile olan ilgisini koparıp nurun zâhirden bâtına geçmesini sağlamaktır.¹³⁶

İnsanda kötü huy ve mezmûm sıfatların kaynağı olan nefsin tezkiye ve terbiye edilmesi hususunda başvuru olan riyâzât ve mücâhede yollarından biri de “çile” ve “erbain” denilen halvet usulüdür. Halvetin süresi tarikatlara göre üç gün, kırk gün ya da bin bir gündür. En yaygın süre kırk gün olarak bilinmektedir. İlahî aşk basamağı olan halvete giren mürîd halvet sırasında gönlünü Allah sevgisi ile doldurmak için az yiyecek, az uyuyacak, az konuşacak ve dâima Mevlâ’sını düşünecektir.¹³⁷

Halvetin kırk gün olmasını mutasavvıflar, Kur’ân-ı Kerim’deki şu âyet ile delillendirmektedir: “*Rabbinin adını an, yalnız O’na yönel.*”¹³⁸ Hâssî, “*Musa ile otuz gece sözleştik ve bu otuz geceye on gece daha kattı.*” (Âraf, 7/142). Ayrıca Peygamber’in, nübüvvetten önceki günlerde Hira-Nur dağındaki hayatıyla ilişkilendirmektedir.¹³⁹ Sühreverdî ise “*Kırk gün Allah için ihlasla amel edenin kalbinden diline hikmet pınarları akar.*” hadisini delil kabul etmektedir.¹⁴⁰

Hâssî’nin halvet anlayışına, halvetin şartları olan ikinci babın “Halvet” maddesinde ayrıntılı olarak değineceğiz.

Birinci babın konusu olan halvet ve âdâbı bahsini aşağıda Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ’nın “*Usûlü’l-Aşere*”deki esasları ile beraber açıklayacağız. Hâssî bu eserinde Allah’a ulaşma yollarını “ibâdet-muamelât”, “riyâzet-mücâhede” ve “muhabbet ile Allah’a seyir” olarak bahsettikten sonra tasavvuf yolunun on temel esasını izah etmiştir.

Birinci Bab’a ‘*Allah’a ulaşan yollar yarattıklarının nefesleri sayısındadır.*’¹⁴¹ diyerek başlayan el-Hâssî, Şeyh Kübrâ’nın *Usûlü’l-Aşere*’deki ‘*onlu tasnif*’ine

¹³⁵ el-Hâssî. **es-Selve**, vr. 13^a-13^b.

¹³⁶ el-Hâssî. **es-Selve**, vr. 20^a-20^b.

¹³⁷ Eraydın, **Tasavvuf ve Tarikatlar**, s. 140.

¹³⁸ Müzemmil, 73/8.

¹³⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 20^a-20^b.

¹⁴⁰ İsmail b. Muhammed Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, Beyrut 1352, c. II, s. 224 (2361).

¹⁴¹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 2^b

benzer bir sistemle bu bölümü yazmıştır. *Usûlü'l-Aşere*'deki 'Tevbe, verâ, zühd, sabır, fakr, şükür, havf, recâ, tevekkül, rıza'¹⁴² maddelerinin altında değil, daha uzun cümlelerle benzer içeriği kullanarak tasnif etmiştir.

"Bu on temel ilkeyi halveti anlama olayını açıklamak ve onların (arkadaşlarının) Hakka yönelik mevcut istek ve özlemlerini harekete geçirmek için örneklerle vurgulamışım. Onları ancak âlim olanlar anlar."¹⁴³ diyerek bu on ilkedен bahseden el-Hâssî, bu ilkeleri ve faydalarını aşağıdaki şartlara bağlamaktadır.

1. el-Hâssî'ye göre "Halvet", Halik ile birlikte olmak için insanlarla ilişkiyi kesip yalnız kalmaktır. Çünkü halvet nefisten kalbe, kalbten rûha, ruhtan sırâ (içe), sırdan her şeyin Halık'ına bir yolculuksa bu yolculuğun mesafesi nefse göre çok mu uzak ama Allah'a göre çok yakındır. Bu mücadele dolu zorlu yol, daha önce çok kaybolup sonra yolunu bulmuş bir rehberin refakati veya can dostum dediği, şefkatli, örnek alınabilecek bir arkadaşla kat edilmektedir. O rehber ve yoldaş ise artık onun şeyhi olur.¹⁴⁴

Kübrâ "*Usûlü'l-Aşere*'de şeyh tanımını şöyle yapmaktadır: Şeyh, mürîdin uzlet hayatı boyunca karşılaşacağı zorlukları aşmak için ona ruh ve feyiz verendir. Şeyh bu vasıfta değilse mürîd onun hizmetinden ayrılmadan tarikat ve tekkedeki diğer ihvan ve dostlardan faydalanması gerekir. Bu kişi kabiliyetli ve şefkatli olmalı ki mürîdi kendisine rakip görüp manevi mertebelerde onun tehlikeye düşmesini istememelidir.¹⁴⁵

2. el-Hâssî, halvette oturmayı, güvenilir bir kalede oturmaya benzetmiştir. Mürîd, sağlam bir kalede düşmanlarını iyi gözleyip onlardan korunabilmektedir. Düşmanlarının nefis, şeytan ve bunların erleri olduğunu "Nefis şiddetle size kötülüğü emreder."¹⁴⁶ âyeti ile tescillendirmiştir. Kâlp, Savaşmak konusunda çok azimli olan bu düşmanların elinden "Lâ ilâhe illallah" kalesinde hazırlanarak kurtuluşa erer. Bu kalenin azamî sûrunu "farz'lar, asgari sûrunu "revatip" (düzenli) sünnetler, siperi "nafileler", mancınıkları tarikat âdapları, taşları ise dua, zikir ve virtler

¹⁴² Kara, *Tasavvufî Hayat*, s.s. 36-73.

¹⁴³ el-Hâssî, *es-Selve*, vr.14^b.

¹⁴⁴ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 4^a.

¹⁴⁵ Mustafa Kara, *Tasavvufî Hayat (Usûlü Aşere, Risâle ile'l Hâim, Fevâihu'l Cemâl)*, s. 57

¹⁴⁶ Yusuf, 12/53.

oluşturmaktadır. Kalb, nefsin askerlerinin helak edici ahlaklar edindirmesi yüzünden zincire vurulur.¹⁴⁷

Usûlü'l-Aşere'de bu helak edici kötü huylar şöyle sıralanmaktadır: Cimrilik, korkaklık, münafıklık, çekememezlik, kibir, kendini beğenme, kırgınlık, gösteriş, mal sevgisi, makam sevgisi gibi huy ve alışkanlıklardır.¹⁴⁸

3. Kalb ve kalıp (nefis) birbiri ile uyuşmayan iki zıt unsurdur. Çünkü kalb rabbanî, nuranî, hafif, merkezi yücelik olan unsurlara sahip gayb (metafizik-görünmeyen) âlemindedir. Kalıp (nefis) ise tam tersi süflî, karanlık, topraksal, ağır ve merkezi aşağılık olan şهادet (görünen) âlemindedir. Kalbin besini ilim, hikmet ve mârifet, nefsin ise kendi gibi topraksal, maddeseldir. Hangisinin besinini kesersen o ölür. Kalb, nefsin yaşaması ile ölür, nefsin ölmesi ile yaşar.¹⁴⁹

Usûlü'l-Aşere'de Kübrâ'ya göre, eğer nefsin gıdasını vermeyi tercih edersen nefis, insanın kralı olup büyük sultan olan ruhu azlederek, kalbin tahtına oturur. Lâkin bu gıdalar nefsi esfel-i safilîne¹⁵⁰ sürükler. Kübrâ, buna çözüm olarak halveti önermektedir: *“Halvet ve uzlet ile nefsin his ve şehvetle ilgili güç ve kuvveti kesilmiş olur.”*¹⁵¹

4. İnsan nefsiyle değil kalbiyle üstün tutulup onurlandırılmıştır. İnsanın içi onun özüdür (kalbi). Dışı ise sadece kabuğudur. O öze ulaşabilmek için halvet ve muahede de istikrar şarttır. Öze ulaştığında ise büyüklenme, şöhret arama, kalblerden makamı isteme gibi onu bekleyen tehlikeler vardır. Salik bu tehlikeleri takva ve ihlas ile atlatıp İlahî mârifete ulaşır.¹⁵²

Riyazet hali yaşamasına rağmen İlahî mârifete ulaşamayanların riyazetlerini *Usûlü'l-Aşere*'de rahiplerin riyazetine benzeten Kübrâ, *“kerâmet sahibi olmayı bu hayatın gayesi zannedenler bunlara kul köle olup bunlarla oyalanırlar”* demektedir.¹⁵³

5. İnsanı insan kılan bedeni değil kalbidir. Bununla ilgili olarak şu şiir söylenmiştir:

¹⁴⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 4^b.

¹⁴⁸ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 63.

¹⁴⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 5^b.

¹⁵⁰ Tin, 95/5.

¹⁵¹ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 59.

¹⁵² el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 6^b.

¹⁵³ Kara, **Tasavvufî Hayat**, ss. 40-41.

Kalbe yönel faziletlerini tamamla
Zîra sen vücutla değil kalb ile insansın.

“Yemin olsun ki biz âdemoğullarını değerli kıldık.”¹⁵⁴ âyeti ile bu onurlandırma insanın dışıyla değil içiyle olmuştur. İnsanın zâhiri olan nefis, şeriat hükümlerinin, bâtını olan kalb ise tarikat hükümlerinin yeridir. Bâtın istikamet konusunda zâhire göre daha fazla hak edendir. Zâhire hâsıl olan istikamet nurlarının tamamı, bâtının istikametinde sudur eder. Yani zâhirin namazı zikirler ile bâtının namazı evrenden çıkıp külliyyetle Rahman’a yönelme ile olur. Yine zâhirin orucu yeme-içmeyi terk ile bâtının ki vehimlerden uzaklaşarak Rabbinin sevgisi ile iştilal etmekle olur.

Gerçekte şeriat hükümleri, tarikatın sırlarını ima etmektedir. Onun için şeriat namaza girmek için zâhiri tahareti emretmiş ki Allahü Teâla’ya göre bâtını taharetin önemi anlaşılsın.¹⁵⁵

Usûlü’l-Aşere’nin tarik-ı ahyar maddesinde, zâhiri ibâdetleri yapanların ruhlarını olgunlaştırıp Hakk’a ulaşmalarının çok uzun bir süreç gerektirdiği ve bu yolda vuslata erenlerin çok az olduğu bahsedilmektedir.¹⁵⁶ Buradaki zâhiri ve bâtını esaslar *es-Selve* ile aynı verilmektedir.

6. Ateş veya altın taşa nasıl saklıysa, insanın içindeki ilahi nurda o şekil gizlenmiştir. Ateş, taşın içinden çarpışmak suretiyle nasıl çıkarılıyorsa kalbten iman nuru ve sevginin ateşi de dil demirinin kalb taşı ile çarpmasıyla çıkarılır. Bu da halvet ve açlık ile husule gelir. İşte saf altının topraktan ayırt edildiği gibi kalbin özü de topraksal nefisten ancak tasavvuf ile ayırt edilir.¹⁵⁷

Bu yol *Usûlü’l-Aşere*’de bahsedilen tarik-ı şuttardaki; aşk, cezbe ve muhabbet sahiplerinin yoludur. Muhabbet kuvvetli olunca *aşk* meydana gelir. Muhabbet nurdur, *aşk* ise ateştir. Bu ateş Allah’ın dışındaki varlıkları ve onlarla olan ilgiyi yakar, yok eder. Aslında nârda da ışık vardır nurda da. Bu ikisinin arasına nâr-ı aşk

¹⁵⁴ İsra, 17/70.

¹⁵⁵ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 7^b.

¹⁵⁶ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 214.

¹⁵⁷ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 10^a.

girince çer çöp gibi olan insanın dünyaya olan ilgilerini yakar, mahveder. Sonunda kul nefis ve hevadan fani Mevlâ ile baki olur.

7. Nefis ve kalb birbirini kovalamaktadır. Nefsin askerleri şeytan, kalbin askerleri meleklerdir. Melek ile şeytan arasındaki bu kovalamaca daimidir. “Allahü Teâlâ, Şeytan sizi fakirlikle korkutup çirkin şeylere teşvik ediyor. Allah ise sizlere lütfundan ve fazla bir kâr vaat ediyor”¹⁵⁸ ve “Rasullah dedi ki: “Daha küçük olan cihattan daha büyük cihada geldik.” Şâyet kul, kalbini abdest silahı, oruç cenneti, zikir kılıcı ile desteklerse, nefisine mücâhede ve halvet dişlerini gösterip, açlık hapsi ve alçaklığın sıkıntısı ile kahrettirirse, nefsi yenilip kalbin mukavemetine karşı zayıflayacak, böylece güç kalbin ve onun askerlerinin olacaktır ki böylece nefsi onu bölük bölük dağıtır, parça parça kesip koparır. Allah sevgisi sağında, Rasulullah sevgisi solunda, ihlas kalbinde olan bu hale, evcilleştirilmiş, boyun eğdirilmiş bu nefis sayesinde ulaşır.¹⁵⁹

Usûlü'l-Aşere'nin sabır maddesinde Kübrâ, nefsin sapan ve saptıran yönlerini iyi bir şekilde algılayıp, onun mücâhede yoluyla hapsedilmesini önermektedir. Nefsin alıştığı ve arzuladığı şeyleri ona vermeyerek nefis-i emmâreden nefis-i mutmainne mertebesine ulaşmak için istikamet sahibi olmada sebat göstermek gerektiğini belirtmektedir.¹⁶⁰

8. Kalb gerçekleri olduğu gibi gösteren bir aynadır. Onun pası ancak zikir ile temizlenmektedir. Nasıl pas demir üzerinde birikir ve onu yine kuvvet yoluyla kullanılan demirden başka bir şeyle cilalanmazsa kalb aynası da buna benzer. Şâyet üzerinde şehvetlerin pası birikmişse, bunu giderme yolu aşırı kuvvet ve zikir perdahı ile pasın izi geçene kadar cilalanmalıdır ki nefsin kirlerinden arındırıp halvet ile törpülenip kalb aynasındaki gerçekler ve gayb âlemi ortaya çıksın.¹⁶¹

Kübrâ, *Usûlü'l-Aşere*'de mücâhede ile kalb tasfiyesini, kalbin aynasının temiz ve parlak olması için şart görmektedir. Bu temizlik gerçekleşmezse ilâhî tecellileri kalb, aksettiremez. Aynanın bulanık bir hal almasına, kararmasına ve

¹⁵⁸ Bakara, 2/268

¹⁵⁹ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 10^b.

¹⁶⁰ Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 219.

¹⁶¹ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 11^b.

paslanmasına sebep ise Allah'ın dışındaki varlıklarla olan sıkı ilişkilerimizdir. İlâhî mârifet ise onun cilalanmasını temin eder, demektir.¹⁶²

9. Halvet, nefsi alışılmış olan âdetlerden söküp, alışılmış olmayan âdetleri kazandırmaktan başka bir şey değildir. Halvet, nefsi ölüme hazırlamaktır. Bu ise çok zordur. Çünkü istek ve tercih ile değil, ancak zorlama ve mecburiyet ile hâsıl olur. Zira ruhlar âleminde bu yana senin evin, babanda bir su damlası, anne rahmi, yeryüzü, kabir sonra ya inşallah cennet ya cehennem olacak. Dolayısıyla bu evlerden diğerine rahatsızlık ve zorlamadan başka bir şeyle taşınmak mümkün değil. Hâlbuki çıkarıldığı her sonraki ev öncekinden senin için daha hayırlıdır. Makamında istikrara kavuşana kadar bu böyledir. Şair şöyle demiştir:

Sabah olunca kavim, gece yolculuğu yapmayı över

İnsan ölünce kavim, o insanın hayatını över.¹⁶³

Şeyh Kübrâ, bu durumu tasavvufî olarak şöyle izah getirmektedir. Yaşanan her tasavvufî hâlin sonu bir sonraki halin başlangıcıdır. Ayrıca, yaşanan son an önceki anların özelliklerini de bulundurur. Akl-ı evvelden insana gelinceye kadar meydana gelen bütün mertebelerde benzerlik vardır. Bir önceki mertebeye göre bir sonrakinde daha çok şeyler vardır. Dolayısıyla insan bütün mertebelerin özeti durumundadır.¹⁶⁴

10. Şahinler ve diğer yırtıcı kuşlar, sultana layık hizmet edebilsinler diye ayakları zincirlenip, şiddetli açlık ve aşırı uykusuzlukla eğitilip ehlileştirilmektedirler. Böylelikle sultanların elleri üzerinde durma şerefine ererler. İşte bu mücâhede ve eğitim meşakkatlerine tahammül edip yabanilik ve yırtıcılık halinden çıkıp âdaplara uyunca kendi avladıklarından nefsinin payını almaz ve avını sahibine teslim eder. Neticede ise kendi cinslerinden daha fazla izzet, onur ve ikrama ulaşır. İşte mürîd buna benzer. O da gazap, avlama, açgözlülük, hırs, nefsin hazzını sevme, başkalarına zarar verme gibi davranışları yendiği sürece insanlık sınırlarını aşarak ruhaniyet sınırlarına ulaşır.

Köpek terbiye ile en acımasız avını bile bir müslüman için yenilebilir şekilde öldürebilir. Altın ve gümüş eritilip, dövülüp damgalandıktan sonra değerli paraya

¹⁶² Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 41.

¹⁶³ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 12^b.

¹⁶⁴ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 67.

dönüşmektedir. Sûfînin halvete başladığı dönem buna benzer ve o da halvet potasında bunun gibi ehlileştirilir.¹⁶⁵

el-Hâssî, insanın halvetten uzak kalma sebebini, alışkanlıklarından vaz geçmenin ve alışılmamışa doğru yönelmenin zorluğundan kaynaklandığını belirtmiştir. Ama kararlı ve cesur olduğunda, baş edilebildiğini ve bu mârifet yolunun insan için ne kadar gerekli olduğunu söylemektedir. Yine de nefisle savaş insanları her zaman korkutmuştur.

2.6. es-SELVE fî ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERDE HALVET ŞARTLARI

el-Hâssî, şeyhi Necmeddîn Kübrâ'nın etkisi ile Cüneyd-i Bağdâdî'den ilham alarak “devamlı halvet” ilkesini benimsemiş bir mutasavvıftır. Biz de ikinci babın konusu olan halvetin şartlarını, aynı konu başlıklarına sahip Necmeddîn Kübrâ'nın *Risâle İle'l Hâim*'inden istifade ederek değerlendireceğiz. Çünkü Kübrâ da bu eserini Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz esasına dayanarak yazmıştır. Bu konunun girişinde zâhir ve bâtın temizliği yapılmadan Rabbânî huzura çıkılamıyacağını anlatan el-Hâssî, bu temizliğin gerçekleşmesini sağlayacak olan on hususu belirtmektedir. Ayrıca sûfîlerin riâyet etmeleri gereken prensipler üzerinde hassasiyetle durmaktadır.

2.6.1. Beden Temizliği

Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz şartı arasında üçüncü sırada yer alan, devamlı abdestli olmayı el-Hâssî, eserinde halvetin bir şartı olarak almakta ve onu, zâhir ve bâtının tahareti şeklinde ikiye ayırmaktadır. Zâhir ve bâtının tahâretini şöyle örneklendirmektedir; Hayat, nefis ve şeytan gibi düşmanlarla savaş olduğuna göre bu mücâhedede abdest mü'minin silahıdır. Peygamberin dediği gibi “Abdestli iken tekrar abdest almak nur üstüne nurdur. Kudsî ruh toprakla kirlenmiş ve örtülmüştür.”¹⁶⁶ Su nasıl zahirden toprak ve çamuru temizlemekte ise taharet ile kullanılan su da bu kudsî ruhun üzerindeki toprağı yıkar ve onu topraksal yüklerinden arındırıp hafifletir.

¹⁶⁵ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 13b.

¹⁶⁶ Gazali, *İhyâ'ü Ulûm'id-Dîn*, çev. Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 1998, I,309.

Ruhun topraktan arındırılmasını Allah Taâlâ'nın şu kavli kapsamına koymaktadır. "Sizi açık ve gizli bütün nimetleriyle donatmıştır."¹⁶⁷

Bâtın tahareti ise günahlardan tövbe etmek, zulümleri reddetmek, insanlarla helalleşmek, kaçırılan oruç ve namazları eda etmek, zekât, kurban, sadaka ve kefaretlere icra etmekle olur.¹⁶⁸

Hassî, "Kendini arıtın kişi muhakkak saadete ermiştir. Kendine fenalık yapan kişi ise elbette ziyana uğramıştır."¹⁶⁹ âyetini konuyla ilgili görüp "*Beden temizliği, guslün gereklerinin tümünü yerine getirmek için uzuvları hadesten temizlemektir. Bu temizlik sürekli yapıldığında akis suretiyle rabbânî nurlar kalb güzüyle görülür.*"¹⁷⁰ demektedir. Kübrâ, zâhir ve bâtin temizliği yapılmadan rabbânî huzura çıkılamayacağını söylemektedir.

2.6.2. Halvet

Tasavvufî terim olarak gûnahtan korunmak ve daha iyi ibâdet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek anlamında kullanılan "Halvet" (الخلوة),¹⁷¹ el-Hâssî için "*es-Selve*'nin ana konusu olan "mücâhede ve riyazet" eğitiminde çok önemlidir. Biz öncelikle halvetin İslâm ve tasavvuftaki dayanaklarına değindikten sonra, el-Hâssî'nin halvet konusundaki düşüncelerine, tecrübelerine ve bu konudaki örneklerine yer vereceğiz.

el-Hâssî'nin mürşidi Şeyh Kübrâ, halvet konusunda şöyle düşünmektedir: İnsan için halkla beraber olmak bir zehirdir, onun tiryakı ise halvettir. İnsanlarla birlikte yaşamının birtakım zorlukları, meşguliyetleri ve kötülükleri vardır. Nefis, halkla ünsiyet içinde bulunmaktan, oyun ve eğlenceden çok zevk alır. Halvete giren kimse ise duyu organlarını hapseder ve faaliyetten nefsinin alıkoyar. Bu durum kalbin açılması için şarttır. Yani kişi halvet yoluyla nefsinin insanlardan uzak tutar ve nefsinin isteklerini yerine getirmezse, nefis zayıf düşer, onun delil ve burhanları yok

¹⁶⁷ Lokman, 31/20.

¹⁶⁸ el-Hâssî, *es-Selve* vr. 18^a-18^b.

¹⁶⁹ Şems, 9/10

¹⁷⁰ Kara, *Tasavvufî Hayat*, ss. 79-80.

¹⁷¹ Uludağ, "Halvet", *DİA*, c. XV, ss. 386-387.

olur. Bunların sona ermesi ile kalbin burhanı zuhur eder ve gayb nuru ile aydınlanır.¹⁷²

“Halvet” konusunda şeyhi ile benzer örnekleri anlatan el-Hâssî, halveti tanımlamadan önce ibâdet ve ihlâsın tanımını yapmıştır. Çünkü gerçek manada ibâdet ve ihlas halvetle mümkündür.

el-Hâssî’ye göre Halvet, insanlarla ilişkiyi kesmek ve bu müddet süresince dünyevi işlerden kişinin kendisini uzaklaştırmasıdır. Hayatın sıkıntılarında bitmeyen dünya işlerinden kalbi muhafaza etmesidir. Allah’ı kalben korkarak hatırlamak onu gece ve gündüz anmaktır. Bütün bunlar ârif olan bir şeyhin irşadıyla mümkün olur.

el-Hâssî’ye göre seyr ü sülûk sürecindeki tüm şartlar “Halvet” içerisinde barınmaktadır. Ona göre seyr ü sülûk ya da mücâhedenin en önemli esası halvettir. el-Hâssî, halveti anlatırken öncelikle âyet ve hadislerle, akabinde ise ashâb, tâbiîn, önde gelen zâhid ve sûfilerden nakiller ile yapmaktadır. Örneğin:

Allah şöyle buyurmuştur: “Halis din yalnız Allah içindir.”¹⁷³ Yine halvet hayatı, Rasulullah’a daha peygamberlik gelmeden sevdirmiştir. O yıllarda Hz. Muhammed, sayılı gün ve gecelerde Hira dağına çıkmış, ibâdet ve tefekkür etmiştir. Böylelikle nübüvvetten on beş sene önce Allah’ın nuru ile karşılaşmıştır.¹⁷⁴ Hz. Ömer, “Ayıplarımı bana hediye eden kula Allah rahmet etsin” Sehl b. Abdullah¹⁷⁵ (ö. 273/886 veya 283/896), “Kulun farzları tamamlamak için ratip sünnetler, sünnetleri tamamlamak için nafilere, nafileleri tamamlamak için edebe (âdâb) ihtiyacı vardır”¹⁷⁶ sözü ile halvet ve inzivanın şartlarını, önemini vurgulamıştır.

Halvet şartı olarak ise kâmil bir şeyhe bağlanmanın önemini vurgulayan el-Hâssî, “*Bazı halvetlerimdeyken*” dediğine göre pek çok kez şeyhi gözetiminde halvete girmektedir ve ilk halvetine girerken şeyhinin anlattığı şu hikâye halvetini tamamlamakta çok etkili olmuştur.

¹⁷² Gökbulut, *Necmeddîn-i Kübrâ*, s. 229.

¹⁷³ Zümer, 39/3.

¹⁷⁴ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 20^a. Bu konuda el-Hâssî’nin delil olarak kullandığı hadis için bkz. Buhârî, “*Bed’ü’l-Vahy*”, 3.

¹⁷⁵ Sufilerden Ebu Muhammed Sehl b. Abdullah Tüsteri, verâ ve muamele sahalarında sûfiler zümresinin zamanında benzeri bulunmayan imamlarındandır. Birçok kerametleri vardır. Hacca gittiği sene Mekke’de Zünnun Mısri ile görüşmüştür. Kuşeyri, *Risâle*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul 1991, s. 128.

¹⁷⁶ el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 5^a.

“Halvete girerken mürşidime karşı bağımlı güçlenmemişti. O da bana şöyle dedi. Güçsüz ve zayıf bir karınca telaşla koşuştururken onu başka bir karınca görmüş. -Nereye gidiyorsun?- diye sormuş. Ona-Kâbeyi ziyaret etmek istiyorum- demiş. ‘Karınca sen bunu yapacak güçte değilsin, zayıfsın. Lakin bu suyun kenarında Harem güvercinlerinin su içmek için gelmelerini bekle. Bazılarından seni kanadında taşıması için rica et’. Sonra güvercinin birisi onu kanadının altında tüylerinin arasına alıp havaya uçmuş. Mescid-i Haram’ın çatısına konmuş. Karınca güvercinin iyiliğine teşekkür ederek inip tavafa başlamış.” Şeyhi bunu şöyle açıklamış. “Kâbe’yi ziyaret etmek isteyen zayıf karınca sensin, ziyaret ettiğin Kâbe ise varmak istediğin vuslatındır ki ona zayıflığın nedeni ile ulaşamıyorsun. Güvercin ise benim. O Kâbe’nin hareminden ayrılmamaktayım. O alanın civarında kalmaktayım. Dolayısıyla senin izlemen gereken yol himmetimin (irademin) kanadına sınıksız tutunman ve kendini (nefsini) külliyyetle bana teslim etmendir. Böylece Allah seni benim vasıtayla o Kâbe’ye ulaştırır.”¹⁷⁷

Şeyhine kendisini teslim eden el-Hâssî, önce vuslat sonra kible Kâbe’si olmak üzere iki Kâbe’ye de ulaşmaktadır. Bu tecrübe ile şeyhine sevgisi artmış, ondan, “ruhsal hayatımın sebebi –bedensel hayatın sebebi, gerçek baba- olan manevî babam” diye bahsetmektedir.¹⁷⁸

Halkın halvetten kaçması ve ilgilenmemesini ise el-Hâssî, şu iki şeye bağlamaktadır. *“Bu cahilce düşünüşten birisi, alışılmış olmayana girmekten korkmak, diğeri ise alışılmış olandan çıkmanın zorluğu.”¹⁷⁹* Ona göre her şey öğrenilmek zorunda, bunun içinde kararlı ve cesur olmak gerekir. Halvet esnasındaki gizli sırlara kavuşmak ona çekici gelse de seyr ü sülûk yolculuğundaki mücâhede süreci onu korkutmaktadır. Ve bir gün inzivada iken şeyhi ondan, belki de kalbinin hazır bulunuşluğu için şu istekte bulunmuştur:

“Şeyhim şerefli yazısıyla, bana tavsiye ettiği gibi –Ruhunun kurtuluşu için ruhunu feda etmeye hazır ol! Erkek çocukların top ve çekiçten zevk alması gibi oynama. İçinde yanan ışıkların ve renklerin zevkine dalma, aksine başını bir top ve kararlılığını da bir çekiç yap. Ve ikisini de burada oyuna

¹⁷⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 30^a.

¹⁷⁸ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 30^a.

¹⁷⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 14^b.

dönüştür! Kendini övme ve gurur ile bu işin üstesinden geleceğini sanma! Sen sonsuz bir denize düştün.”¹⁸⁰

Buradan el-Hâssî'nin, halvet esnasında şeyhinden yazılı bir not aldığını da öğrenmekteyiz. Bu anlayış, Kübrâ'nın halvet anlayışı ile aynıdır. Kübrâ *Fevâih*'te halvetin sırrı bölümünde halveti benzer ciddiyetle anlatmaktadır.¹⁸¹ Bu yazılı not ise, onun halvete şeyhinin yanında değil de kendi evinde girmiş olabileceği ihtimalini gösterir. Ve akabinde halvetle ilgili Senâî'nin (ö. 525/1131[?])¹⁸² şu beyitini eklemektedir:

*Yüzyıllar boyunca bu dünyadan yukarı yürüsen bile
Bu yolda geçen diğer yolcular gibi
Kendini halâ hep merdivende bulacaksın*¹⁸³

el-Hâssî, halvette oturuş keyfiyeti ile ilgili ne yapılacağını da şöyle anlatmaktadır:

”Bazıları teşehhüd şeklini kalb namazı olan halvete daha layık olduğu için seçmişlerdir. Bazıları ise bağdaş kurarak oturmayı seçmişlerdir. Birinci olan zahîr edebi, ikinci olan bâtın edebi için gereklidir. Sûfî için bâtını himaye etmek daha uygundur.

*Buna işaret ederek şeyhim Allah rahmet eylesin demiş ki: ‘Ve kibleye doğru iki eliyle yüzünü çevirip, başını önüne eğsin ki kahhar bir kralın elleri arasında oturup sırrını açar gibi...’*¹⁸⁴

el-Hâssî, gerçek sûfîyi ise şöyle tanımlamaktadır. *“Sûfî şâyet nefsinin mücâhede ateşi ile halvet potasında eritip, açlık ve değersizliğin elemi, yanaklarında sarılık, iki tarafında bitkinlik ve hasırın izi görülene kadar tahammül ederse, gözler onu tazim eder, kalbler onu sever. Zira Allah'tan korkmuş olandan her şey korkar. ‘Lâ ilâhe illâllah’ tevhidi, eti ve kanıyla karışana kadar nakşedilmeli ki şerefini tamamlamış olsun.”*

¹⁸⁰ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 15^a.

¹⁸¹ Necmeddîn Kübrâ **Fevaihu'l-cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, çev. Muhammed Bâkır Saîdî Horasânî, İntişârât-ı Mervî, Tahran 1368, s. 159.

¹⁸² Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî (ö. 525/1131[?]) İranlı şair ve Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu. Saime İnal Savi, “Senâî”, **DİA**, 2009, XXXVI, 502-503.

¹⁸³ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 15^a.

¹⁸⁴ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 19^a.

Ona göre Tasavvuf, “hakikatlerin ve güzelliklerin madenidir”¹⁸⁵, “Tasavvuf, kalbin cevherini topraklı nefisten ayırır.”¹⁸⁶

O, kalbi “öze”, nefsi “kabuğa” benzetmektedir. Cevizin kabuğunu kırmadığın sürece öze ulaşmak hâsıl olmadığına göre, bu öze ancak tarikatın disiplini ile ulaşılabilir.

“Hakikatin ocağı tuzu tarikattır” diyen el-Hâssî’ye göre, tarikat ahkâmlarını öğrenmek halvet medresesinde mümkündür. Ancak orada kolaylaşır. Bu da müzakere ve tekrar ile değil, murakabe ve gece-gündüz devamlı zikir iledir. “Biz tarikat yolunu Allah’a yakın, nefisten uzak olmak amacıyla seçtik. Bu da her istediğinden vazgeçmek, insanlardan uzaklaşmak, halvette zikir ve murakabe ile olur.”¹⁸⁷

el-Hâssî, bu yolları şeyhi Necmeddîn Kübrâ’nın “tarîk-ı ahyâr, tarîk-ı ebrâr, tarîk-ı şuttâr” bağlamında örneklendirmektedir.¹⁸⁸

Cüneyd ise halvete özendirici şu sözleri söylemektedir:

“Uzletin sıkıntısına katlanmak, ihtilâta karşı koymaktan daha kolaydır.” Ve yine “Bir kimse din bakımından selâmette, beden ve kalb yönünden rahatta olmak isterse halktan ayrılıp uzlete çekilsin. Çünkü şu zaman halktan sıkılacak bir zamandır. Akli olan yalnızlığı tercih eder.”¹⁸⁹

el-Hâssî halveti, nefsi yok etmek için şart görmektedir. Nefis insanlarla oyalanma ve oynamakla meşgul olmaktan hoşlandığı için şâyet onu hapsederse, gücünü kaybedip burhanı yavaş yavaş sönüp gidecektir. İşte o zaman kalbin burhanı zuhur edip gayb nuru ile aydınlanır. Çünkü her biri zıt iki taraftır. Nefis güçlendikçe kalb zayıflar, kalb güçlendikçe nefis zayıflar. Daha öncede söylediğimiz gibi nefis topraksal, süflî ve ağırdır. Buna karşın kalb nuranî, ulvi ve hafiftir. Nefsin merkezi toprak, kalbin merkezi atmosfer (hava)dir. Dolayısıyla kalb sürekli olarak melâike ve ruhlara, yukarıya doğru özlemedir.¹⁹⁰ Bu sebepten, insanın kendinde bulduğu çeviklik, ibâdet etme isteği, hayır sevgisi ve salih niyeti kalbinden; hissettiği tembellik işsizlik, şer sevgisi, fisk ve sefahat niyeti ise nefsinden kaynaklanmaktadır.

¹⁸⁵ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 2^b.

¹⁸⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 14^b.

¹⁸⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 3^a.

¹⁸⁸ Kara, **Tasavvufî Hayat**, ss. 39-44.

¹⁸⁹ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 242

¹⁹⁰ Kübrâ, **Fevaihu'l-Cemal**, s.s. 112-113.

Kalb, yaşamak isteyen nefsini mücâhede kılıcıyla öldürmeli ki nefsin zilletinden (ona boyun eğmekten) kurtulsun.¹⁹¹

Ve kalbi cevizin özüne nefsi kabuğuna benzetip, kabuğu kırmadan öze ulaşmanın mümkün olmadığını söylemektedir.¹⁹²

Necmeddîn Kübrâ'ya göre halvet şunun için gereklidir: Nefis, oyun eğlence ve halka ünsiyet eder. İnsan halvet usulü ile nefsinin insanlardan uzak tutar onu hapseder ve oyun eğlence gibi şeyler için ona izin vermezse delil ve burhanları yok olur. Bunların çöküşü ile de kalb, gayb nuru ile aydınlanır. Halvette duyuların hapsedilmesi kalbin açılmasına neden olacağından duyu organlarının kapatılması şarttır.¹⁹³

Kübrâ, Peygamber'in Hira'daki tefekkür ve ibâdet dönemi sayesinde nübüvvetten on beş sene önce Allah'ın nurunu görebilmesini, halvete dayanak göstermiştir.¹⁹⁴

el-Hâssî bu konuda, Hz. Muhammed'e mübarek olan "Halvet" bize de mübarek olmuştur. Çünkü Allah "*And olsun ki Allah'ın Rasul'ünde sizin için uyulacak en güzel bir örnek vardır.*"¹⁹⁵ buyurmaktadır.

Sahabenin halvet yapmama sebebini ise fıkıh ve cihat gibi dinin zahir hükümleri ile meşgul olmalarındandır diyen el-Hâssî, Allah daha sonra dini daha güçlü kıldığında şeriat istikrar ettiğinde tabiin ve tebeut tabiin onunla iştiğal etmişlerdir¹⁹⁶ demektedir.

2.6.3. Devamlı Susma

Tasavvufta sükût yerine aynı mânâya gelen "samt" kavramı da kullanılmaktadır.¹⁹⁷ Sükût, samt; susmak, konuşmama, transa geçebilmek için gerekli konsantrasyonu sağlamak amacıyla sürdürülen uzun suskunluk anlamında

¹⁹¹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 19^a

¹⁹² el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 21^b

¹⁹³ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 80.

¹⁹⁴ Kübrâ, **Risâle İle'l-Hâim**, s. 76.

¹⁹⁵ Ahzab, 33/21.

¹⁹⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 21^a.

¹⁹⁷ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 257.

kullanılır.¹⁹⁸ Konuşmaya gücü yettiği halde susmayı tercih eden kişi için de kullanılabilir bir vasıftır.

Cüneyd-i Bağdâdî'ye göre insan devamlı surette sükût hâlini muhafaza etmelidir. Çünkü o sükûtu sözden üstün görmektedir. “Allah hakkında ma’rifet sahibi olanın dili lâl olur.”¹⁹⁹ Sözü de ona aittir. Ârif kimdir? diye sorana Cüneyd, “Sen sükût ettiğin halde, ruhunu okuyandır” demiştir.²⁰⁰

el-Hâssî, dilin insan organları içinde en alçaltıcı özellikte olduğunu söylemektedir. Allah’ın zikri hariç devamlı susmak esasını Peygamberimiz şu sözlerle anlatmaktadır. “İnsanların cehennem ateşinde yüzükoyun atılmalarının sebebi, ancak dillerinin ürünleri değil mi?”²⁰¹ Dil münafıklık, yalan ve kusurları araştırmada sükûtu tercih etmezse denilir ki “*Dilden daha haklı hapsedilmeye layık başka bir şey yoktur.*” Dilin söz tutmama, yalan, alay, küçümseme, gıybet, riya gibi hastalıklarına karşı koyabilmek ancak yalnızlık, halvet ve zaruretin gerektirdiği kadar hariç, sükûtu tutma desteği ile kurtuluşunu mümkün görmektedir.²⁰²

el-Hâssî, dil hastalıklarından nefse övgü hakkında Allah Taala “Öyleyse nefislerinizi temize çıkarmaya çalışmayınız.”²⁰³ buyurmuştur. Bu sebeple sakın buna alışma. İnsanın mertebesi bununla eksilir ve Allah o kişiden nefret eder ifadelerini kullanmıştır.

Necmeddîn Kübrâ, kalbin kelâmını ve sesini dinlemek için sükûtun gerekli ve ön şart olduğunu ileri sürmektedir. Kısaca ağızdaki dil konuşunca kalb susar, dinlemede kalır. Ancak bu dil susunca kalb konuşur.²⁰⁴

2.6.4. Devamlı Oruç

Cüneyd-i Bağdâdî'nin devamlı oruç esasını el-Hâssî dördüncü şart olarak işlemektedir.

¹⁹⁸ Bk. Orhan. Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü**, s. 446; Bk. Orhan Hançerlioğlu, **İslam İnançları Sözlüğü**, s. 509.

¹⁹⁹ Gökbulut, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 219.

²⁰⁰ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 139.

²⁰¹ Tirmizî, **İman**, 18.

²⁰² el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 20^a-23^a.

²⁰³ Necm,53/32.

²⁰⁴ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 81.

Cüneyd, oruca çok önem vermiş ve onun, yolun/tarîkatın yarısı olduğunu söylemiştir. Onun, “*Biz tasavvufu dedi-kodu ile değil, açlık dünyayı terk ve nefsin alıştığı sevdiği şeylerden ilgiyi keserek elde ettik.*”²⁰⁵ Sözü de tasavvufun hakîkatine erişmede açlığın ve orucun ne denli mühim olduğuna işaret etmektedir.²⁰⁶

el-Hâssî için orucun önemi kalb hastalığı için en yararlı ilaç olmasıdır. Oruç ibâdetine riya bulaşmadığından onun Allah ile arasındaki bağ da güçlüdür. Allah bir kudsî hadiste şöyle buyuruyor: “*Oruç benim içindir. Mükâfatını ben veririm.*”²⁰⁷

Düşmanların en güçlüsü olan nefis, diğer ibâdetlere nazaran oruçla daha çok kahredilir. Onun için şeriat âlimleri, orucun bir sureti bir de sîreti var demektir. Sureti, orucu bozan tüm şeylerden uzaklaşmak, sîreti ise Allah’ın düşmanı olan nefsi arzularından men etmek onu ıslah etmektedir.²⁰⁸

Necmeddin Kübrâ’ya göre oruç, vücuttaki su ve toprağına ait parçaların azalmasına tesir eder, kalbi kir, pas ve bulanıklıktan temizler.²⁰⁹

2.6.5. Devamlı Zikir

Allah’ı sürekli anmak ve hatırda tutmak olan zikir, “*Tasavvuf, dağınık olmayan zihinle Allah’ı zikretmek, sema ile vecde gelmek ve sünnetle uygun şekilde amel etmektir*”²¹⁰ diyen Cüneyd için tasavvufun ön şartlarından. Zikri her daim terk etmeyen Cüneyd’e “*Lâ ilâhe illallah de*” denildiğinde “*O’nu unutmadım ki, hatırlayayım*”²¹¹ demektir.

el-Hâssî için zikir, kalb huzuru ile sesi yükseltmeden kalbin –damar ve kanalları arasına tesir edecek şekilde – şiddetle Allah’ı anma demektir. Çünkü şeytan hortumunu kalbin üzerine koyar, zikri duyunca onu geri çeker. O zikrin en faziletlisi ise “*Lâ ilâhe illallah*” kelimesidir.

²⁰⁵ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 139.

²⁰⁶ Gökbulut, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 217.

²⁰⁷ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 139.

²⁰⁸ Buharî, *Savm*, B. 2; *Tevhid*, B. 35.

²⁰⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 23^b-24^b.

²¹⁰ Kara, **Tasavvufî Hayat**, ss. 81.

²¹¹ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 452.

²¹¹ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 484.

Bu cümle nefiy ve ispattan oluşmuştur. ‘Lâ ilâhe’ (ilah yok) kelimesi inkâr manasındadır. Nefis, heva, şeytan gibi bütün ilahları inkâra niyetlidir.

İspat olarak, ‘illallah’ (ancak Allah’tır) sözü ise Hakkın ve O’nun askerleri olan kalb, ilim, Kur’an ve ilhamı oluşturur. Şâyet Hakk, askerlerini ortaya çıkarırsa kalb, tabiat kuyusundan, nefis kafesinden Hakk’ın yakınlık fezasına yükselir. O zaman hiçbir gözün görmediğini görür, hiçbir kulağın duymadığını duyar. Ancak tabiat kuyusuna batmış olan hiçbir kimsenin aklından geçmeyen şeyler, onun kalbinde tecelli eder. Bu kuyudan Kur’an ipi ve zikir kuyruğuna sıkıca tutunan çıkabilir. Allah Taâlâ “*Hepiniz Allah’ın ipine sımsıkı tutunun.*”²¹² demektedir.²¹³

Gerçekte arzu, insanı kendisine ibâdet edilen bir tanrı olmaya davet eder. Allah Taâlâ şöyle buyurmaktadır: “*Şu kimseye bir baksana: İlahını arzusu edinmiş.*”²¹⁴ Oysa Allah’tan başkasının tanrılığını inkâr inancın gereğidir.

Şeytan da arzunun aynısıdır. “Çünkü o (şeytan), etrafında toplanan grubunu cehennemliklerden olmaya davet eder.”²¹⁵

“Lâ ilâhe illallah” kelimesi ile insanın canı ve malı himaye edilmiştir. Bu kelimenin içinde mevcut olmayan hiçbir şey yoktur. İbadetlerin cümlesine bakılırsa bu kelime kapsamında olduğu görülecektir. Örneğin namazın anahtarı taharet ki içinde necasetin inkârı taharetin ispatı vardır.

Oruç ise, içinde arzuladıklarından men etme aracılığı ile Allah’a itaat etme ve ona ubudiyeti izhar etmek için nefsi inkâr etmeyi barındırır.

Hac ise, ibâdetlere sarılmak için âdetlerden çıkmak ve alışılmış vatanından ayrılma, evlatları ve esbapları bırakma gerçekleşince önceden tanrı edindiklerini inkâr etme ile olur. Kul, ‘Lebbeyk Allahümme Lebbeyk’ dediğinde Mevla’sının rubûbiyetini ispat etmiş olur.

Murad, inkâr ile faniyi inkâr etmek, ispat ile bakiyi ispat etmektir. Zikir bu inkâr ve ispatın galibiyeti ile galip olursa, kula öyle onurlu bir hâl zuhura gelir ki, varlıkta Allah Taâlâ hariç hiç kimseyi görmez olur. İşte o anda kalbi memnun olur. Zikir dilden kalbe, kalbten sırra oradan bütün eczalara eti kanıyla karışana kadar nüfuz eder ve böylece onunla öyle çok lezzet tadar ki bütün dünya lezzetleri bir

²¹² Âl-i İmran, 3/11.

²¹³ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 26^b.

²¹⁴ Furkan, 25/43.

²¹⁵ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 25^a.; Fâtır, 35/6.

kefeye ve o lezzetten bir zerre kadar öteki kefeye koysa zerrenin kefesi ağır basacaktır.²¹⁶

Allah Taâlâ diyor ki: Hatta hiçbir şey yoktur ki, onu hamd ile tesbih etmesin! Ancak siz, onların bu tesbihlerini anlayamazsınız.”²¹⁷

Zikir bir nur olduğu için kalbi ele geçirirse kalb aydınlanır ve kalbin gözleri de aydınlanır ki daha önce karanlıkta göremediklerini görür.²¹⁸ Nasıl ölüm döşeğindeki yanındakilerin göremediklerini görüyorsa, öyle görür. Peygamberimiz de şöyle buyuruyor: “Allah ile kul arasında nurdan ve karanlıktan meydana gelen yetmiş bin perde bulunmaktadır. Bu perdeler açılırsa veçhinin nuru her tarafı yakıp kavurur.”²¹⁹

Necmeddin Kübrâ’ya göre kul, zikre devam edince Allah’ın dostu, Allah da onun dostu olur ve onu karanlıklardan nura çıkarır.²²⁰ “Allah’ın gönlünde İslâm için inşirah ve genişlik verdiği kimse –ki Rabbinden gelen nurlu bir yol üzeredir. - kalbini mühürlediği kimse gibi midir? Kalbleri Allah’ın zikrinden bomboş ve kaskatı kesilmiş olanların vay haline...”²²¹ Bu âyette kulun çok kuvvetli şekilde zikir yapmasına işaret vardır. Çünkü Allah kalbleri kasvet sıfatı ile nitelemiştir. Kasvet ve katılık taşın sıfatıdır.

Taş katılaştınca ancak kuvvetli bir balyoz darbesiyle kırılabilir. Bu misaldeki taş kalb, balyoz zikredenin dili, demir ise zikridir. Nitekim Allah Taâlâ Kur’an-ı Kerim’de demir ile zikri, inzâl-ı tenzil kelimesi ile bir araya getirmiş ve aynı kullanmıştır: “Kendisinde hem çetin bir sertlik hem de insanlar için fayda ve menfaatler bulunan demiri indirdik...”²²² “Zikri (Kur’ân-ı) biz indirdik ve onu biz koruyacağız.”²²³ Böylece demir de zikir de inzal edilmiş oluyor.²²⁴

²¹⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 24^b-28^b

²¹⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 25^b; İsrâ, 17/44.

²¹⁸ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 28^b.

²¹⁹ Müslim, **İman**, 293; İbn Mâce, **Mukaddime**, 13.

²²⁰ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 83.

²²¹ Zümer, 39/22.

²²² Hadîd, 57/25.

²²³ Hicr, 15/9.

²²⁴ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 84.

2.6.6. Kalbi Şeyhe Raptetmek

el-Hâssî'ye göre, kalbi şeyhe bağlamak olan bu esas, Cüneyd-i Bağdâdî'de "î'tikad" başlığı altında değerlendirilmiş ve Cüneyd'in ilk şartı olarak tasnif edilmiştir.

Necmeddin Kübrâ'ya göre şeyhlik herkesin yapabileceği bir şey değildir. Öyle veliler vardır ki Hakk Taâlâ onları kendine cezbederek yakîn²²⁵ derecelerine erdirir. (Seyr ü sülûk ve mücâhede onlar için söz konusu olmaz). Bu suretle velî olmak caizdir. Fakat bu gibi zevat halkı irşad etme salahiyetine sahip değildir. Halkı irşad etme ehliyetine sahip olan kişi ise tarikata sülûk eden şeyhtir. Bu zat, yoldaki zararları faydaları, menzilleri, makamları, kerametlerin hâllerini bilir ve mücâhedeler vasıtası ile müşahedelerden nasibini alır.²²⁶

el-Hâssî: "*Şeyh yol arkadaşı hatta yolun rehberidir.*" demiş ve Peygamberden şöyle örnek vermiştir: "*Ashabım yıldızlar gibidirler. Hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz.*"²²⁷ "*Yıldızlar gök ehlinin garantisidir. Onlar gidince, tehdit edildikleri felaket ve âfetler semâdakilerin başına gelir. Ashabım ise yerdekilerin garantisidir. Onlar gidince ise tehdit edildikleri şey yerdekilerin başına gelir.*"²²⁸

el-Hâssî'ye göre mürîd, ne olursa olsun şeyhine itirazda ve suizanda bulunmamalıdır. Hatta ondan zahiren inkâr ettiği bir şey görse bile o şeyin birçok hikmeti ihtiva ettiğini bilmelidir. Mürîdin mürşide bağı, Musa ile Hızır gibidir. Allah Taâlâ bu konuda şöyle söylemektedir:²²⁹ "*Musa ona sana öğretilenden doğruyu bulmama yardım edecek bir bilgi öğretmen için sana tabi olabilir miyim dedi. O da sen benimle beraber bulunmaya sabredemezsin dedi.*"²³⁰

²²⁵ Yakîn: Yakîn öyle bir ilimdir ki, bu bilgiye sahip olan kimse ulema dilinde kullanılan mânada ve mutlak olarak şüpheye düşmez. Nâslarda geçmediği için yakîn ıstılahı Hakk Taâlâ'nın vasfı olarak kullanılmaz.

Sûfilerin ıstılahına göre ilme'l-yakîn burhan ve delille elde edilen bilgidir. Ayne'l- yakîn beyan hükmünde olan bilgidir. (keşf ve ilhamla elde edilir). Hakke'l-yakîn de âyân beyân niteliğinde olan bilgidir.

İlme'l- yakîn akıl (nazar, rey ve istidlâl) sahibi olanlara; ayne'l- yakîn ilim (zevk ve keşfe dayanan) sahibi olanlara, hakke'l-yakîn ise marifet (irfan, hakikat) sahibi olanlara mahsusudur. Bkz. Kuşeyrî, **Risâle**, s. 220.

²²⁶ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 93.

²²⁷ Aclunî, **Keşfu'l-Hafa**, Beyrut, 1351/1932, I, 132.

²²⁸ Müslim, **Fezâilu's-sahabe**, s. 207.

²²⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 29^b-30^a.

²³⁰ Kehf, 18/66-67

Bağlanılacak şeyhin özelliğini el-Hâssî şöyle târif etmektedir:

“Şeyh, ilmi ameli, mücâhedesini ve Alla’ya yakınlığı ile deniz mertebesinde olmalıdır. Şeyh, hak yolunu bilen, bu yolda mertebeleri, korku ve tehlikeleri tanıyıp menzil, makam ve hâller konusunda müridini bilgilendiren, zararlı ve faydalı şeyler konusunda ona öğütler verendir. Şeyhinin refakati, salih bir yoldaştan daha az faydalı olmamalıdır. Peygamber diyor ki: “Salih yoldaş aktar gibidir. Esansından vermese bile kokusundan sana bulaşır.”²³¹

el-Hâssî için şeyh manevi baba demektir. Manevi babanın önemi ile ilgili şu şiiri vurgulamıştır:

Mürşidimi babama tercih ederim
Babamdan bana nezaket ve lütuf kat kat olsa da
Çünkü şeyh kalbi terbiye eder ki kalb cevherdir.(öz, iç)
Ama baba nefsi terbiye eder ki onun evi sedeftir. (kabuğu)²³²

Şiirde, müridin şeyhini babasından daha çok sevip, duada önceliği şeyhine vermesi gerektiği vurgulanmaktadır.

İrşad ve şeyhliğe uygun olan kişi, yolu mücahede ile izlemiş, yarar ve zararları anlamış, makam ve hâlleri tatmış, mücahede ve tecrübe vasıtasıyla müşahede ve kerametleri elde etmiş olan kişidir.

2.6.7. Ancak Mecburiyet Halinde Uyumak

Cüneyd-i Bağdâdî’de olmayan bu esas, Kübrâ’nın dokuzuncu sırasında yer almaktadır.

el-Hâssî, uykuya yenilmenin sınırını, müridin zikrini karıştırıp manasını düşünemez hale gelmesi ve uykuya mağlup olma durumunun gerçekleşmesi olarak

²³¹ Bu hadis metinde eksik bırakılmış. Tam rivayeti şöyledir. “Salih kimselerin meclisi güzel kokular satan aktar gibidir. Almazsan bile kokusu sana ulaşır. Kötü insanların meclisi ise demircinin ocağı gibidir. Seni yakmazsa da duman ve kokusu sana ulaşır.” Bkz. Buhârî, **Zebaih**, B. 31; Müslim, **Birr**, 146.

²³² el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 30^b.

çizmiştir. İşte o anda mürîd, istirahatini yapar sonra abdestini yeniler ve zikrine geri döner.

Allah Taâlâ şöyle söylemektedir: “*Geceleri pek az uyurlardı. Seherlerde istiğfar ederlerdi*”,²³³ yine Allah Taâlâ, peygamberine “*Gecenin yarısında, istersen biraz önce bir müddet için kalk ve ağır ağır Kur’an oku.*”,²³⁴ ve yine Allah Taâlâ, “*Gecenin bir bölümünde de O’na secde et! Geceleyin uzun uzun O’nu tesbih et*”,²³⁵ “*Vücutlarını yataklardan uzak tutup korkarak ve umarak Rablerine yalvaranlar ve verdiğimiz rızıklardan sarfedenler (âyetlerimize) inanır.*”,²³⁶ “*Bir zamanlar Musa’ya kırk gece vâde vermiştik.*”²³⁷

Hız. Peygamber de şöyle buyurmaktadır: “*Ve geceleyin insanlar uyurken namaz kılın...*” buyurmaktadır.²³⁸

Dolayısıyla yukarıda geçen âyet ve hadis-i şerifler, gündüze değil geceye, yani gece uykusundan uzak durmaya işaret etmektedir.

Uyku beden rahatlığı, mücâhede ise bedeni yorduğu için iki zıt bir arada bulunamazlar. Onun ifadesi ile bu konuyu aktaralım:

*“Şâyet cihad eden, uyku ve istirahati terk etse üzerinde toprak, su, ateş ve hava olan dört unsurun eczaları, eriyerek kalbi örtülerinden soyundurur ve işte o anda melekût âlemine kalbinin gözüyle bakarak Rabb’ini özler.”*²³⁹

“Bil ki uyku ölümün kardeşidir ve onda dünya ve ahiret hüsranlığı vardır. Şairin dediği gibi,

*Bu dünya yalnız eğlenceden ibaret,
Ve onu ancak aptal ve ahmak olan seçer.
Gelip geçen mazide kalır, ümitlenen de gaybtadır.
Ve sadece şu an ki yaşadığın saat senindir.*

²³³ Zariyat, 51/17, 18.

²³⁴ Müzemmil, 73/2, 4.

²³⁵ İnsan, 76/24.

²³⁶ Secde, 32/16.

²³⁷ Bakara, 2/51.

²³⁸ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 31^a; Tirmizî, **Kıyâmet**, 42.

²³⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 31^b.

“Allah’a ulaşmak kazanç, kazancı elde etmeye çabalamak ise mücâhededir. Zira ganimeti elde etmeyi başaramazsak kaçmak ile sağ salimliğe razı oluruz.”²⁴⁰

Necmeddin Kübrâ zaruret halindeki uykunun hakikatini şöyle açıklamaktadır: Ruh-i Kudsî, nefs-i natıka ve rabbanî latife şu süflî bedenimizde garib bir haldedir. Bu bedeni ıslah etmeye, faydasına olanı elde etmeye, zararına olanı defetmeye gayret eder. Kişi uyanık olduğu müddetçe ruh, bedende hapsedilmiş bir haldedir. Kişi uyuyunca kudsî ruh da aslî vatanına, ledünnî ve ilâhî kaynağına gider. Gayb ve mânâ âlemini tanımanın, ruhlarla mülâki olmanın verdiği huzurla dinlenir. Melekût âlemine gittiği zaman, orasını şehadet âlemindeki misâlleriyle görür. Rüya tabir etmenin sırrı da budur.²⁴¹

2.6.8. Yeme İçmede Orta Yolu İzlemek

Ancak mecburiyet halinde uyumak gibi bu esas da Cüneyd-i Bağdâdî’de bulunmamaktadır. Kübrâ’da ise onuncu sırada yer almaktadır.

Ancak zaruret halinde yenmeli diyen el-Hâssî, şu âyeti örnek vermektedir: “Yiyiniz içiniz, ancak israf etmeyiniz.”²⁴² Yani orta hali muhafaza etmek gereklidir. Çünkü “İşlerin en hayırlısı ortancası (vasatı) dır.”²⁴³ Hâllerin diğer ikisi olan ifrat – tefrit ise dinimize göre kötü olandır.

Peygamberimiz buyurmaktadır: “Mü’min bir mide ile kâfir yedi mide ile yer.”²⁴⁴ “Midenin üçte biri yiyeceğe, üçte biri içeceğe, üçte biri nefes için boş olmalıdır.”²⁴⁵

Allah Taâlâ bazı kavimlerin çok yemesini ayıplayarak şöyle buyurmaktadır: “Haz almaya bakarlar, hayvanların yediği gibi yerler.”²⁴⁶ “Yiyin, biraz faydalanın (eğlenin). Çünkü siz günahkârlarsınız.”²⁴⁷

²⁴⁰ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 32^a.

²⁴¹ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 94.

²⁴² A’raf, 7/31.

²⁴³ Aclunî, I,391.

²⁴⁴ Buharî, **Et’ime**, B. 12.

²⁴⁵ Tirmizî, **Zühd**, 48.

²⁴⁶ Muhammed, 47/12.

²⁴⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 32^a.; Mürselât, 77/46.

Bir sûfî diyor ki: “*Afetlerin hepsi toklukta, hayırların hepsi karın boşluğunda toplanmıştır.*” Bunun doğruluğuna şahit olarak da Peygamberin: “*Dolu karından daha şerli doldurulmuş bir kap yoktur.*” sözüdür. el-Hâssî, Cüneyd’in müridi olan el-Şiblî (ö.330/941)’den²⁴⁸ şöyle bir alıntı yapmaktadır:

“*el-Şiblî Allah rahmet eylesin yakîn sorulunca: -Açlık, açlık, açlık dedi. Çünkü onlar (ehl-i Zühhd ve açlık) yemek yemeyi afet sayarlar idi. Yine bir rivâyete göre Sehl b. Abdullah Tüsteri çok az yemek yermiş. Hatta on beş gündün on beş güne bir kez yermiş. Ona bunu sebebini sorulduğunda – Ben yaşamak için yiyorum, diğerleri ise yemek için yaşıyor – demiştir.*”²⁴⁹

Tokluk afetleri mürîde, kalb sertleşmesi, müşahedenin koyulaşması perdelerin kalınlaşması, tembellik ve işsizliği miras bırakmaktadır. Mürîdin Allah sevgisi mide sevgisini yenerse ve kalbi nefsin zararını def ile meşgul olursa artık ne açlığı ne de susuzluğu hissetmektedir.

Yahya İbn Muaz er-Razi’nin (ö. 258/871) şiirinde şöyle denilmiştir:

Uyku çoğalırsa uyarın beni, zira uyku ömrü kısaltır.

Yemek çoğalırsa uyarın beni, zira yemek kalbi bozar.

Konuşma çoğalırsa susturun beni, zira konuşmak dini yıkar.

Yaşlılık gelirse harekete geçirin beni, zira yaşlılığı ölüm kazası takip eder.²⁵⁰

İnsanın nefeslerinin her biri paha biçilmez bir cevherdir. Kaybedilirse bir daha geri dönmez, bedeli de yoktur. Onun ebedi saadeti sermayesidir. Şâyet onu fiyat (kötülük-şansızlık) olarak harcarsa ziyana ve hüsrana uğramaktadır diye yazan El-Hâssî şöyle dua etmektedir: “*Allah hem sizleri hem bizleri kuvvetli bir basiretle rızıklandırınsın ki, rahmeti ve cömertliği ile vakıaların akıbetlerini görebilelim.*”²⁵¹

²⁴⁸ Sûfî zâhidlerden Ebu Bekr Abdullah b. Tahir Ebherî, Şiblî (Ö.330/941)’nin akranlarından ve Cebel şeyhlerindendir. İlim ve verâ sahibi idi. Yusuf b. Hüseyin gibi zevatın sohbetlerinde bulunmuş, 330 (/941) yılına yakın vefat etmiştir. Ebu Bekr Abdullah b. Tahir, “Fakirliğin hükmü ve gereği, içinde (maddeye karşı) arzu bulundurmamaktır. Eğer arzunun bulunması zaruri ise, bunun kifayet miktarını, ihtiyaç duyulan şeyin lüzumlu olan miktarını, ihtiyaç duyulan şeyin lüzumlu olan miktarını aşmaması icab eder.” demiştir. Yine o “Din kardeşini sırf Allah için sevdiğin zaman, onun dünya ile ilgisini azaltmasını sağla.” demektedir. Bkz. Kuşeyrî, **Risâle**, s. 165.

²⁴⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 32^b.

²⁵⁰ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 33^b.

²⁵¹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 33^b.

Necmeddin Kübrâ ise nefesin ziyanı konusunda şu örneği vermektedir:

“Çobanlardan biri, sürüsünü güderken, susamış bir kişi ondan su istemektedir. Yanında su olmadığını söyleyince adam – “bari süt ver” demiş. Çoban hemen koyunun birini bir kaba sağıp o kişiye vermiştir. Fakat sütün bir kısmı kalmış ve çobana “Sen içmez misin?” diye sormuş. Çoban “Hayır, oruçluyum” deyince “Bu sıcak yaz gününde nasıl oruç tutabiliyorsun”, diye hayretini ifade etmiştir. Çoban şu cevabı veriyor: “Baktım ki günlerim boşu boşuna geçip gidiyor. Onları böyle bir yolla değerlendirmek istedim. Allah sizleri nâfiz ve tesirli bir basiretle rızıklandırıp, O’na itaat etmede muvaffakiyetler ihsan eylesin. Hepimiz O’nun rahmetine muhtacız.”²⁵²

2.6.9. Teslimiyet

Cüneyd-i Bağdâdî’nin ikinci şartı şeyhe karşı gelme ve ona itirazı terk etmektir. İtirazdan kasıd, mürîdin Allah Taâlâ’ya ve şeyhine itiraz etmemesi ve tam bir teslimiyet içinde bulunmasıdır. Necmeddin Kübrâ ise söz konusu esası “et-teslîm” başlığı altında Hakk’a teslimiyet şeklinde değerlendirmeyi uygun görmüştür. Kübrâ’ya göre rızâ ve tevekkülün ilk safhası teslimiyetin içinde yer almaktadır. Allah’ın mukadder kaderine ve mübrem kazâsına rızâ göstermek teslimiyetin gereklerindedir.²⁵³

Cüneyd-i Bağdâdî’nin dayısı ve üstadı olan Serî es-Sakatî (ö. 251/865)²⁵⁴ hayatta iken mürîdler Cüneyd’e şöyle dediler. “Şeyh bize nasihatta bulunsun.” Fakat o bu teklifi kabul etmedi ve şöyle dedi: “*Şeyhim yerinde bulunduğu sürece ben konuşmam.*” Gece olunca yattı, rüyasında Peygamber’i gördü ve ondan insanların kalblerine ferahlık verecek sözler söylemesini istedi. Uyanınca gönlünden kendi

²⁵² Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 95.

²⁵³ Gökbulut, “*Cüneyd’in Sekiz Şartı*”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 211.

²⁵⁴ Ebü'l-Hasen Serî b. el-Mugallis es-Sakatî (ö. 251/865), 155’te (772) Bağdat’ın Kerh semtinde doğdu. Hayatının ilk döneminde hadis tahsil etmek için Mekke’ye kadar uzanan seyahatlerde bulundu. Tasavvuf yolunu tutmasında üstadı Ma’rûf-i Kerhî ile Habîb er-Râî’nin etkisi vardır. Ma’rûf-i Kerhî ve Hâris el-Muhâsibî ile Bişr el-Hâfî gibi dönemin ünlü sûfîlerinin sohbetinde bulunan Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî’nin dayısı ve üstadıdır. Menkıbeleri, sözleri ve fikirleri genellikle Cüneyd tarafından nakledilmiştir. Süleyman Uludağ, Serî “es-Sakatî”, **DİA**, 2009, XXXVI, 565.

derecesinin şeyhininkinden üstün olduğu düşüncesi geçti. Serî bir mürîdini Cüneyd'e göndererek şunları ilettiler: “Mürîdlerin ricâları ile onlara söz söylemedin. Bağdat şeyhlerinin bu konudaki aracılığını da reddettin. Ben de bir pusula gönderdiğim halde konuşmadın. Şimdi emir Peygamberden geldi, ona icâbet et.” Cüneyd: “Bu hâdise üzerine kafamdaki o tasavvur yok olup gitti. Anladım ki Serî, zâhir ve bâtın bütün hâllere vakıftır. Onun derecesi benimkinin üstündedir. Zira o benim sırlarıma âşinadır, ben ise onun hâllerinden habersizim.”²⁵⁵

el-Hâssî de şeyhi Kübrâ gibi teslimiyeti, rıza ve tevekkül bağlamında ele almıştır. Onun için teslimiyet: Allah Taâlâ'nın kazâ ve kaderine râzı olmak yani kendi isteğini Allah Taâlâ'nın isteğine terk edip, O'na hem sıkıntıda hem rahatta şükretmektir.²⁵⁶

Allah'ın takdir edilen kaderine ve kaçınılmaz kazâsına razı olmak teslim olmanın icaplarından ki; hastalık-sağlık, hüznün ve mutluluk, kabz-bast, üns-heybet, havf-recâ, mârifet ve sevgi, ispat-varlık, şuhud-işhad, bu'd-ib'ad (uzaklaşma-uzaklaştırma), kurb-takarrub (yaklaşma yakınlaştırma), sekr-sahv, fenâ-bekâ, mahvu'l-eser, mahvu'l-ayn, mahvu'l-eyn, mücâhede-müşâhede, humûd-cumûd, üzerinde örümceğin ağ ördüğü yolun görülmesi, münâdeme (muhabbet) –mücâlese (yoldaşlık), münacaat-muhâvere ve mükâşefe gibi hâller, kalbim benimle Rab'bim hakkında konuşmuş ve de üzerinde ledünnî ilimlerin bulunduğu levhlerin tecellisi, tahallî, ubudiyet-hürriyet, geçmiş ve gelecekte korkmak bu cihettendir.²⁵⁷

el-Hâssî, gayb âleminde bulunan kalb güneşinin doğmasına, nefis-i nâtika ve kalbin antresi (uzun iç geçidi) de demektedir. Buna göre bütün cemâlî ve celâlî sıfatların şahitleri, azamet, ahadiyet, kahr, galebe, izzet, kemal ve latif sıfatlar bu kalb derinliğinden çıkmaktadır.²⁵⁸

Kula bu makamlar tecelli ettiği zaman bir sarsılma ve dağılma halinin içine girmektedir. O zaman içinde gizlice şu âyet okunmaktadır: “... Rabbi dağa tecelli edince onu paramparça etti. Musa da baygın bir vaziyette yere düştü...”²⁵⁹

²⁵⁵ Hucvirî, **Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982, s. 230.

²⁵⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 34^a.

²⁵⁷ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 85.

²⁵⁸ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 35^a.

²⁵⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 35^b.; A'raf, 7/143.

Kübrâ, yukarıdakilere ilaveten şöyle devam etmektedir: Ruh ve cesetlerin münazara ettiği vicdanî parıltılar ve rabbanî şualardan meydana gelen atıf, taattuf, fazl ve rahmet hâlini yaşar ve tadar ve kıyamet gününde şu âyetin okunduğunu hisseder gibi olur: “*Bugün mülk ve saltanat kimindir. Kendisi cevap verir: Bir olan, her şeye hâkim ve kahhar olan Allah’ın...*”²⁶⁰

O anda kalbin çevresindeki şek ve şüphe askerleri kaçıp, melekler oraya nur damlaları ve rahmet bulutları halinde inmektedirler.²⁶¹

2.6.10. Hâtıra Bir Şey Getirmemek

Cüneyd-i Bağdâdî’nin son şartı nefy-i havâtır; yeni düşünceleri kovma ve ihraç etmektir. “Hatırlama, anma ve insanın içinde duyduğu ses” gibi anlamları olan hâtırın (havâtır) tasavvufî anlamı ise kalblere gelen bir hitaptır. Havâtır bazen şeytan bazen de meleğin ilkâsı ile olur. Bazen nefsin sözleri (vesveseleri) şeklinde, bazen de Hakk Sübhanehu ve Taâlâ cihetinden gelir. Melekten olan havâtıra “*ilham*”, nefis cihetinden olana “*hevâcis*”, şeytan tarafından gelene “*visvas*” denir. Havâtır kalbe ilkâ olmak suretiyle Hakk Taâlâ cihetinden gelirse buna “*hâtır-ı Hakk*” denir. Bunların hepsi hitap/söz nev’indedir.²⁶²

Cüneyd’in bazı eserlerde üç, bazılarında dört çeşit havâtırdan bahsettiği yazılmaktadır. Mesela Attar, Cüneyd’in şu sözünü aktarır: “*Hâtırlar dört çeşittir. Hak’tan olan hâtır kulu Hakk’a davet eder. Melekten olan hâtır kulu tâate davet eder. Nefsten olan hâtır nefsin gösterişine ve dünya nimetlerinden haz almaya davet eder. Şeytandan gelen hâtır ise kine, kıskançlığa ve düşmanlığa davet eder.*”²⁶³

Cüneyd, nefsin hevâcisi ile şeytanın vesvesesini şu şekilde ayırmıştır:

“*Nefs senden bir şey isterse bunda inat eder, direnir, bu hususta bir zaman sonra bile olsa muradına vasıl olup maksadını elde edinceye kadar ısrar eder durur. Yeterki nefse karşı açılmış savaş samimi bir şekilde devam ettirilmiş olsun. Bu halde bile isteği konusunda sana tekrar tekrar müracaat*

²⁶⁰ Mümin,40/16.

²⁶¹ Kara, **Tasavvufî Hayat**, s. 85.

²⁶² Kuşeyrî, **Risâle**, s. 218.

²⁶³ Gökbulut, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi**, s. 225.

eder. Şeytan seni bir günah işlemeye çağırır da sen o işi yapmamak sureti ile ona muhalefet edersen, başka bir günah işletmek için seni kandırmaya çalışır. Çünkü şeriata muhalif olan bütün davranışlar şeytana göre müsavidir. Şeytanın maksadı daimi surette seni herhangi bir günaha davet etmekten ibarettir. Bir günahı bırakıp, hususi surette belli bir günahı işletmek onun gayesi değildir.”²⁶⁴

el-Hâssî, mücâhede sahipleri için en şiddetli şeyin bu (nefs-i hâvâtır) olduğunu söylemektedir. Hâvâtırın beş çeşit olduğunu altıncısının bulunmadığını söyleyen el-Hâssî, onları şöyle sıralamakta ve açıklamaktadır. “**Hâtır-ı Hak, Hâtır-ı kalb, Hâtır-ı melek, Hâtır-ı şeytan, Hâtır-ı nefis**”.

1. Hâtır-ı Hak: İki çeşittir. İlkinde ki yakaza halindeki düşüncelere muhalefet olur. Hakk Taâlâ’dan olmasının alameti onu rahatsız etmez, kovmaz, sıkmaz hatta mutmain olur. İkincisi ise Hak hâtırdır ki Allah Taâlâ âyetinde “Sonra da ona (nefse), bozukluğunu ve korunmasını ilham etti.”²⁶⁵ Ona “ilham” denir.

2. Hâtır-ı Kalb: Nefis ve şeytanın onu ele geçirmesinden korunmuş, âdi ve kötü özelliklerden arınmış bir kalb, Hak güzelliğini seyir ile süslenerek muteber olmuştur. el-Hâssî, bu konuyu Allah Taâlâ’nın “O gün, Allah’a temiz bir kalb ile gelmenin dışında ne mal ne de çocuklar fayda verir.”²⁶⁶ Âyeti ile yorumlamıştır.

3. Hâtır-ı Melek: Bu hâtır kalbe gelen hâtıra yakındır ancak arasında ince bir fark vardır. Sahabeden İbn Abbas dedi ki: “Resulullah hayır ve hasenat yönünden insanların en cömerti idi. En cömert olduğu zaman da Ramazan ayı idi. Cebrail her gece kendisinin yanına gelir Kur’an-ı müzakere ederdi. İşte bundan dolayı Resulullah hayır-hasenat konusunda cömertliği bir engele uğramayan rüzgâr gibi idi.”²⁶⁷

4. Hâtır-ı Şeytan: Bunun alameti kişiyi dalâlete sevk etmesidir ki şâyet mücâhede sahibini bir günaha davet edip ondan bir netice alamazsa onu başka bir günaha davet eder. Amacı muayyen bir yolla değil, hangi yolla olursa olsun dalâlet etmektir. Bu amaca ulaşmak için onun müthiş yolları vardır ki herkesi kendine uygun bir yolla davet eder. Böylece cahilleri cahilliğiyle, zâhit ve âbitleri riya, gurur ve ameli ile çalışmak isteyen âlime “Bütün ilimleri tahsil ettin mi ki amelle meşgul

²⁶⁴ Kuşeyrî, **Risâle**, s. 219.

²⁶⁵ Şems, 91/8.

²⁶⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 37^b-38^a.; Şuara, 26/88-89.

²⁶⁷ Buharî, **Bedü'l-vahy**, 5; Müslim, **Fezâil**, 7.

oluyorsun. Peygamberin şu sözü ile amel etsene: ‘Bir fakih, şeytan için bin âbiden daha çetindir.’²⁶⁸ Nefis de bunu onaylayıp sahibine arzulattırır. Ta ki ölüm gelene kadar ameli aleyhine işler.

*“Şeyhim Necmeddin dedi ki: Halvette nefis ile mücâhede ederken şeytan bana gelip vesvese ederek şöyle dedi: ‘Sen Resulullah’ın izlerine ittiba eden âlim bir adamsın, yola çıkarak büyük üstaplardan haberleri toplasan senin için halvetin köşesinde oturmandan daha hayırlı olmaz mı? Zira sen böyle oturmaya devam edersen büyük üstadlar ve onların âlî isnadlarından faydalanma fırsatını kaybedeceksin.’ deyince az kalsın yolumu şaşırıyordum. O anda şu ses geldi: ‘Haberleri vasitasız duyan kimseye vasıta ile haberleri duyması haramdır.’ O anda Şeyh Sülemî’nin ömrünün sonundaki şu sözünü hatırladım.”*Estağfirullah, dünyanın süslerinden olan âlî isnaddan.’ demesini hatırlayarak bu hâtırın şeytan vesveselerinden olduğunu anlayıp onu ihraç ettim.

Sonra şeytan başka bir vesvese ile karşıma çıktı bana: Hilelerimi ve vesveselerimi ne güzel anlayıp bildin, onları Hilyelu’l-Merîd ale’l-Mürîd diye isimlendirip bir kitabta toplasan, o kitab dünya ve ahirette sana hazine olur. Dünyada övgüye ahirette sevaba mazhar olursun. Bu eserin ile, Allah Taâlâ’yı talep edenler bu Kitaba sıkı tutunarak benim desise ve hilelerimden kurtulurlar’ dedi. Ardından halvetten çıkıp onları toplamaya niyet ettim. Fakat şeyhim tenbih ederek bana: ‘Bu da şeytanın tuzaklarından biridir. Seni bununla meşgul ederek vakt, üns, zikir ve kalbindeki birliği dağıtmak ve bunlarla ilişkini kesmek istiyor.’ Deyince uzak durdum.²⁶⁹

Kısaca hâvatır, mücâhede ile meşgul olana İrem seli gibi gelir. Dolayısıyla asıl görevin başlangıçta hepsini çıkarmak ve unutmaktır. Böylece övülen hâtır-ı melek ve kalb sabit kalır.”²⁷⁰

Dolayısıyla mürîd düşünceleri çıkarmak için kalbi zikirle tezkiye etmeli, kalbi şeyhe bağlayıp himmetine sığınmalı ve Allah’tan başka hiçbirşeyi aklına getirmemelidir.

²⁶⁸ Tirmizî, **İlim**, 19; İbn Mâce, **Mukaddime**, 17.

²⁶⁹ Kübrâ, **Fevâihu’l-Cemâl**, ss. 102-103.

²⁷⁰ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 38^a-39^a.

5. *Hâtur-ı Nefs*: Doğruyu yanlış ayırt edemeyen temyiz gücü olmayan küçük bir çocuğun arzusu hükmündedir. Dolayısıyla diğer çocuklarla ceviz ve kaab (aşık) oynayan bir çocuğu, oyundan alıkoymak için ne kadar para verseniz de vaz geçiremezsiniz. Ondan başka bir şeye razı olmadığı gibi nefis de istediği yerine getirilmeden memnun olmaz.²⁷¹

Nefis kördür, tehlikeleri görmemekte, hayrı şerden ayırt edememektedir. Mürit için en tehlikelisi bu havatırdır. Ancak Allah Teâlâ onun basiretini, lâtif hikmetiyle, sanatının güzelliği ve engin rahmeti ile aydınlatıp düşmanlarını gösterir. Ona havas kullarından bir yoldaş, rehber gönderir. Onun sayesinde içindeki ârâzlerden tedavi olur. İşte nefis insanî bünyede, domuz hırsı, köpek düşmanlığı, gazap kaplanları, eşek şehveti, tilki hilesi, öküz zalimliği, yılan nifakı, şeytan hilesi ve hased ateşi ile doludur. Nefis, bu halde sabırla böyle bir yerde olduğu ve bu düşmanlarla kaldığı için kendini azarlar ve tuzaklar kurarak onları vücut evinden sürüp çıkararak nefis-i Levvâme olur.²⁷²

Nefis, doğruya ve Hak'ka uymaz ona tabi olmaz, teslim olmaz. Ancak zaruret durumunda ve yaptıklarını hayırlı şeylerin altında sakladığı büyük şer olmadığı sürece yapmazlar. Bunu ancak nefsi iyi bilen fark eder.

Bu konu da Ahmed b. Arkam²⁷³ şunu söylemiştir:

“Nefsim bana, Belh'ten savaş için İsficab'a sefere çıkmamı istedi. Dedim Sübhanâllah, bu nefis-i emmâredir! Kötülüğü emreden nefis nasıl hayır ile emreder? Bir neden bulamadım ve şöyle düşündüm. O, belki de yalnızlık hissetti, üzgündü rahatlamak, dinlenmek istiyordu. Ona biraz daha yük bindirip, nevaluesiz yola çıkacağım. O memnundu halinden. Suizan ettiğimi gördüm ve daha da şartları ağırlaştırdım. Dedim ki hiçbir bilindik yerde konaklamayacağım. O da kabul etti. Dedim ki: Düşmana karşı ön safhada yer tutup şehit düşeceğim. Bu da onun hoşuna gitti. Dedim ki Allah her zaman doğruyu söyler. Kendisi: “Nefis muhakkak ki kötülüğü emreder.” diyor ve bu bana kötülüğü emrediyor deyip Allah'a yalvarıp sırrı açıklamasını istedim. Sonra öyle bir ilham edildi ki nefsim bana hitap edip diyordu ki: ‘Ey Ahmed,

²⁷¹ Kara, *Tasavvufi Hayat*, s. 91.

²⁷² el-Hâssî, *es-Selve*, vr. 39^b.

²⁷³ Bu kişi ve bu anlatı ile ilgili kaynaklarda hiçbir buluntuya rastlayamadık. Meier sadece eski bir arkadaşı demekle yetinmiştir. Bazıları bu kıssanın içeriğini şeriata aykırı bulabilir. Burada müellif nefse muhalefetin zaruretini göstermek için bu hikâyeyi almıştır diyebiliriz.

*arzularıma muhalefet ederek her gün beni defalarca öldürüyorsun ve kimse beni düşünmüyor. Ancak savaşır ölürsem, bu bir kerelik ölüm olacak, her yerde insanlar bunu duyacak beni övecek ve diyecekler ki: Ahmed şehid olmuş.*²⁷⁴

Nefsin yaptığı hayırdan hileleri bu ise yaptığı şerden hileleri nasıl olur? Ve ondan haberdar olanların tavrı böyle ise, ondan haberdar olmayanların, onunla huzurlu olanların tavrı nasıldır?

e-Hâssî eserde “*Nefis bir şey mi yoksa birden fazla mı?* diye ihtilafa düşmüştür. “*Şeyhim ve birçoğunun seçeneği onun kalbten başka bir şey olmadığıdır.*” demektedir.

el-Hâssî, üç çeşit nefisten bahsetmektedir. Bunları şeyhi ile aynı şekilde çeşitlendirmiştir.²⁷⁵

Kübrâ nefsin hâllerinden şöyle bahsediyor: Kötülüğü emreden nefis, nefis-i emmâre; kınayan nefis, nefis-i Levvâme; temkin ve istikamet hali, nefis-i mutmainnedir ki; artık yakîn güneşi doğmuştur. O zaman nefis kalb adını alır.

Biz başlangıç halinde olan mürîde bütün havâtırı kovmasını emretmiştik. Çünkü o tarikata yeni girmektedir. Bu konuda ehliyeti yoktur. Hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu kestiremez. Bu noktada çıkış yolu her ikisini de reddetmektir. Şâyet hatır melek ve kalbe ait havâtır nevinden ise sabit kalır, mürîdin kovmasıyla gitmez. Nefis ve şeytana ait zararlı havâtır ise kovulmuş olur. Allah Taâlâ şöyle buyuruyor. “...Bir kavim nefislerinde olan şeyi değiştirmedikçe Allah da olanı değiştirmez.”²⁷⁶

2.7. es-SELVE FÎ ŞERÂİTİ’L-HALVE’DE NEFİS VE MERTEBELERİ

İnsanın özü, kendisi, ilâhi lâtife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı anlamında kullanılan “nefs” sözlükte “ruh, can, hayatın ilkesi, nefes, varlık, zat, insan, hevâ heves, beden ve bedenden kaynaklanan süflî arzular” gibi manâlara

²⁷⁴ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 49^a.

²⁷⁵ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 39^b-40^a.

²⁷⁶ Kara, **Tasavvufî Hayat**, ss. 91-92.; Ra’d, 13/11.

gelmektedir.²⁷⁷ Nefs, insandaki şehvet ve gadap kuvvetlerinin toplandığı, şerrin kaynağı, kötülüğün ve kötü huyların temeli sayılmıştır. İnsan ruh, nefis ve bedenden meydana gelir. Ruhun akıl, nefsin hevâ ve arzu, bedeninde de duyu sıfatı vardır.²⁷⁸

Nefis, Kur'an-ı Kerim'de "ruh" anlamında kullanıldığı gibi (En'âm 6/93) "zat ve öz varlık anlamında da kullanılmıştır (Âl-i imrân 3/28, 30).²⁷⁹ Başka bir âyette nefis; "Allah'ın kendisinden razı, kendisinin de Allah'tan razı olarak huzura eren"²⁸⁰ insan ve can manasında da kullanılmıştır.

el-Hâssî, ruh ve nefis hakkında şöyle bir kıyaslama yapmaktadır: Ruh suyun cevherindeki karakteri gibi soğuk, nefis ise ateşin cevherindeki karakteri gibi sıcaktır ki ona her adi karakter ve kötü ahlak nisbet etmiştir. Bunlar; hiddet, gazap, alçaklık, refahlık, düşüncesizlik kuvvetli öfke, şehvet inatçılık, aldatıcılık, riya gibi ateşin yakıcı karakterleridir. Ruhun ise hayâ, müsamaha, sabır, rıza, iffet, şükür, yumuşaklık, itaat gösterme, cömertlik gibi sıfatlar karakteridir.²⁸¹

Nefis ve ruh, insan vücudunda hüküm sürmek isteyen iki sultan gibidir. Tarikatların gayesi, nefsi kötü özelliklerden arındırıp ruhu insan vücuduna hâkim kılmaktır. Nefis terbiyesinde seyr u sülûku esas alan tasavvuf ehli, nefsin makamlarını "atvâr-ı seb'a" adı verilen yedi mertebede sınıflandırmıştır. Bunlar: "Nefs-i emmâre, nefis-i levvâme, nefis-i mülheme, nefis-i mutmainne, nefis-i râziyye, nefis-i merzıyye, nefis-i kâmile'dir.²⁸² Bunlardan beş tanesi Kur'anda açıkça geçerken ikisi ise sûfilere tarafından Kur'ân âyetlerinden yorumlanarak çıkarılmıştır. Sûfilere göre; nefis öldürülmez, dizginlenerek kontrolü ruhun emrine verilir. Bu da çalışma ve gayret ister.²⁸³

²⁷⁷ Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**; s. 271, Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri Deyimleri Sözlüğü**, s. 472,

²⁷⁸ Kuşeyrî, **Risâle**, ss. 86-87; Yaşar Nuri Öztürk, **Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e Göre Tasavvuf**, İstanbul 1979, ss. 125-127.

²⁷⁹ Süleyman Uludağ, "Nefis", **DİA**, c. XXX II, s. 526.

²⁸⁰ Fecr, 89/27-28.

²⁸¹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 40^b.

²⁸² Bu sınıflandırma için bkz. Ramazan Muslu, Halvetiye'de "Atvâr-ı Seb'a" Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi", **Tasavvuf**, c. VIII, sayı 18, 2007, ss. 43-44.

²⁸³ Y. Seracettin Baytar, **"İbnu'l-Fârid, Hayatı Ve Divânı,"** (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.

el-Hâssî *es-Selve*'de, nefis mertebelerine dair görüşlerini oldukça ayrıntılı işlemiştir. Onun tasnifi “nefs-i emmâre, nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne” olarak dört gurupta yapılmıştır.²⁸⁴

el-Hâssî'nin yazdığına göre kötülüğü emreden nefis, kâfirin nefsidir. Levvâme; asi ve şerhilerin nefsi, mülhime salih ameli kötü amel ile karıştıran avam mü'minlerin nefsi, mutmainne; peygamberler, veliler, sıddıkların nefsidir. Nefs-i emmâre ve nefs-i mülhime, iki nefsin ortasındadır. Yani nefs-i emmâre ile nefs-i mutmainne arasındadır. Nefs-i Levvâme şâyet terbiye aldıysa, dünyada kendi zatını kınayıp, leh ve aleyhte olan şeylere riâyet ediyorsa nefs-i mutmainne olur. Bunun zıttı emmâreye itaat ederse nefs-i emmâre olur, kıyamette kendisini kınar. Nefs-i mülhime, sefahat içine düşer kendisini lekeler kirletir ise sahibi hüsrana uğrar, nefs-i emmâreye dönüşür. Hâlbuki takva ve edebini muhafaza ederse Allah (c.c) onu tezkiye eder ve mutmainne'ye dönüşür.²⁸⁵

el-Hâssî'nin eserindeki nefis mertebeleri şöyledir:²⁸⁶

1. Nefs-i Emmâre

İnsana kötülükten başka şeyi emretmeyen, zararlı olandan başkasını arzulamayan, çirkin olandan başka birşeyden hoşlanmayan nefistir. En fazla zaafi karın ve ferçtir. Vücuda uyum gösteren nefistir. Yeme-içme, uyku ve şehvet onun karakteridir. Beden onunla kilo alır, büyür, kuvvetlenir ve rahatlar. Bunların terki ile de bu nefis çürür. Çünkü acıktığında zayıflar, uykusuz kaldığında solar ve yorulduğunda güçsüzleşir. Müellife göre bu kişiler “hayvani” diye de isimlendirilebilir. Dolayısıyla bunların eğitim yolu, onu itaat ve yoksulluk kırbacı ile vurarak şehvi arzularını zorla bıraktırmaktır. Bu nefis kör, dilsiz, cahil ve rezildir, tavsiye kabul etmez. Onu ancak zorlama, bastırma ona galip gelen nefsanî sıfatları kökten kazıyıp yok etmekle muvaffak olur.²⁸⁷ el-Hâssî, emmâre ile ilgili, Muhammed bin Ali Tirmizî'den (ö. 320/932)²⁸⁸ şu hikâyeyi aktarmaktadır:

²⁸⁴ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 41^a.

²⁸⁵ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 41^b.

²⁸⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 42^a-42^b.

²⁸⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 42^a.

²⁸⁸ Muammed b. Ali Tirmizî ve Muhammed b. Ali bin el-Hasen. Künyesi, Ebu Abdullah'tır. Yahyaü'l- Celâe ve Ahmet bin Hadraveyh'e arkadaşlık etmiştir. Kendisi Horasan büyüklerinden sufilerin ileri gelenlerindedir. Hadis imamıdır. Lakin sünen'in sahibi meşhur Tirmizî'dir. O Muhammed bin. Nasır et-Tirmizî'dir. Bkz. Ebû Abdurrahman Sülemî,

“İbadet meşakkatlerine tahammül ettim ve nefis eğitiminde çok seneler cihat ettim. Fakat bir türlü kalbim açılmadı. Bu nedenle nefsimden ümidi kestim ve bu nefis kötüdür ancak ateş için yaratılmıştır dedim. Bu duruma üzgünlüğüm arttıkça ona olan öfkem şiddetlenip onu önemsemeden kendimi öldüreyim ve böylece ondan intikam alayım dedim. Sonra el ve ayaklarımı birbirine bağladım ve kendimi Ceyhun nehrine attım. Ama suda bağlarım çözülerek kıyıya vurdum. Ümitsizliğim dahada şiddetlendi. Talihsizliğin bu kadarı da olmaz, zira bu nefis ne hayır için ne şer için uygun değildir dedim ve başımı dizlerime koyup ağlamaya başladım. Derken gönlüm açılmış. Rabbim gaybın kapısını bana açmıştı.”²⁸⁹

Muhammed Bin Ali'nin anlattığı bu durum için nefisinden ümitsizlik ve ona Allah için kızmasıdır diyen müellif, “ Kendinizi kendi elinizle tehlikeye atmayın.”²⁹⁰ âyeti ile bu durumu onaylamadığını da belirtmektedir.²⁹¹

2. Nefs-i Levvâme

Bu nefis zulüm ve fenalıktan başka bir şey emretmez. Rahatlığı ve yüceliği sever. Fakat kararsız bir karakterdir. Hiddet, kibir, gurur, hile, dolandırıcılık, tenezzül etmeme, öfke, cesaret ve kuvvet onun ahlakıdır. O ateş tabiatından olduğu için alevlenmesi süratli ve fâsit olması karakteridir.²⁹²

Müellife göre bu mertebedeki sâlik'in hâlleri şöyledir: Sâlik mal ile güçlenir, onur ile heyecanlanır ve mağlubiyet ile atakta bulunur. Dolayısıyla fakirleştiğinde daha yumuşak huylu olur. Küçümsendiğinde bir ehemmiyet taşımaz. Yalnız olduğunda boyun eğer.²⁹³

el-Hâssî'ye göre bu nefsin ele geçirdiği insanların çoğu kral ve reislerin oğulları ile bollukta yaşayanlardır. Bunlar mağrur olup şırmışlar, kendi nefislerine ululuk ve azamet vasfetmişlerdir. Çünkü soy, mal, makam gibi övülen özellikler ile

---

Tabakâtu's-Sûfiyye, nşr. Nüreddîn Şerîbe- Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 1969, s. 175.; Hucvirî, **Keşfü'l-mahcûp (Uludağ)**, s. 244.

²⁸⁹ Şer'î esaslara aykırı gibi görünen bu olayı, Müellif tasvip etmediğini ayetle belirtmiştir. Bizce nefis-i Emmare'ye örnek olması için bu hikâyeyi eserine dâhil etmiş olabilir. el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 44^a.

²⁹⁰ Bakara, 2/195.

²⁹¹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 44^a.

²⁹² el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 45^a.

²⁹³ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 44^a.

ikrama nail olmuşlardır. Güçlerini sefil, rezil ve şerli insanlardan alıp onlardan aldıkları kibir, izzet-i nefis, kendini beğenme ile güçlenir ve azamet ve kudret sahibi olduklarını düşünürler. Doğruyu tutarsız görürler, “Allahtan kork denildiğinde, gururu günaha sokar. Artık ona cehennem yetişir.”²⁹⁴

Bu mertebede nefisini azmetli ve güçlü görenler el-Hâssî için iki türdür: İlki liderlik, onur, mal veya soy ile ama fazilet olmadan güçlenenlerdir. İkincisi ilim, cesurluk, cömertlik veya ibâdet gibi faziletlerin bir türü ile yücelen kimselerdir.

Birinci türü tedavi etmek ikinciden zordur. Fakat iyileşmek ve elde etmek bakımından daha kolaydır. Ondan izzet ve azametliği gasp edilirse toplum nezdinde alçalır. Bu nedenle iyileşmesi daha hızlı olur. Bunların nefis eğitiminde izlenmesi gereken yol onu yücelten, ona güç veren şeyi elinden alıp yerine zellilik koymaktır. Daha sonra onu seçkin, faziletli erdemli insanlar ile refakat ettirmektir ki böyle insanların izzetlerinden ve büyüklüklerinden kendini küçüklüğünü nefsinin zilletini görsün. Dolayısıyla nefis âlimlerle, hikmet sahiplerine tabi olursa kendisi eğitilmiş, yetişmiş ve sıhhatine kavuşmuş olur. Buna rağmen ona hiçbir halde güvenme. Çünkü o çok hileci ve aldatıcıdır. En küçük fırsatta sana itaat eder gibi olup senin bilmediğin yerden sana tuzak kurar.

İkinci türü tedavi etmenin daha kolay ancak elde etmenin daha uzak, iyileşmenin daha yavaş olduğunu söyleyen müellif, kişiyi yücelten amellerin tamamlanması sonucu kendisi ile nefis arasında tezatlık başlar ve nefisini hor görüp yermeye başlayınca, nefis-i mülhimeye geçer demektir.²⁹⁵

Vaktin birinde bir rahip kendini manastıra kapatır. Ancak senede bir gün kapıları açar az bir yiyecek alarak başını pencereden çıkarır bir sonraki seneye diyerek tekrar kapıları kapatmış. Onun kapıları açmasını bekleyen yüz binlerce insan onu görmek ve duasını almak için sıraya girermiş. Oradan geçerken bu durumu gören bir mükâşif, perdelerinin kalkması ile bu rahibin nefis ve heves sahibi olduğunu görür. O ülkenin kralının da itibar ettiği bu sûfi krala, rahibin ziyaretinden halkı men etmesini söylemiş. Halk ziyaret etmekten imtina edilmiş. Ve vaad edilmiş gün gelince rahip kapı deliğinden bakıp kimseyi görememiş. Beklemiş gelen olmayınca daralmaya başlamış. Kapıları açıp her tarafa bakmış ama kimseyi

²⁹⁴ Bakara, 2/206.

²⁹⁵ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 44^b-45^b.

göremeyince bayılıp manastırın tepesinden düşüp ölmüş. Bunu duyan kral sûfiye izah etmesini istemiş. Sûfi, rahibin nefsinin mürâi olduğunu görünce besini olan insanların teveccühünü ondan kestim. O halkın iltifatından aldığı bir günlük lezzet için bir yıl açlık, sefalet ve yalnızlık içinde çekmeyi göze almış. Gıdasını alınca dayanamadı ve öldü der.”

Nefsin yaptığı hayırdan hileleri böyle ise yaptığı şerden hileleri nasıl olur? Diye soran el-Hâssî, bu hali nefis-i emmârenin levvâmesi olarak görüp, ancak nefsi iyi bilen birisi, kişiyi bunlardan haberdar edebilir diye söylemektedir.²⁹⁶

3. Nefs-i Mülhime

Müellifin kaydettiğine göre bu nefis kalbin hâlleri ile hâl bulur. Kalb nasıl çevirilip değişirse bu nefis de bir sefaletle bir takvaya meyleder. Hayır, ihsan ve menfaati kendi için ister ama çok çabuk geri dönüşlüdür. Doğruyu tanır en büyük lezzeti mârifettir. Genel muradı ise hayır, dürüstlük ve adalettir. Kanâat, ilim, tevâzu, tövbe, hoşgörü, sabır ve tahammül onun özelliklerindedir. Sâlik bu mertebede dili zikre alıştıran kalbi onunla meşgul eder.²⁹⁷

Bu nefis yalnızlaşırsa zarar görür. Yalnızlıkta eğlence ve müzik arzular. Onun için bu nefsin canlılığı, ilim ve mârifetle kalbini ihyâ etmesi gerekir. Bu tür nefis sahipleri olayları aklıyla araştırmayı, anlayışlarıyla idrak etmeyi isterler. Oysa akıl bütün olaylara hükmedemez. Çünkü kendisi mahkûmdur. el-Hâssî’ye göre, akıl ilme tabidir. İlimden kasıt Allah Taala’nın ve Peygamberin kelimidir. Buna göre akıl temyiz eder ilim ise beyan eder. İlim akla hâkimdir. Akıl ilim tarafından nereye çekilirse o tarafa itaat etmelidir. Çünkü ilmi akla götüren kişi kaybolur ve doğru yoldan sapar. Aklı ilme götüren kimse ise kazanır ve doğru yolu bulur. İlimi akla ilk sevkeden İblis idi. Rabbi ona: “Ey İblis, benim yarattığıma secde etmekten seni ne alıkoyuyor?”²⁹⁸ diye sorulduğunda, kendisi aklıyla mukayese edip ilme itaat göstermemiştir. Şâyet İblis o kavle itaat etseydi üstün olanın cevherle değil, emir sahibi olan Allah’ın üstün tutması ile olduğunu anlardı.²⁹⁹

el-Hâssî’nin bu nefis için önerisi, ona yumuşaklık ve dosthane yaklaşım, ona kendisi için leh ve aleyhte olanları anlatıp, güzel alışkanlıklar kazandırmak. Bu

²⁹⁶ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 45^b-50^a.

²⁹⁷ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 50^b.

²⁹⁸ Sâd, 89/75.

²⁹⁹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 51^b-52^a.

alışkanlıkları kazanırsa akliselim davranma yeteneği gelişir ve doğru yola adeta yapışır. Onu zorlamak ve mecbur bırakmaktan kaçın. Zira zorlanırsa körelir, mecbur bırakıldığında yenilirse aptallaşır. Bu ıslah işlemi tamamlanabilirse sâlikin perdeleri açılır ve kalbi ilâhî muhabbetle dolar fasit düşüncelerden arındırılıp nefs-i mutmainne mertebesine erişir.³⁰⁰

4. Nefs-i Mutmainne

Müellif, nefsin bu makamdaki sıfatlarını ihsan, cömertlik, tevekkül, alçakgönüllülük, vakar, kerem ve rızâ olarak belirtmektedir. Sâlikin genel muradı Hak Taâlâ'nın rızasıdır. O Allah'tan razı, Allah'ta ondan razıdır. Tüm fiilleri Allah içindir. Allah'ın kazaları önceden takdir etmesine boyun eğer. En çok Allah'ı zikretmekten keyif alır. Tek emeli Allah'a ulaşmaktır.³⁰¹

Hasi, bu makamın özelliklerinden şöyle bahsetmektedir: İçinde kabul, rıza ve sükûnet vardır. O hava tabiatındaki inceliği, yüksekliği, kabulü ve saflığı onun karakteri olmuştur. Allah'ı zikir etmekle onurlanır. Zikirden gafil olduğunda kararır, dalgın dikkatsiz olduğunda keyifsiz olur kendini kapatır. Allah'ın onu unuttuğunu düşündüğünde canı sıkılır ve kızgın olur.³⁰²

Sâlik nefsinin yok etmedikçe vuslata eremez diyen el-Hâssî şu örneği vermektedir: “Üstadın birisi Allah Taâlâ'yı rüyasında görüp ona: “Ey Rabbim sana nasıl ulaşabilirim?” diye sormaktadır. O'da nefsinin bırak öyle gel diye buyurmuştur.”

303

³⁰⁰ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 52^b-53^a.

³⁰¹ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 53^b-54^a.

³⁰² el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 54^a-54^b.

³⁰³ el-Hâssî, **es-Selve**, vr. 55^a.

SONUÇ

Günümüzde tasavvufî sahada yapılan çalışmalar henüz gün yüzüne tam olarak çıkarılamamıştır. Karanlık raflarda kalmış bu eserlerden birisi ile özellikle Türklerdeki toplumsal dinî değişim ve gelişime etken olan, onların hayat tarzını etkileyen tasavvuf anlayışını kültür mirasımıza aktarmaya çalıştık.

Edisyon kritiğini ve metin incelemesini yaptığımız el-Müeyyed b. el-Muvaffak b. Muhammed ve el-Müeyyed b. el-Muvaffak el-Hâssî'nin “*es-Selve fî Şerâiti'l-Halve*” adlı kitabı, içeriği ve uslûbu ile toplumun her kesiminin istifadesine sunulacak bir eserdir.

X.ve XII. asırda Araplar, Harezmi bölgesinde İslâm dinini ve Arap dilini baskı kullanarak etkin kılmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla bölge halkı ilimsiz ve geçmiş kültüründen kopuk kalmıştır. Araplar tarafından zorlanmış Türkmen halkın İslâm'dan uzaklaşmaması için dervişler kendi tarikatlarının bünyesinde halkı eğitmeye çalışmıştır. Akabinde halifenin desteği ile bölge yeniden canlılığına kavuşmuştur. İlim adamları, din adamları, dervişler yetişmeye başlamıştır.

Daha sonra ise Cengiz Han'ın bu coğrafyada yaptığı tahribat, halkı maddi-manevi zayıflatmıştır. Yıkılan devletin yerini küçük boylar ve Hanlar almıştır. Otorite boşluğu yalancı din adamları ve dervişler, rüşvetçi kadılar halkı dinden uzaklaştırmış ve manevi inancı sarsmıştır.

el-Hâssî, her iki dönemi de yaşamış Kübrevî ekolüne mensup bir şahsiyettir. Harezmi'nin ilim olarak en parlak devrinde yetişmiş fakat Moğol istilası ile halkın göç sürecine şahit olmuştur. Kargaşalı geçen bu dönemde bozulan din adamları gibi sûfilerde bu işten nasibini almıştır. el-Hâssî, sûfilerdeki bu bozulmadan rahatsız olduğunu *es-Selve*'de “zamanın sözde sûfileri” söylemi ile onların yanlış tutum ve davranışlarını belirtmektedir. Onlara gerçek sûfiyi, tarikatın ve seyr ü sülûkun esaslarının nasıl olması gerektiğini eserinde izah etmiştir.

Bu sıkıntılı dönemdeki insanların bozuk olan sosyal ve ekonomik yapısı, eğitimleri, dinî anlayışları ile doğru orantılı olarak sınırlı kalmıştır. el-Hâssî de anlatımını dönemin insan yapısına uygun olarak işlemiştir. O şeyhinin öğretileri

eşliğinde, şeriat ilkelerine bağlı sünnî bir anlayışla din ile tasavvufu uzlaştırmaya çalışmıştır.

el-Hâssî, çalışmamız olan *es-Selve fî Şerâiti'l-Halve* adlı eserinin muhtevasında, şeyhi Kübrâ'nın yolundan giderek, sûfinin ahlâk ve âdâbına öncelik vermektedir. İçerikte ağırlıklı olarak sâliklerin makamları ve âriflerin hallerini zikretmektedir. Eserinin son bölümünde ise nefis konusuna ayrıntılı bir şekilde yer vermiştir. Sâliklere, onun ne tür tuzaklarıyla karşılaşabileceklerini itinayla açıklamaktadır. Nefis mertebeleriyle ilgili dörtlü tasnif yapmaktadır. Her bir mertebedeki nefsin özelliklerini, sıfatlarını ve eğitim metodlarını ayrı ayrı belirtmektedir. Nefis terbiyesinde mizaçların ve mürşîdin ilminin önemine vurgu yapmaktadır.

el-Hâssî, konuları işlerken bazı bölümleri sonuna kadar götürmeden bırakmıştır. Kimi zaman bir konuyu anlatırken, araya o konuyla ilgisi olmayan bir şeyler sokuşturmuştur. Bununla birlikte eserinde hem teolojii hem de başka, bir sûfiyi alâkadar eden bütün mevzuları ele almıştır. Bazı rivâyetleri ise tenkit süzgecinden geçirmeden duyduğu gibi aktarmıştır. el-Hâssî'nin diğer bir eksiği ise âyet ve hadislerin çoğunu yarım bırakmasıdır.

Eserin muhtevasına bakıldığında benzer konular ve çoklu tekrarlar vardır. Örnekler günümüz insanına sıradan gelebilir. Ama bu eseri günümüz değil de dönemin halkının sosyo-ekonomik kültürel yapısı ile değerlendirecek daha iyi anlayabiliriz.

O dönemdeki pekçok âlim gibi el-Hâssî'nin de kültür seviyesi, tasavvuf alanında aldığı eğitimler ilme vâkîf bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Birçok alanda eser ve risâleler yazan el-Hâssî'nin, diğer eserlerinin de akademik çalışmaları yapıp, ilgililerin istifadesine sunulmalıdır. Bizler de tasavvuf ilmine bir yararı dokunması temennisi ile çok önemli olan bu yazmanın, tahkikini yaptık. el-Hâssî'nin sâlik için öneri ve görüşlerini ortaya koymaya çalıştık. Bilinmeyen yazar el-Hâssî ve gün yüzü görmemiş eserlerinin tanıtımının ilme faydalı olacağı kanısındayız.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. **Keşfu'l-Hafa**, I-II, Beyrut, 1352/1932.
- Akşit, Niyazi. "Harizmşahlar" **A'dan Z'ye Kültür Ve Tarih Ansiklopedisi**, Yeni Şafak Yay., 2004.
- Algar, Hamid. "Necmeddîn-i Kübrâ", **DİA**, XXXII, İstanbul 2006.
- Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyetü'l-Ârifin, Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, haz. Rifat Bilge –İbnü'l-Emîn Mahmud, MEB Yay., İstanbul 1951.
- Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, haz. Hasan Dursun Yıldız, Kervan Yay. İstanbul 1981.
- Baytar, Yaşar Seracettin. "**İbnu'l-Fârid, Hayatı Ve Divânı**," (Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- Brockelmann, Carl. **Geschichte der Arabischen Litteratur**, Sup. I, E. J. Brill, Leiden, Weimar 1937.
- Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara Yayınları, İstanbul 2004.
- Cüveynî, Atâ Melik. **Târih-i Cihângüşâ**, haz. Mürsel Öztürk, Gazi Yay., Ankara 2013.
- Çıkman, Zeki. "Mekkî" **İslâm Âlimleri Ansiklopedisi**, İstanbul 1988, c. VII, s. 80.
- Çöğenli, M.Sadi. "Mutarrizî", **DİA**, XXXI, İstanbul 2006.
- Durmuş, İsmail. "Sekkâkî", **DİA**, XXXVI, 2009.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid. **İhya'u-Ulûmiddin**, çev. Sıtkı Güllü, Huzur Yay., İstanbul 1998, I, 309.
- Gökbulut, Süleyman. **Necmeddîn-i Kübrâ: Hayatı, Eserleri, Görüşleri, İnsan Yayınları**, İstanbul 2010.
- _____, "Tasavvuf Tarihinde Cüneydî Çizgi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/2, sayı 36, ss. 169-200.
- _____, "Cüneyd'in Sekiz Şartı", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2012/2, sayı 36, ss. 201-230.
- Hallâc, Ebü'l-Mugıs el-Hüseyn b. Mansûr el-Beyzâvî. **Divanu'l-Hallaç**, nşr.

- L. Massignon, (Journal Asiatigue 1931), IV.
- Hançerlioğlu, Orhan. **İslam İnançları Sözlüğü**, Remzi Yay., İstanbul, 2011.
- _____, **Dünya İnançları Sözlüğü**, Remzi Yay., İstanbul 2005.
- el-Hâssî, **Dürerü'd-Dekâik**, Manisa İl Halk Kütüphanesi, nr. 45 Hk. 6484.
- _____, **Dürerü'd- Dekâik**, Süleymaniye Ktp. Antalya Tekelioğlu, nr. 878.
- Görgün, Hilal . **DİA** 2003. c. XXVIII.
- _____, **el-Fusûl fî İlmi'l-Usûl**, Süleymaniye Ktp. Şehit Ali Paşa, nr. 665.
- _____, **el-İbane fî'r-Reddi Men Şenea alâ Ebu Hanife**, Nurosmaniye Ktp., nr. 003672.
- _____, **Risâle İle'l-Hâim**, Bursa Eski Eserler Ktp, Hüseyin Çelebi, nr.1184.
- Hamevi, Yâkût. **Mu'cemü'l Buldân**, haz. Ferdinand wüstefeld, İntişârât-ı Esedî, Tahran 1965.
- Hucvirî, Ali b. Osman. **Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1982.
- Kafesoğlu, İbrahim. **Harzemşahlar Devleti Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1984.
- Kara, Mustafa. **Türk Tasavvuf Tarihi Araştırmaları**, Dergâh Yay., trs., s. 61.
- _____, "Tasavvuf Kitâbiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûlü Aşere Geleneği", **Hareket Dergisi**, sayı 11-12, 1980, ss.10-14.
- _____, **Tasavvufî Hayat (Usûlü Aşere, Risâle ile'l Hâim, Fevâihu'l Cemâl)**, Dergâh Yay., İstanbul, 1996. s.110.
- _____, **Osmanlılarda Tasavvuf ve Tarikatlar**, Sır Yay., 2004.
- _____, **Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi**, Dergâh Yay., İstanbul 2011. s. 228.
- Kâşânî, Abdürrezâk. **Tasavvuf Sözlüğü**, çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul, 2004.
- Kâtip Çelebî, **Keşfü'z-Zunûn an-Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971, c. II.
- Kehhâle, Ömer Rıza. **Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimü Musannifi'l-Kütüp**

- el- Arabi**, y.y., trs. Köprülü, Fuat. “Harizmşahlar” , **İA**, V/1, 284.
- Konur, Himmet. “Makamlar ve Hâller”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 9, 1995, ss. 319-328.
- Kuraşî, Ebû Muhammed Abdu'l-Kâdir b. Ebi'l-Vefa, Muhammed b. Muhammed el-Mısrî. **Cevâhirü'l-Mudîyye fi-Tab-bakat'il-Hanefiyye**, I–II, Haydarabad, 1332.
- Kuşeyrî, Abdulkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. **er-Risâletü'l-Kuşeyriyye**, hzr. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 1991.
- Kübrâ, Necmeddîn. **Risâle İle'l-Hâim'il-Hâif min Levmeti'l-Lâim**, haz. Tevfik Sübhânî, Sâzmân-ı İntişârât-ı Keyhân, Tahran,1364.
- _____, **Fevâihu'l-cemâl ve Fevâtihu'l-Celâl**, çev. Muhammed Bâkır Saîdî Horasânî, İntişârât-ı Mervî, Tahran, 1368.
- İbn Kutluboğa, el-Kâsım b. Abdillâh es-Sûdûnî. **Tâcü't-Terâcim fî Tabakati'l Hanefiyye**, nşr. İbrâhim Sâlih, Dımaşk, 1412/1992.
- Meier, Von Fritz (Basel). Der Islam, Band 66, Heft 1, 1989, ss.311-330.
- _____, **Die Fewâ'ih al-Ġamâl wa-Fevâtih al-Ġalâl des Nağm ad-dîn al-Kubrâ**, Franz Steiner Verlag GMBH, Wiesbaden, 1957.
- Muslu, Ramazan. Halvetiye'de “Atvâr-ı Seb'a” Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risâlesi”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, c. 8, Sayı:18, 2007, ss. 43-44.
- Savi, Saime İnal. “Senâî”, **DİA**, XXXVI, İstanbul, 2009.
- Senâî, Ebü'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem. **Dîvân**, (nşr. Müderris Razavî), Tahran, 1341.
- Sühreverdî, Şihâbüddîn. **Avârifü'l maârif**, terc. Dilâver Selvi, Semerkand Yay. İstanbul 2005.
- Pekcan, Ali. **Ebu Hanîfe Müsned'i**, Yediveren Yayınları, Konya, 2005.
- Pool, S. L. **Düvel-i İslamiyye**, trc. Halil Edhem, İstanbul, 1345/1297.
- Tatlıoğlu, Durmuş. “Kubrevi Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi”, **Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı 3, 1999, ss. 191-204.
- Taneri, Aydın. Harezşahlar, **Tarihte İslam Devletleri Dizisi: 2**, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1993.

- _____, “Cürcân”, **DİA**, XIV, İstanbul 1996.
- Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- _____, “Hallâc-ı Mansûr”, **DİA**, XV, 1997.
- _____, “Halvet”, **DİA**, XV, 1997.
- _____, “Nefis”, **DİA**, XXX II, İstanbul 2006.
- _____, “Serî *es*-Sakatî”, **DİA**, XXXVI, 2009,
- Ünal, İsmail Hakkı. **Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı ve Hanefi Mezhebinin Hadis Metodu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2010.
- Özaydın, Abdülkerim. “Harizm”, **DİA**, XVI, İstanbul 1997.
- Özdek, Refik. **Türklerin Altın Kitabı**, Tercüman Yay., İstanbul 1990.
- Öztuna, Yılmaz. **İslâm Devletleri**, Kültür Bakanlığı Yay., 1989.
- Öztürk, Yaşar Nuri. **Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'e Göre Tasavvuf**, İstanbul 1979.
- Sühreverdî, Şihâbüddîn. **Avârifü'l maârif**, terc. Dilâver Selvi, Semerkand Yay. İstanbul 2005.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman. **Tabakâtu's-Sûfiyye**, nşr. Nûreddîn Şerîbe-Mektebetü'l-Hanci, Kahire 1969.
- Şirvanlı Mahmud. **Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi**, haz. Abdurrahman Özkan, Yay. Türk Dil Kurumu, Ankara 2009.
- Yüce, Nuri. **DİA**, c. VI, s. 335-336.
- Ziriklî, Hayreddin. **el-A'lâm**, Kahire, 1954-1959.
- _____, “el-‘ilmî el-‘Irakî (Iraklı Âlimler fi Meani vel Beyan)”, **Mecellet el-Mecma'**, c. II, sayı 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

**es-SELVE fî ŞERÂİTİ'L-HALVE ADLI ESERİN TAHKİKİ YAPILAN
METNİ**